

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԿԵԱՆՔԻ ԴԱՍԵՐ

Կ.Յ.ԳԱՐԱԿԻԻԼԵԱՆ

081

Գ-34

03 AUG 2000

051
1-311

ԿԵԱՆՔԻ ԴԱՍԵՐ

081
9-34

Կ. Յ. ԳԱՐԱԿԻՒԼԵԱՆ

ԿԵԱՆՔԻ ԴԱՍԵՐ

(ԾԱՂԿԱՔԱՂ ՄԵԾ ԽՈՐՀՐԴՈՑ)

1925

14 .03. 2013

15294

COPYRIGHT 1925
BY
G. H. CARAGULIAN

2658-2005

Զ Օ Ն Մ Ի Ր Ո Յ

Անմեռ Յիշատակին Վաղամեռ Մօրս՝

ՎԱՐԴՈՒՀԻ ԳԱՐԱԿԻԻԼԵԱՆԻ

Որու Կեանքը

Կարճատեւ բայց Բեղմնաւոր՝

եղաւ Նուիրում մը

Ճշմարիտ Մայրեր պատրաստելու գործին .

Մայրեր

Լուսամիտ եւ Գիտակից իրենց դերին :

Անոր իտէականերու երկնքին լուսաշող եւ ներշնչող

Աստղերը եղան

Հաւատք, Յոյս ու Սէր :

ՆԱԽԱԲԱՆ

Դժուար գործ մըն է ընտրել յարմար տխողոս մը փորձերկերու գրքոյկի մը համար եւ սակայն ընտրեցի «Կեանքի Դասեր» տխողոսը իբր յարմարագոյնը որ կրնայ պատշաճիլ գրքոյկին պարունակութեանը ոգիին: Արդարեւ կեանքը դասեր ունի անհատին համար, ընտանիքին եւ ազգին համար: Այս դասերը չենք կրնար անտեսել, քանզի կեանքի փորձառութիւնը ցոյց կուտայ թէ անոնց անտեսումը միշտ եղերեբական հետեւանք կունենայ: Կեանքի դաստիարակութիւնը բարձրագոյն կրթութիւնն է, որու առաջին դաստիարակը մայրն է: Կէօթէ շատ աւելի պարտական էր մօրը, քան համալսարանին:

Կեանքի դաստիարակութեան մէջ ինչպէս կը յայտնէ նոյն հեղինակը, գործը աւելի կենսական է քան խորհուրդը, զիտնալու համար թէ ինչ բաներ կան մարդկութեան մէջ եւ թէ ինչ նշանակութիւն ունի կեանքը մարդկութեան համար, մենք պարտաւոր ենք ուսումնասիրել մարդկութիւնը իր գործօն զիրքին մէջ եւ ոչ թէ կրաւորական վիճակին մէջ. ասոր համար ալ ես պարտաւոր կ'զգամ չեղտել թէ ընթերցողին համար բաւական չէ կարդալ եւ խորհիլ, այլ կարեւոր է այդ խորհուրդը իրականացնել գործի մէջ: Մարդիկ կապրին իսկապէս այն չափով, ինչ չափով որ ազատօրէն կ'արտայայ-

տեն ինքզինքնին: Մեր Ամերիկահայ կեանքին մէջ, մասնաւորապէս վերջին տարիներու ընթացքին, որոշապէս երեւան եկաւ բարոյալքումի և յուսալքումի տխուր երեւոյթ մը. այս երեւոյթը կրնայ բացատրուիլ մեծ պատերազմին առթիւ եղած խոստումներու չիրագործուելուն համար. բայց ան չի կրնար արդարանալ երբ կը ձգտի մնայուն վիճակ մը ստանալ:

Աշխարհի վրայ որեւէ արդիւնք ձեռք չի կրնար բերուիլ առանց համապատասխան ճիգը գործադրելու, բայց երբ այդ ճիգն ալ արդիւնաւոր չ'ըլլար, սէտք է չկայ յուսալքումի, քանզի ինչ որ մէկ սերունդին մէջ չի կրցաւ իրագործուիլ, կրնայ յաջողիլ յաջորդին մէջ: Այս միջոցին մեծ կոչուած երկիրները անձնատուր եղած են իրենց սեփական ապահովութեան և շահերու պաշտպանութեան յորձանքին. այս պատկերը մխիթարական չէ, բայց միանգամայն ալ յաւիտենական չէ. ինչպէս անհատին՝ նոյնպէս ալ ազգին համար ոչ թէ ապահովութիւնը կամ հանգիստը պէտք է առաջինն ըլլայ, այլ նկարագիրը: Նկարագիրը վախճանը եւ արդարացումն է այն հսկայական դաստիարակութեան զոր կեանք կը կոչենք: Կռիւը ազատութեան եւ հոգեւոր առնականութեան համար յաւիտենական կռիւ մըն է եւ պարտաւորիչ ամէն սերունդի համար:

Սոսկալի գին մըն է որ մարդկութիւնը կը վըճարէ ասոր համար. բայց գին մը որ ազատութեան արժանիքէն վեր չէ: Անոնք որ այս պայքարին մէջ միայն կոյր հաւատք եւ աւելորդ զոհաբերութիւն

կը տեսնեն անկարող են ըմբռնելու այն բարոյական մեծութիւնը որ կը գտնուի երբ մարդկութիւնը կամ իր մէկ հատուածը Աստուածային արհամարհանքով մը կը մերժէ ապահովութիւն եւ հանգիստ փնտրելու փորձութիւնը:

Ազգեր, ինչպէս այսօրուան մեծ կոչուած ազգերը, ազատ կրնան ըլլալ շեղելու այս սկզբունքէն եւ իրենց հանգիստը փնտրելու, բայց իրենց նիւթական յաջողութեան գեղեցիկ դաշտերու վրայէն անհանդարտութեան եւ յեղափոխութեան մեծ աւերները պիտի գան անցնին եւ մեծ աղէտներ պիտի պատահին մինչեւ որ այդ ազգը պատմութեան դասը վերստանայ եւ նորէն ըմբռնէ թէ ապահովութեան հետամտութիւնը ազգային նշանաբան մը չի կրնար ըլլալ: Այս տեսակէտով մենք ալ մեր բաժինն ըլլալով կը սորվինք թէ կեանքի հարցը երբէք արտաքին պայմաններու խնդիր մը չէ, այլ յաւէտ հարց մը ներքին կորովի, սրբագործումի եւ ազնւութեան: Ասիկա հոգեւոր կարգապահութեան մէկ մասն է, որ կուգայ յայտնել մեզի ճշմարիտ կեանքի բանաւոր եւ ներշնչող բացատրութիւն մը:

Աշխարհ, մասնաւորապէս բարոյական եւ հոգեւոր աշխարհը իր օրէնքը եւ կարգաւորութիւնն ունի, որոնց համակերպիլ պարտաւոր ենք: Անոնց դէմ պայքարիլ փորձելը ոչ թէ զօրութեան՝ այլ տղախտութեան նշան մըն է: Անձնասէրները կը մերժեն կեանքի այս դաստիարակութիւնը ստանալ, բայց հետեւանքը այն կըլլայ միայն որ կեանքի ճամբուն վրայ կը ճգմունին ու կը ճնշուին: Իմաստունները

սիրով կը կրեն կեանքի բեռները, գիտակցաբար կը կատարեն իրենց պարտականութիւնները, սիրայօժար կ'ենթարկուին կեանքի տխրութիւններուն, քանզի անոնք կը հաւատան թէ կը գտնուի իմաստութիւն մը աւելի բարձր քան իրենցինը, եւ այդ իմաստութիւնը ցոյց կուտայ թէ կեանքի յաջողութեան եւ ազատութեան ճամբան պայքարի ճամբան է. այդ ուղին միայն վերջնական յաջողութեան կառաջնորդէ. ճամբուն վրայ պատահած ձախողութիւնը պարզապէս առիթ մըն է դաստիարակութեան որ յաջորդ յաջողութեան կ'առաջնորդէ, դաստիարակութիւն մը որ յաղթանակի կը տանի: Աշխարհի վրայ ամէն ազնիւ նկարագրի պսակը կազմող անմահ ծաղիկը ձախողութեան միջոցաւ ստացուած է:

Այս տեսակէտով տկարութեան ապացոյց մըն է տեւական յուսալքումի անձնատուր ըլլալ: Հայ երիտասարդութիւնը մասնաւորապէս պէտք է միշտ փարի իր իտէալներուն. այդ կերպով է որ ազնուագոյն եւ անմահ երիտասարդութեան մը դափնին պիտի ստանայ. իտէալ մը ունենալ մասնաւորապէս երիտասարդին համար իր գոյութեան իրաւունքը արդարացնել կը նշանակէ. բարոյական քաջութիւն, կորով, աւելն այդ իտէալի պայքարին մէջ է որ կը նշանակուին: Հաւատքը փորձառութենէն կը ծնի. մարդկային խիղճը աստիճանաբար կը զարգանայ եւ ճշմարտութիւնը հեզել կը սորվի:

Անհատ մարդուն համար ժամանակը սուղ է, բայց ազգի մը կեանքին մէջ սերունդները ժամի մը

արժանիքը միայն ունին. իսկ մարդկութեան կեանքը յաւիտենական է: Հետեւաբար մենք առանց որեւէ բարոյալքումի անձնատուր ըլլալու պարտինք աւելի ուժգնօրէն փարիլ մեր վերաշինութեան ու վերածնութեան գործին: Այս մտքով եւ այս յոյսով է որ գրած եմ այս փորձերկերը եւ այսօր կը ներկայացնեմ զանոնք ընթերցողներու ուշադրութեանը ու կը կատարեմ իմ համեստ բաժինս վերաշինութեան հսկայ գործին մէջ:

Ամերիկահայութիւնը բոլոր ուրիշ Հայ գաղութներուն մէջ ամենէն բաղդաւորն է շատ մը տեսակէտներով, հետեւաբար որեւէ իրաւունք չունի համակերպութեան անձնատուր ըլլալու. այս գաղափարը վերջերս հիանալիօրէն արտայայտած էր Ա. Ահարոնեան, Հայրենիքի Գաղափարին մեծ արտայայտիչը. ան կ'ըսէր իր մէկ յօդուածին մէջ «Լացող մօր ձայնը, նրա արցունքը, նրա հեծկլտանքը մի՞թէ պակաս քաղցր են, քան բաղդաւոր օրերի իր ժպիտն ու օրօրը, իր անուշ գիրկն ու համբոյրները»: Եւ մենք պէտք է միշտ ի մտի ունենանք թէ մեր խելայեղ չարչարանքը խղճի խայթի պէս մարդկութեան սրտին մէջ կը թնդայ. բայց մեր երկարածիդ նահատակումը վերջապէս պիտի յաղթէ ժամանակին: Կեանքը ինքնին արդէն յարատեւ փոխանցում մըն է:

Մեր վայրենի թշնամիները աշխատեցան ու կ'աշխատին տակաւին բնաջինջ ու բնաբարձ ընել Հայութիւնը, եւ հայուն, հայաստանցուն անունն ու հետքը չի թողուլ, բայց անոնք չեն գիտեր պատ-

մութեան դասը թէ վերջնական յաղթանակը կը մնայ միշտ յաւիտենական ու անմահ արդարութեան եւ կը բաւէ որ մենք հաւատարիմ ըլլանք մեզի յանձնուած ՄԵՄ ԿՏԱԿԻՆ, պիտի դայ այն օրը որ դարձեալ պիտի ծագի Ազատութեան Արշալոյսը մեծափառ Արարատի գաղաթին վրայէն ու ան ծիածանի մը պէս հրաշափայլ պիտի ծաւալի ամբողջ մեծագոյն Հայաստանի վրայ եւ այդ օրուան բաղդաւոր սերունդը պիտի տօնէ մեծաշուք հանդիսաւորութեամբ «Ազատ ու Անկախ Հայաստանի» վերագատութեան մեծ օրը:

Կ. Յ. ԳԱՐԱԿԻՒԼԵԱՆ

ԿԵԱՆՔԻ ԴԱՍԵՐ

ԼՈՅՍԸ ՁԻ ՄԱՐԻՐ

Ինչ որ ալ պատահի ազգի մը կեանքին մէջ, լոյսը չի մարիւր, ու պէտք է որ մարի: Ստեղծագործութիւնը էական է կեանքին համար:

Մեր Հայ կեանքը յայտնի է թէ ինչ շրջաններէ անցաւ վերջին երեսուն տարիներու միջոցին: Ազգային գիտակցութեան զարթոնում չնորհիւ Աստուածային քերթողներու, որոնք գեղահրաշ տեսիլքը ունեցան ազատութեան արշալոյսին եւ յեղափոխութեան կամքը կերտեցին: Այնուհետեւ անոնց ներշնչումին տակ շարժումը սկսաւ, ու արիւնի սերունդը իր դերը կատարեց. այնուհետեւ ճանչցանք. տառապանքի ու աղէտի յաջորդական շրջանները: Հայրենիքի աւերակներուն վրայ որբերը բուսան՝ իբր յոյսի ծաղիկներ եւ նոյն որբերը մեծցան եւ իրենց հրաշալի դերը կատարեցին աս մեծ պատերազմին արհաւիրքներուն մէջ:

Մեր բանաստեղծները իրենց դերին բարձրութեան վրայ գտնուեցան ու ժողովրդական բներգներու մէջ ցեղին զգացումը եւ ներշնչումը վառ պահեցին: Տառապանքը, խաչելութիւնը եւ հերոսութիւնը նիւթը կազմեցին իրենց դաշներգութեան:

Վերջին շրջանը եղաւ տարագրութեան ու հսկայական ջարդերու շրջանը, մեծագոյն եղբերգութիւնը, որ երբէք պատահած է մարդկութեան

պատմութեան մէջ, եւ որու յիշատակը այնքան կենդանի է ընդհանուր Հայութեան սրտին մէջ: Ա. Իսահակեան, մեր զգացումի ու ներշնչումի բանաստեղծը, իրաւամբ կ'ըսէ իր մէկ անտիպ ջերթուածին մէջ.

Ողջ Հայաստան՝
Գիւղ ու քաղաք,
Եղաւ կոխան
Հորդաներու
Ոտքերուն տակ:
Մաշուեց, դառաւ,
Մի բուռ փոշի,
Քամին առաւ,
Ցրիւ տարաւ
Արար - աշխարհ:

Իսկ ուրիշ ինքնատիպ ջերթուածի մը մէջ արդար յոյզով մը անիկա կ'երգէ.—

Ուռիները մագերը կախ
Լացի՛ն, լացի՛ն գետերն ի վար,
Սիրու կարօտ արօս-հարսներ
Լացին, լացին հիւսերն ի վար:
— Գնաց ձմեռ եկաւ գարուն
Ոսկի ծաղիկ աղբիւրներուն,
Ծս մնացի առանց գարուն,
Մարան աստղերն իմ աչքերում:

Եւ որչափ ճշգրիտ է իր խտացումը Հայ պատմական կեանքին, երբ կը գրէ.

Հարիւր տարիներ ու հազար տարի
Թշնամին եկաւ, քշնամին եկաւ,
Հարիւր տարիներ ու հազար տարի,
Թշնամին կուգար, քշնամին կուգար,
Վերջ, դադար չկար...
Մեր քաջերէն, կտրիմներէն
Հագարներով, հագարներով
Ընկան կուռում, խարոյկ ելան,
Հագարներով, հագարներով
Սրի ելան ու կախաղան,
Հագարներով, հագարներով,
Անթաղ մեռան, գերի տարուան:

Հայ աշխարհը մեծագոյն թատերաբեմը եղած է ողբերգական փորձառութիւններու եւ այս փորձառութիւնները ոչ միայն Հայ գրականութեան, հապա տիեզերական գրականութեան հոյակապ դերուազներ կրնան հայթայթել: Որչափ աւելի մեր իմացականութեամբ ապրինք, այնչափ նուազ կ'ըմբռնենք կեանքին իմաստը: Սորագոյն մարդկային կեանքը սրտին հետ սերտ կապակցութիւն ունի:

Ստեղծագործ ուժը դժուարաւ կրնայ արտայայտել ինքզինք ճարտարապետութեան մէջ, բոլոր ձեւակերտական արուեստները հանգստի ու պերճանքի պէտք ունին յիշատակարաններով երեւան գալու համար: Այս նպատակին համար ներբազմաց արուեստագէտներու դասակարգ մը անհրաժեշտ է եւ ան ալ քաղաքակրթութեան յարաբերական հաւասարակշռութեան մը պէտք ունի իր

գործը երեւան բերելու համար: Բայց երբոր պայ-
մանները դժնդակ են, երբ կեանքը դառն, ահուր
եւ հոգեբով չարչրկուած է եւ երբ ան պատեհու-
թիւն չունի փթթելու արտաքուստ, ան ինքն իր մէջ
կ'ամփոփուի եւ երջանկութեան իր յաւիտենական
պէտքը կարելի կ'ընէ իրեն գտնել ուրիշ արուես-
տական ուղիներ, ինքզինք արտայայտելու համար:
Արուեստին գեղեցկութիւնը կը ձեւափոխուի, աւելի
ներուժ նկարագիր մը կ'ստանայ եւ կ'ապաստանի
խորունկ արուեստներու մէջ եւ այն ատեն բանաս-
տեղծութիւնը եւ երաժշտութիւնը տիրող ազդեցու-
թիւնները կ'ըլլան:

Լոյսը չի մարիր, ան շարունակ կը փայլի եւ
ինքզինք կը յայտնէ այլազան ձեւերով: Կեանքի մէջ
ոչ մահ, ոչ վերածնութիւն տեղի կունենայ մարդ-
կութեան համար: Լոյսն ալ վառելէ չի դադրիր,
միայն թէ կը տեղափոխուի ու մէկ արուեստէն միւ-
սին կ'անցնի:

Մենք ճանչցանք հայկական մեծ տարագրու-
թիւնը իր եղբրգական բոլոր դրուագներուն մէջ: Ան-
շուշտ այդ շրջանը արտադրած է իր բանաստեղծու-
թիւնը եւ երաժշտութիւնը: Մինչեւ հիմա, հատ ու
կտոր հատուածներ միայն ճանչցանք, բայց Հայ-
կական հոգին այնքան պատրաստ է այդ շրջանին,
յուզումները զգալու համար, որ, երբ տարագրու-
թեան ճշմարիտ բանաստեղծութիւնը եւ երաժիշ-
տութիւնը յայտնէ ինքզինք, ընդունելութիւնը
փառաւոր պիտի ըլլայ: Երաժշտութիւնը Աստուա-
ծային արուեստ մըն է, կարելի չէ երեւակայել, քա-

ղաքակրթութիւն մը առանց երաժշտութեան: Միւս
կողմէ նաեւ երաժշտական ծաղկում մը սերտ կա-
պակցութիւն ունի ժողովուրդի մը դժբախտութիւն-
ներուն հետ եւ արդէն երաժշտութիւնը անհատական
յոյզի մը արտայայտութիւնն է որ երեւան գալու
համար ուրիշ բան չի պահանջեր այլ հոգի մը եւ
ձայն մը:

Թշուառ մը, մասնաւորապէս, կարող է ստեղծել
երաժշտական կամ բանաստեղծական հրաշակերտ
մը: Եւ մենք մեր այս վերջին հսկայական դժբախ-
տութիւններուն առթիւ կարօտը կը զգանք այս տե-
սակ հրաշակերտներու, մասնաւորապէս երաժշտա-
կանի, որ կարծես ճարտարապետութիւն մըն է
չարժման մէջ եւ հոգեբանութիւն մը բանաստեղծա-
կան: Անիկա միանգամայն բարոյական արտայայ-
տութեան գերազանց արուեստը կը ներկայացնէ:
Հայ երաժշտութեան մէջ, մեղեդին մասնաւոր հը-
րապոյրը ու էութիւնը կը կազմէ արուեստին, ներ-
դաշնակութիւնը եւ քնարերգական հեղումները,
ինչպէս նաեւ փիլիսոփայական խորհրդածութիւն-
ները կը յաջորդեն ըստ կարգին:

Հայ երգը տառապանքի եւ մարտնչումի դա-
րերու բներգն է եւ Հայ պատմութեան ծաղիկը: Ան
կը բուսնի ցաւին վրայ եւ կը յուզէ հոգին: Երաժշ-
տութեան այս յաւիտենական ծաղկումի տեսարանը
ինքնին բարոյական օրհնութիւն մըն է, ան մեզի հո-
գեկան անդորրութիւն մը կը շնորհէ տիեզերական
եռուղեով մէջտեղ: Ուրիշ առաւելութիւն մը. մինչ
ուրիշ ճիւղերու մէջ արուեստագէտները կը ձգտին

2608-2005

կատարելութեան, առանց հասնելու անոր, երաժշտութեան մէջ կատարելութիւնը իրագործուած է արդէն:

Քաղաքական եւ ընկերային պատմութիւնը անվերջ պայքար մըն է, որու ընթացքին մէջ ամէն սերունդ իր դերը կը կատարէ առանց վախճանը տեսնելու: Անոնց մէջ կատարելութիւնը հեռանկար մըն է, իսկ երաժշտութեան մէջ այդ կատարելութիւնը ամէն օր տեղի կունենայ եւ այս կերպով երաժշտութեան ազդեցութիւնը մեծագոյնն է ժողովուրդին հոգեկան յուզումներուն վրայ:

Արուեստը մարդկութեան երազն է: Այս երազը երբէք չ'ընդհատուիր: Արուեստը անսպառ է կեանքին պէս, եւ երբ նայինք անցեալ դարերու վրայ, կարծես երաժշտական ովկեան մը կը գտնենք որ կ'ողողէ դարերը:

Մեծ ազդեր մեծ դէմքեր արտադրած են: Այդ արուեստին մէջ մենք ալ մեր դերը կատարած ենք եւ Հայկական երաժշտութիւնը իր զուտ հայկական հանգամանքին մէջ ճանչցուած եւ ընդունուած է իբր իրողութիւն մը եւ արձանագրուած է պատմութեան տարեգրութեան մէջ: Բայց շատ կարեւոր է, որ Հայ Կեանքը ճիշտ հիմա Հայկական հոգեբանութեան արդի շրջանին մէջ իր երգը լսելի ընէ:

Տարակոյս չունիմ, թէ այս երգը դոյրութիւն ունի արդէն, կարեւոր է միայն որ ան երեւան դայ եւ արտայայտէ ինքզինք:

Մենք կարօտը ունինք ճանչնալու մեր նոր քերթողները եւ երաժիշտները: Երբ երեւան դան ա-

նոնք, մեր դուրսները պիտի հանգչեցնենք իրենց ծունկերուն վրայ: Անոնց նուիրական հոգիներէն այնպիսի պայծառ ուժ մը եւ հոգեգրաւ բարութիւն մը պիտի հոսի, որ պիտի ներշնչէ մեզի նոր յոյսով, նոր եռանդով կատարելու համար մեր օրուան պարտականութիւնները եւ գոհողութիւնները: Կեանքը երբէք աւելի մեծ, աւելի արդիւնազօր ու աւելի երջանիկ չէ, քան երբ վիշտը ճանչցած է եւ դայն կերդէ:

Մենք յաճախ դտնուած ենք նուազահանգչաներու մէջ եւ այն ատեն նշմարած ենք, թէ ինչ է հոյակապ ազդեցութիւնը Հայ երգին, երբ ան միացած բանաստեղծական արտայայտութեան եւ արուեստագէտի ձայնին հետ՝ կ'ողբերէ հանդիսականներու դէմքերը, եւ այս միջոցին կարծես հրաշալի երեւոյթ մը կը պարզուի: Մարդեր, որոնք կեանքը կ'ապրէին առանց սիրահոգութեան, առանց իսկաւի, եւ իրենց մէջ կարծես զգացումները մարած էին, յանկարծ երգին ազդեցութեան տակ քանի մը վայրկեաններու միջոցին երաժշտութեան Աստուածային հոգին կը ճառագայթէ հանդիսականներու դէմքերուն վրայ եւ զանոնք կ'ողբերէ եւ յուզումներու, երազներու գեղեցիկ աշխարհը կը փոխադրէ:

Հոն կը մոռնանք մեր անձնական զրկանքները, սովորական դառն հոգերը, եւ ընթացիկ ու ճնշիչ բոլոր խոհերը, եւ կ'ապրինք յոյսի ու լոյսի իտէալի ու կատարելութեան բարձր աշխարհի մը մէջ: Այս կերպով կարծես Աստուածային լոյս մըն է, որ կ'ո-

ղողէ աշխարհի խաւարը եւ կեանքը կ'ազնուացնէ ու կը բարձրացնէ: Ասոր համար է, որ մենք կը պաշտենք զանոնք, որոնք սրտով մեծ եղան: Եւ հեղինակ մը իրաւամբ կ'ըսէ, թէ. «Ես միայն մէկ նըշան կը ճանչնամ զերազանցութեան, եւ ատիկա բարութիւնն է»:

Եղերերգական ճակատագիր մը ուղած է Հայուն հոգին կերտել Ֆիզիքական ու բարոյական ցաւի սալին վրայ, եւ այսօր մասնաւորապէս Հայ սիրտը կ'զգայ դարերու տառապանքներու ճնշումը եւ միջազգային դիւանագիտութեան ամօթալի սնանկութիւնը:

Բայց մենք գիտենք զժբախտ ըլլալ առանց զանգատելու, որովհետեւ գիտենք թէ մարդկային պատմութեան մէջ մեծագոյն դէմքերը զժբախտութեան մէջ կերտուած են: Դժբախտութիւնը երբէք չէ ընկճած մեզ եւ պիտի չ'ընկճէ այս անգամ եւս: Ընդհակառակը, ան մեզի առիթը պիտի ընծայէ, որ մեր հոգին ապաստանի անմատչելիօրէն. բարձր սրբավայրի մը մէջ ու հոնկէ լսելի ընէ իր բանաստեղծութիւնը եւ երաժշտութիւնը:

Մենք ճանչցանք, իր բոլոր արհաւիրքներուն մէջ, բոլոր մանրամասնութիւնները հայկական տառապանքին, բայց կը սպասենք, որ այդ փորձառութեան երգը հնչէ մեր նուազահանդէսներու սրահներուն մէջ եւ ներշնչէ Հայ հոգին բարձրագոյն ճիւղերու, հաւասարելու համար այն զոհողութիւններուն, որոնք կենսական են փրկելու համար մեր

ցեղին Ֆիզիքական դոյութիւնը, ինչպէս նաեւ վերհիմնելու համար Հայկական ազատագրութեան տաճարը, եւ այս անգամ հաստատագոյն հիմերու վըրայ:

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԵԳՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՌԱՆՅ ԻՏԷԱԼԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ ԿԸ ԿՈՐՍՈՒԻ

Երկար տարիներէ ասդին չէր եղած այնքան կարեւոր տարեդարձ մը իմացական աշխարհի մէջ, որքան եղաւ երկրորդ հարիւրամեակը ծննդեան էմմանուէլ Քանթի Ապրիլ 22-ին:

Ինչպէս յայտնի է, Քանթ, անվիճելիօրէն, երկար ժամանակներու մեծագոյն խորհողը եղած է. ոմանք նոյնիսկ կը խորհին, թէ բոլոր ժամանակներու խորագոյն մտածողը եղած է ան: Մինչեւ հիմա փիլիսոփաներու շարքին մէջ դտնուած են երեք հատ, որոնք իրենց ճիւղին մէջ եղած են փիլիսոփայութեան ամենէն հոյակապ ներկայացուցիչները:

Յունական դարուն մէջ կարելի էր վարանիլ Պլատոնի եւ Արիստոտէլի միջեւ, բայց ընտրութիւնը կը հակի Պլատոնի կողմը, քանզի ան դերագոյնը եղաւ իր մեծագոյն ինքնատպութեանը շնորհիւ եւ ունեցաւ ամենամեծ ազդեցութիւնը աշխարհի կեանքին եւ խորհողութեան վրայ: Իսկ երբ կուգանք արդի փիլիսոփայութեան արշալոյսի թուականին, պատիւը կը բաժնուի Տէքարթի եւ Ապլինոզայի միջեւ, բայց հոս ալ նախապատուութիւնը կը տրուի ընդհանրապէս Ապլինոզայի: Սակայն երբ կը հասնինք նորագոյն ժամանակներու խորհողներու շար-

քին, կարելի է ըսել, թէ առանց որեւէ վարանումի դափնին կը վերարբերի Քանթին, եւ իր թուականէն ասդին փիլիսոփայական մտածումը ի նկատ կ'առնուի միայն ըստ յարաբերութեան անոր դիրքին:

Քանթ ծնաւ 1724-ին Քէնիկսպլըկի մէջ եւ մեռաւ 1804-ին, 80 տարեկան: Ինք բնաւ չամուսնացաւ եւ իր ամբողջ կեանքը նուիրեց իր մտաւորական հսկայ գործին: Իր մէկ գեղեցիկ խօսքը քանդակուած է իր շիրմին վրայ՝ «Աստեղագարդ երկինքը իմ վրայ եւ Բարոյական Օրէնքը իմ մէջս»:

Քանթ մեծ սէր կը զգար մարդերու հանդէպ եւ այս սէրը շատ աւելի խոր էր, քան որեւէ ընկերային պարզ տեսակէտ հանդէպ մարդերու: Որչափ տարիքը առաւ, այնչափ այդ սէրը աճեցաւ, եւ հետզհետէ իր հասուն տարիներու խորհրդածութեան եւ նուիրումի հիմը կազմեց: Եւ ասոր համար է, որ ան այդ շրջանին մէջ յաջորդաբար արտադրեց գործեր՝ նուիրուած բարոյագիտութեան, քաղաքականութեան եւ ընդհանուր աշխարհի խաղաղութեան եւ կազմակերպութեան հարցին: Օր մը ան ըսաւ. «Ես հակումով հետապնդող մըն եմ, եւ կը զգամ ծարաւը ծանօթութեան, եւ կը սիրեմ ամէն ջանք ընել յառաջդիմութեան համար: Եւ գոհ կ'ըլլամ, երբ կ'արձանագրեմ որեւէ յառաջդիմութիւն որեւէ ճիւղի մէջ: Կար ատեն մը, երբ կը խորհէի, թէ այս բոլորը բաւական էր մարդկութեան փառքը կազմելու համար եւ կերպով մը կ'արհամարհէի այն մարդը, որ բան մը չէր դիտեր: Բայց Ռուսօ զիս առաջնորդեց ուղիղ տեսակէտին. յետ այնու գերազան-

ցուցեան մոլորեցնող աղղեցութիւնը անհետացաւ: Սորվեցայ մարդիկը քանչնալ, եւ ես ինքզինքս աւելի անօգուտ պիտի նկատէի, քան ամենահասարակ բանուորը, եթէ իմ մտածումի դերս արժէք մը չը հաղորդէր իմ բոլոր սիրտերուս՝ ընդհանուր մարդկութեան իրաւունքները հաստատելու համար»:

Եւ այս մեծ փիլիսոփային վերջին խօսքերը եղան իր մահուանը առթիւ «Ես տակաւին կորսընցուցած չեմ իմ զգացումներս մարդկութեան համար»:

Ահա այս փիլիսոփային էր, որ «Յաւիտենական Սաղաղութիւնը» գործին մէջ հիմը դրաւ աշխարհի խաղաղութեան կազմակերպութեան գործին, եւ մեր ողբացեալ նախագահ Ուիլսընը անոր պարտական եղաւ ամէն ինչ, որ ինք յայտարարեց աշխարհին, վերջին եօթը-ութը տարիներու շրջանին մէջ: Արդէն Ուտրո Ուիլսըն ինքն ալ աւելի փիլիսոփայ մըն էր, քան քաղաքագէտ մը, եւ փիլիսոփայ մը, որ Քանթի դպրոցին կը վերաբերէր, եւ իր միջազգային մտածումին մէջ խորապէս ազդուած էր Քանթէն: Ուտրո Ուիլսընի համար բաղդատաբար դիւրին էր իր յայտարարութիւնները ընել մթնոլորտի մը մէջ, ուր արդէն քսանէն աւելի հանրապետութիւններ կը գտնուէին եւ խաղաղութեան ընկերութիւնները մէկ դարու գոյութիւն ունեցած էին եւ հարիւրաւոր դաշնագրեր կնքուած էին արդէն միջազգային իրաւաստութեան գծին վրայ. բայց Քանթի համար հսկայական եւ աստուածաման գործ մըն էր յաւիտենական խաղաղութեան իր պատգամը հռչակել:

Ճրետրիխ Վիլհելմ Բ-րդի, Բրուսիական բռնապետի, իշխանութեան ներքեւ կարծես թէ ասիկա շանթի մը պէս կը պայթէր, յստակ ու հանդարտ երկընքի մը մէջէն:

Այս տեսակէտով Քանթի գործը միջազգային աշխարհի համար տեսակ մը Անկախութեան Յայտարարութիւն եւ Մակնա Չարթա էր եւ այս կերպով կը գծէր աշխարհի առջեւ փոխան փառամոլ ազգայնականութեան նախնական մեղքին՝ իրական խաղաղութեան ուղին, ուրիշ բառով փոխան ատելութեան, վախի, կասկածի, նախանձի եւ յարատեւ պատերազմի՝ փոխադարձ հասկացողութեան, համագործակցութեան եւ խաղաղութեան ճամբան:

Քանթ շատ յուսալից էր Ամերիկայի նորազատ հանրապետութեան դերի մասին, եւ իր հետեւեալ խօսքերը լոյս կը սփռեն թէ ինչ էր իր տեսակէտը իր մեծ տեսիլքի իրագործումին մասին:

«Եթէ բարեբախտ պարագաներ կարելի ընծայեն որ զօրաւոր եւ լուսաւորեալ ժողովուրդ մը կազմէր հանրապետութիւն մը, որ իր բնութեամբն իսկ տրամադիր պիտի ըլլայ ի նպաստ մշտատեւ խաղաղութեան, այսպիսի հանրապետութիւն մը պիտի կրնար հանդիսանալ կեդրոնը դաշնակցային միութեան մը, ուրիշ պետութիւններու համար, որ կրնային կցուիլ իրեն, եւ այս կերպով ձեռք բերել ազատութեան ու ապահովութեան պայմանները բոլոր պետութիւններու միջեւ: Ըստ ազգերու իրաւանց հիմնական գաղափարին այսպիսի միութիւն մը հետզհետէ պիտի աճէր ու ծաւալէր ժամանակի

ընթացքին, մինչև որ աշխարհի բոլոր ազգերը կըցուած ըլլային իրեն»:

Քանթի այս գաղափարն է, որ մեր օրերու մէջ Ազգերու Դաշնակցութեան սկիզբը կազմեց եւ այս օր ԾՃ ազգեր կցուած են արդէն այդ դաշնակցութեան: Բայց մեր Միացեալ Նահանգները, որ Քանթի յոյսի համաձայն կեդրոնը պարտէր ըլլալ այդ կազմակերպութեան, այսօր դուրս կը մնայ այդ մեծ Միութենէն եւ մեր օրուան նախագահը՝ Քալվին Քուլիճ այդ ազգերու դաշնակցութեան կցուելու հարցը «փակուած միջադէպ» մը կը նկատէ: Այս է իսկապէս ինչ որ կրնանք կոչել Պատմութեան Հեգնութիւնը:

Ամերիկայի օրուան կառավարութեան այս դիրքը ոչ միայն յուսախարութիւն մըն է Քանթի ակընկալութեան տեսակէտէն, այլ նաեւ շեղում մը Ամերիկեան հանրապետութեան մեծ հիմնադիրներու՝ Ուաշինկթընի, Ֆրէնքլինի եւ Ճէֆֆըրսոնի տեսակէտէն:

Ինչ որ Հէնրի Ատրմս գրեց Ճէֆֆըրսոնի մասին, կրնար գրուած ըլլալ այս բոլորին կողմէն ալ: Ճէֆֆըրսոն ազգային փառասիրութեան տեսակէտէն անդին կը տեսնէր, եւ իր տեսակէտին մէջ կը պարփակէր մարդուն ամբողջական ապագան. անոր մըտածումը չէր բնաւ հիմնել նոր ազգայնութիւն մը, պարզապէս աւելի նաւատորմեր ու բանակներ ըստեղծելու, եւ Եւրոպայի ոճիրներն ու յիմարութիւնները շարունակելու համար, այլ Ամերիկեան կառավարութիւնը պէտք չէր արտօնուէր փորձելու

այն ողորմելի փառասիրութիւնները, որ հին աշխարհը դժոխքի վերածած եւ մարդկութեան յոյսերը չբացուցած էին: Ան կը բաղձար նոր դարաշրջան մը սկսիլ եւ յոյսը կը տածէր ժամանակի մը, երբ աշխարհի տիրապետող շահերը պիտի դադրէին տեղային ըլլալէ եւ տիեզերական պիտի ըլլային, երբ բանակները եւ նաւատորմերը պիտի վերածուէին պարզ միջազգային ոստիկանութեան մը դերին. ան նուիրուեցաւ իր պաշտօնին, միշտ ունենալով իր առջեւ այսպիսի ոսկեղարու մը տեսակէտը:

Հետեւաբար, օրուայ այս տխուր քաղաքակաւութեան շրջանին մէջ գեղեցիկ գուգաղիպութիւն մըն է, որ Քանթի երկուհարիւրամեակը տօնուեցաւ լուրջ ու պերճախօս կերպով մը եւ ամէն համալսարանի մէջ ու շատ մը ամպլիոններէ հնչեց Քանթի պատգամը, փիլիսոփայութեան ուսուցիչներու շրթներէն եւ յիշեցուց, թէ Քանթի հոյակապ գործը եւ իր գաղափարապաշտ փիլիսոփայութիւնը պէտք էր ըլլար օրուան քաղաքակաւութիւնը՝ աշխարհը իր արդի վիճակէն փրկելու եւ դէպի յաւիտենական խաղաղութիւն ուղղելու համար:

Կը սիրենք յուսալ, թէ բոլոր անոնք, որ պատուեցին էմմանուէլ Քանթը իր այս երկուհարիւրամեակին առթիւ, պիտի յարգեն միանգամայն անոր պատգամը եւ ըստ այնմ գծեն իրենց ուղին: Արդարեւ ամէն մարդու տրուած չէ հերոս ըլլալ, կամ հանճար մը ցոլացնել, ու այս կերպով ըլլալ հաւատարիմ ու արդար, ըլլալ վեհանճն եւ եղբայրական, ու այս կերպով կատարել իր անհատական

բաժինը, լաւագոյն աշխարհ մը երեւան բերելու գործին մէջ:

Շատ տխուր երեւոյթ մըն է, որ Ամերիկան այսօր շեղած կը թուի իր հիմնադիրներու գաղափարապաշտ գծէն՝ եւ այս կերպով ալ կսկսի տուժել՝ իր քաղաքական կեանքին մէջ ցուցադրելով փտուլթիւն մը, որ նոյնիսկ Ուաշինկթընի դահլիճին անդամներն վարակել սկսած է: Եւ այս երեւոյթը լուրջ խորհրդածութեան առարկայ ըլլալ սկսած է, որովհետեւ պատմութիւնը կը վկայէ, որ եթէ Ամերիկեան կառավարութիւնը չը փոխէ իր ուղին, ան պիտի սկսի վտանգել իր քաղաքակրթական դիրքը, այնպէս, ինչպէս որ վտանգեցին ու անհետացան ուրիշ քաղաքակրթութիւններ, ինչպէս Եգիպտոս, Ասորեստան, Յունաստան եւ Հռոմ:

Արդարեւ, կ'ապրինք ժամանակի մը մէջ, աշխարհի պատմութեան ընթացքին՝ ուր կարծես թէ կը տառապինք իմացական, բարոյական եւ հոգեւոր հիւժախտէ մը: Եւ արդարեւ, ո՞ւր են աշխարհի մեծ բանաստեղծները. ո՞ր ձայնն է որ կերպէ հիմա գաղափարապաշտութեան երգը, ինչպէս որ ան կ'երգուէր 50 տարի առաջ: Ո՞ւր են մեր օրուան գաղափարապաշտ փիլիսոփաները: Բայց երբ մէկ կողմէն ընտանեկան կեանքի կապերը կը թուլնան, միւս կողմէ շահամոլութեան վիշապը կը ճարակի ոչ միայն առեւտրական աշխարհին, այլ նաեւ քաղաքական աշխարհին մէջ: Ո՞ւր են այն առաջնորդները, որոնք ներկայացնեն իմաստութեան ու առաքինութեան այն չափանիշը, որ անհրաժեշտ է

պետութեան քաղաքականութիւնը փրկելու համար, իր կորուստի գծէն:

Ընդհակառակը, այսօր կը տեսնենք թէ օրուան մեծերու մտահոգութիւնն է կշռել, չափել ու հաշուել միայն, եւ ուշադրութիւնը կեդրոնացնել ամէն հարցի նիւթական արժէքին վրայ, ու զանց ընել իսկական մեծ արժէքներու ճշմարիտ չափանիշը: Այս վիճակը մտահոգիչ է մեծապէս եւ այս պակասը, որ կը նշմարուի շինարար կարողութեան եւ առաջնորդութեան մասին, ախտանշան մըն է, թէ ցեղը այլասերիլ կսկսի:

Թէ որ կ'ուզենք, որ այս վիճակը փոխուի, դարմանը պարզ եւ յայտնի է: Պէտք է որ ժողովուրդը իր դէմքը դարձնէ դէպի անցեալը եւ իր մեծ դասը առնէ գէթ այս ճիւղին մէջ երկու մեծ պատգամներէն, որոնց մին պարփակուած է Քրիստոսի «Գայլը եւ Հովիւր» առածին մէջ. յայտնի է, թէ այս վերջին մեծ պատերազմը իր բոլոր նախորդներու յարձակողական պատերազմներու նման գայլի ոգիին արտայայտութիւնն էր: Այս ոգին է, որ աշխարհը իր այսօրուան քաոսային դրութեանը առաջնորդեց եւ մեզ պէս փոքր աղգերու պատահած մեծ աղէտներուն տեղի տուաւ: Իսկ միւսն է, ինչպէս վերը նկարագրեցի, Քանթի գծած կաղմակերպութեան եւ յաւիտենական խաղաղութեան ուղին, դէպի ուր պարտի ձգտիլ աշխարհի դիւանագլխութիւնը, եթէ իսկապէս ի մտի ունի աշխարհի բոլոր ժողովուրդներու փրկութեան հարցը:

Մեր ազգային փրկութիւնն ալ կցուած է այս

նոր դարաշրջանի ճիգին եւ սկզբնաւորութեան հետ: Մինչեւ որ ճիգը իր գործնական շաւղին մէջ մտնէ, մենք, Հայերս, ազգովին նուիրուած պէտք է ըլլանք, մեր բոլոր ուժերու սահմանին մէջ, մեր ազգային ինքնօգնութեան եւ ինքնավերականգնման գործին, որպէսզի երբ յիշուած ոսկեդարու արշալոյսը ծագի, անոր մէկ ճառագայթն ալ ցոլանայ մեր Ազատ եւ Անկախ Հայաստանի պաշտելի հորիզոնին վրայ:

Այս մտքով դուրդուրանք մեր այս ազգային տեսիլքին վրայ եւ միշտ յիշենք մեծ մարդարէին խօսքը, թէ «Առանց իտէալի ժողովուրդը կը կորսուի»:

Մարդկութեան մէջ մենք կը տեսնենք ճշմարիտ ու յաւիտենական պատկերը Քրիստոսի, միշտ տառապող, միշտ մահամերձ բայց եւ միշտ յարութիւն առնող:

Մարդկութիւնը շատ մը ցաւերու եւ շատ մը արիւնի զնով ձեռք բերած է ինչ ինչ համեստ յառաջդիմութիւններ:

Մեր չնչին երջանկութիւնները արդիւնք են դարաւոր ու բազմազան խարոյկներու եւ անսահման գոհողութիւններու:

Լաւագոյնին կամքը որ օրէնքն է մեր կեանքին՝ կ'իրագործուի միայն գոհողութեան շնորհիւ:

Առաքինութիւնը կը ստացուի տկարութեան մէջ:

Մարդկութիւնը ոտքի կ'ելնէ խաչին տակ, հակառակ ամենայնի: Եւ մենք կը հաւատանք եւ կուզենք հաւատալ ասոր՝ որչափ ան թուի հեռու ըլլալ տակաւին իր տեսիլքէն (իտէալ), մարդկութեան այն վիճակէն որ կընայ կոչուիլ տեւական, տիեզերական ու սրբազան մարդկութիւն մը: Մարդկութեան յառաջդիմութիւնները յամբընթաց են, բայց ան տէրն է ժամանակին, ու ժամանակը կ'աշխատի անոր հաշույն: Պարտականութեան օրէնքը գոհողութեան օրէնք մըն է, ուր կը դտնուի վերջ ի վերջոյ հոգեկան խաղաղութիւնը: Ասիկա տեսիլք մը չէ, այլ ճշմարտութեան երազ մը որ մեզ ցոյց տուած է անցեալին մէջ մարդկութիւններու անորոշ թափորը որ դարերու ընթացքին մէջէն յամբօրէն, բայց յարատեւօրէն կը բարձրանայ դէպի իտէալ մարդկութիւնը որ պիտի կանգնուի իրենց գերեզմաններուն վրայ: Այս առթիւ մեռեալները նոյնիսկ աճիւնի դէզեր ըլլալէ դադարած են եւ կ'ապրին. անոնցմէ բան մը կը վերապրի այն շարժումին մէջ որ կը վարէ ցեղը եւ անոնց շունչն է որ դայն կ'առաջնորդէ: Այդ մեռեալները անմահներ են. այդպէս են մեր մէջ, որ դիւրբարեկ ժառանգորդներն ենք անոնց կեանքին: Անմահներ մենք ալ պիտի ըլլանք իրենց հետ, անոնց մէջ որ պիտի դան մեզմէ վերջը եւ մենք ալ կրնանք ակնկալել մեր լաւագոյն յոյսերուն յարութիւնը կեանքին մէջ յաջորդ դարուն՝ որ պիտի գայ: Իտէալ եւ հաւատք. ասոնց շնորհիւ է որ մարդկութիւնը ապրած է միշտ եւ ասոնց շնորհիւ է որ կ'ապրինք մենք: Անճնասիրութիւնները անկարող են երջան-

կութիւն ստեղծելու, ինչ որ կը հաստատէ մեր հաւատքը, եւ այսօր ինչ որ մենք կը սիրենք սլաշտելու աստիճան, այդ իտէալն է յորսճուն եւ լարճ ըրացնող գոր կը հետապնդեն մարդերը բոլոր զարկու, բոլոր կրօնքներու ընդմէջէն:

Ինչպէս որ մեր թշուառութիւննսրը եւ մեր անճնական յանցանքները պէտք չէ վհատեցնեն մեզ, եւ պէտք չէ ազատ արձակեն մեզ, յարգելու եւ մըշակելու մեր մէջ արժանաւորութիւնը մարդուն, նոյնպէս ալ ամենէն հրէշայինները, ցեղային ոճիրները պէտք չէ խախտեն մեր հաւատքը մարդկութեան վրայ:

Արդի պատերազմը ժողովուրդներու մէկ կողմը չէ, այլ մենամարտը մարդկութեան մը որ իր գոյութիւնը հաստատել կուզէ եւ որ չ'ուզէր մեռնիլ: Անիկա մենամարտն է կրօնքին որ կը յայտնէ ինքզինքը, եւ այն կրօնքին որ կ'իյնայ: Պայքարն է սա ժողովուրդներու ազատութեան՝ ընդդէմ կայսերական բռնատիրութեան:

Բոլոր ազգերը, առանց որեւէ բացառութեան, կարօտ են յառաջդիմելու արդարութեան գործարարութեանը մէջ, ինչպէս նաեւ միջազգային եղբայրութեան կիրարկութեան մէջ: Կարելի չէ որեւէ ազգային ազատութիւն, որ տեւէ, որ հաստատ ըլլայ ճշմարտապէս, առանց ընկերային արդարութեան, եւ ոչ ալ խաղաղութիւնը կարելի է ժողովուրդներուն մէջ եւ որ կարենայ տեւել, առանց միջազգային արդարութեան:

Հաւատքը կը բարեշրջի ապրող մարդկութեան

հետ եւ հաւատալիքները կը փոխուին, բայց հաւատալիքներու անխորհուրդ յեղաշրջումը կրնայ վըտանդել թէ՛ բարոյական հաւատքը եւ թէ՛ բարոյական կեանքը ժողովուրդին: Բարոյական սկեսպտիկութիւնը յատկանշական հիւանդութիւնն է մարդկային ընկերութիւններու: Այս ընկերութիւնները տարբադադրուիլ սկսած են: Այսօր Քրիստոնէական հաւատալիքներու ճգնաժամ մը գոյութիւն ունի, ինչ որ հետեւանքն է ոչ միայն գիտական յառաջդիմութեան, այլ մարդկային բնաշրջումի արեւմտեան աշխարհին մէջ: Այս բարեշրջումն է որ կը ճարճատէ ամէն կողմէ այն վաղեմի շէնքը ուր ապաստանած է մեր հայրերու հաւատքը: Թէ այս ճգնաժամը իր հետ կը բերէ ճգնաժամը հաւատքի ու բարոյականութեան, անխուսափելի իրողութիւն մըն է: Բաց աստի, այս ճգնաժամին եւ գիտութեան յառաջդիմութիւններուն առթիւ գուցէ մարդիկ խորհած ըլլան թէ հաւատքը դատապարտուած էր անհետանալու, թէ մարդկային բարոյականութիւնը յետ այսու պիտի ըլլար պարզօրէն բանաւոր ձեւ մը գոյութեան, որուն համար գիտութիւնը յատակադիմ մը պիտի ուրուագծէր, եւ թէ մարդը ազատագրուած վերջապէս որեւէ միստիքական ազդեցութենէ, պիտի իրազօրծէր իր բանականութեան բարոյական մշակոյթովը կեանքի յատակադիմ մը, ըստ գիտութեան. կարելի չէ զարմանալ երբ նկատողութեան առնենք այն դիւրութիւնը որով մարդկային բանականութիւնը թէ իր տգիտութեան եւ թէ իր զարգացած վիճակին մէջ ենթակայ է այս

տպաւորութիւնը կրելու:

Ճգնաժամեր այնպէս, ինչպէս ներկայինը՝ կը յայտնեն շատ աւելի յտակօրէն մարդկութեան մեծութիւններն ու թշուառութիւնները, քան խաղաղ թուականի մը սովորական ընթացքը: Բայց կը յայտնեն նաեւ մարդկութեան ուժը եւ տկարութիւնը, ինչպէս նաեւ բոլոր անհատներու հոգեկան կացութիւնը: Այսպիսի ճգնաժամեր անոնց համար՝ որոնք գիտեն տեսնել ու հասկնալ յաւիտեանական հարցերը, գեղեցիկ առիթը կ'ընծայեն վերլուծելու այս հարցերու էութիւնը, ինչպէս նաեւ նշանակութիւնը կեանքի ու մահուան, սկզբունքները պարտականութեան եւ աղբիւրները բարոյականութեան: Մենք, Հայերս, այդ ճգնաժամի ցնցումը կրեցինք: Հոգեկան քննութեան այս հարցը հրամայական է մեզի համար, նամանաւանդ իբր յարգանք մը այն հերոսներուն ու արժանաւոր նահատակներուն, որոնք կը հանդէս առ յաւէտ իրենց արիւնի ծիրանիին մէջ, իբրեւ ճշմարիտ մարտիրոսներ այն հաւատքին որ հասարակաց էր բոլորիս: Անոնք ոչ միայն կեանքի իմաստուն ըմբռնումը ունէին, այլ նաեւ այն առաքինութիւնը, այն սրբութիւնը որ առաքինութեան վեհութիւնն իսկ է, եւ զոր հաստատեցին գերազոյն զոհողութեամբը իրենց հրաշագեղ կեանքերուն:

Հետեւաբար, մերն է պարտաւորութիւնը վերլուծելու մեր հոգեկան վիճակը եւ գծելու մեր վաղուան պարտականութեան ուղին: Գիտենք թէ ի՞նչ պարտական ենք մեր ընտանիքին, մեր ընկերու-

թեան, մեր հայրենիքին, եւ մարդկութեան: Պարտական ենք մեր նախահայրերուն, ինչպէս նաեւ մեր ժամանակակիցներուն: Այն ամէնը որ կը վայելենք այսօր, բարձրագոյն եւ ճշմարտագոյն իմաստով, պարտական ենք անոնց: Մարդկութիւնն է որ մեզ ստեղծած է, եւ մեզ կը վերստեղծէ, ու մենք ալ փոխադարձաբար պարտաւոր ենք մեր ամբողջ կարողութիւնը, ծառայութիւնը դնել ի սպաս մարդկութեան բարգաւաճումին, որովհետեւ ան իր զաւակներուն իւրաքանչիւրին վրայ Աստուածային մօր մը իրաւունքը ունի, որովհետեւ ան յաւիտեանական մայրն է ուրկէ մենք սերած ենք, եւ մեր բնականոն պաշտօնն է ծառայել աոր, հ'ոն է պարտականութեան հիմնական գրդապատճառը, հոն է որ ան եղած է միշտ՝ որչափ ատեն որ մարդիկ գըտնուած են աշխարհի վրայ, եւ պիտի շարունակէ ըլլալ այդպէս, որչափ ատեն որ մարդկութիւնը կը տեւէ: Այս ըմբռնումին մէջ հանդէպ մարդկութեան՝ Աստուածային իտէպի մը ուժը կայ, որչափ ատեն որ կը տեւէ մարդկութիւնը, անոր յարատեւ ճիգն է կատարելագործումը անհատին ու ընկերութեան: Այս հաւատքն է որուն շնորհիւ մարդկութիւնը պիտի շարունակէ իր յառաջդիմական գնացքը դէպի կատարելագործում, այս Աստուածային ոգին որ մարդկութեան մէջ գոյութիւն ունի, բնաւ չի մեռնիր, այն հաւատքը որ ունինք մենք, եւ զոր չենք կրնար երբէք զանց ընել, այն հաւատքը որով կապրինք, անհրաժեշտ նեցուկ մըն է, ինչպէս նաեւ մըտաւորական եւ բարոյական ազատութեան սկզբ-

բունք մը: Շատ կարեւոր է ուրեմն, բարեխղճօրէն խնամել զայն մեր հոգիին սրբարանին մէջ, անոր շնորհիւ է որ ունինք ապրելու քաջութիւնը եւ կունենանք, եւ անոր շնորհիւ է որ պիտի շարունակենք մեր ուղին լուսաւորութեան եւ յոռաշղիմութեան մեծ պողոտային վրայ:

Մեծ պատերազմին յաջորդող դէպքերը կրնան աղբել անոնց՝ որոնց համար մարդկութեան անցեալ պատմութիւնը գոց գիրք մըն է եւ ապագան նկատողութենէ ու հրապոյրէ զուրկ հարց մը: Բայց մարդկութեան համար թուականները չեն այն՝ ինչ որ են անհատին համար: Անհատները կ'անցնին, բայց մարդկութիւնը կը տեւէ, եւ իր ընթացքին մէջ չկայ բան մը, որուն ուժը այնքան բացայայտ ըլլայ, որքան արդարութեան ու ճշմարտութեան յաղթանակը: Կարեւոր է ուստի, որ մենք Հայերս ալ մասնաւորապէս պահենք զուրգուրանօք՝ ուժը մեր հաւատքին եւ մեր հոգեկան արիութեան. կեանքն է որ ուսումնասիրութեան արժանի է եւ ան է որ մեզի կուտայ նախազգացումը իտէալի մը զոր բանականութիւնը պաշտօն ունի ուսումնասիրելու, իրագործելու կեանքի գործունէութեան մէջ. բարոյական կեանքի բաղդը կցուած չէ հաւատալիքներու որոնք կ'իյնան եւ զորս պէտք կըլլայ պահպանել չկորսնցնելու համար իտէալը: Ասիկա պատրանք մըն է որու դէմ կը բողոքեն թէ անցեալ մարդկութեան պատմութիւնը եւ թէ արդի մարդկութեան խիղճը, ընդհակառակը այսպիսի ճգնաժամեր յոռաշղիմութեան բնական պայման եղած

են եւ Գրիստոնէութիւնը ինքնին այսպիսի ճգնաժամէ մը սերած է: Յրանսացի փիլիսոփան, Փասգալ, ուսումնասիրելով տիեզերքը, բացազանչեց օր մը. «Այս անհուն միջոցներու յաւիտենական լըռութիւնը կ'ահաբեկէ զիս», բայց մենք հազիւ կը սկսինք ճանչնալ այդ տիեզերքը եւ կը գտնենք թէ անհունութեան այդ բոլոր միջոցներուն մէջ, տիեզերքի բոլոր տարրերուն մէջ, համերաշխութիւն մը գոյութիւն ունի. ուժերու եւ օրէնքներու միակ սխալմ մը կ'արտայայտէ ինքզինք ամբողջին մէջ, այնպէս որ ամէն ինչ միակ ուժէ մը, եւ իր արտայայտութիւններուն մէջ այլազան, միակ օրէնքէ մը կը բղխի. այսպէս կը ճանչնանք տիեզերական բնաշրջումը, եւ կը հասկնանք այն ուժը որ կը վարէ տիեզերքը, այդ բարոյական հեղինակութիւնը իր լուսաւոր հետքը դժած է անցեալ դարերու պատմութեան մէջ, եւ կը շարունակէ իր դերը օրուան դէպքերու ընթացքին. նոր մարդկութիւն մը երեւան դալու վրայ է: Այս նոր մարդկութեան միակ ու տիեզերական խիղճն է որ պիտի դժէ վաղուան ուղին քանի որ տեւական ընթացքը պիտի տայ, խաղաղութիւն հաստատութիւններուն: Մենք Հայերս ճանչցանք ճգնաժամին ամբողջ ծանրութիւնը եւ կրեցինք փորձառութիւններուն ամենէն դաժանը. այս փորձառութիւնը մարդկային մարզանքի հրաշալի առիթ մը ընծայեց մեզի, անիկա առիթ տուաւ որ քանի մը տարուան միջոցին դարերու կրթութիւնը ստանանք, ճանչնանք կեանքը եւ ճանչնանք աշխարհը: Ոմանք այս փորձառութենէն

ճիշտ հակառակ դասը առած ըլլալ կը թուին. անոնք պէտք է դիտնան թէ մարդուն ճշմարիտ երջանկութիւնը անհատական, ընտանեկան, ընկերային ու ազգային եսասիրութեան հոգացումին մէջ չէ, այլ խղճին ու դիտակցութեանը մէջ մարդկութեան, որ իր անձնուէր գործունէութեամբը անհատին, ընտանիքին, ընկերութեան ու ազգին մէջ կ'իրագործէ երանութեան բարձրագոյնը, գերբնական երանութիւն մը բաղդատմամբ այն հեշտօրէն անձնասէր բնագոյներուն, որոնք իրենց ստորին բնութիւնը հարկադրել կը ձգտին, բայց այս բարձրագոյն երանութիւնը կը ստացուի միայն, երբ աչքի առջեւ կունենանք ճշմարիտ յառաջդիմութեան իտէալը եւ կ'աշխատինք իրագործել զայն օրը օրին:

Ինչպէս ըսի արդէն յիշատակելով անմահ պատգամ մը. «Առանց իտէալի ժողովուրդը կը կորսուի». իսկ իր իտէալին հաւատարիմ ժողովուրդը կը փրկուի: Ինչ որ ալ եղած ըլլայ վերջին ճգնաժամին ահաւոր ազդեցութիւնը, մարդկութեան պատմութիւնը մեզի անհերքելի վկայութիւնը կը հայթայթէ թէ անմահ են այն ժողովուրդները միայն, որոնք հաւատարիմ են ճշմարիտ իտէալին: Այս վկայութիւնը հաստատուած է մինչեւ այսօր Հայ Այգիին համար, եւ մեր սերունդի նուիրական պարտականութիւնն է որ այդ վկայութիւնը հաստատուի նաեւ վաղուան հայութեան համար:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ

Մ. ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

Ազգի մը կեանքին մէջ բանաստեղծութիւնը, իբր գեղարուեստի ճիւղերէն մին, պատմական զօրաւորագոյն ազդակներէն մին է: Փիլիսոփայութիւնը կեանքի առաջնորդն է, բայց փիլիսոփայութիւնը աւելի քան իմաստութիւն է, իմաստութեան սէրն է, եւ սէրը զգացում է: Զգացումը սիրոյ հիմն է: Բանաստեղծութեան նպատակն է իր նիւթը շեշտել եւ ասով մեզ զգալ տալ զայն աւելի խորապէս:

Բանաստեղծութիւն, երաժշտութիւն եւ նկարչութիւն՝ երեք յարընչական արուեստներն են: Անոնց պաշտօնն է մեկնել անմեկնելին, յայտնել անյայտնելին եւ արտայայտել, ինչ որ այլ կերպ չի կրնար արտայայտուիլ: Անոնց ձգտումն է մեկնել անտեսանելին եւ յաւիտենականը, զգայական ձեւերով: Երաժշտական թատերգութեան մէջ այս երեք արուեստները կը միանան եւ երեւան կուգան իրենց գերագոյն բարձրութեան մէջ:

Մարդկային պատմութիւնը եւ դրականութիւնը, սրբազան ու աշխարհիկ, հիմնուած է ժողովրդական երգերու վրայ: Արձակը երբէք չի կրնար

ոտանաւորի երաժշտութիւնը ու շքեղութիւնը ունենալ:

Աստուածաշունչը բանաստեղծութեան վրայ հիմնուած է եւ, որովհետեւ մեր կրօնքն ալ Ա տուածաշունչի վրայ հիմնուած է, հետեւաբար կըրօնքը ինքն ալ բանաստեղծութեան վրայ հիմնուած է: Կրօնքի ապագան իր անցեալի պէս անհուն է, նոյնպէս է նաեւ բանաստեղծութեան ապագան: Կըրօնքը կեանքի գերագոյն պէտքն է: Գեղեցկութիւնը յաջորդ պէտքն է: Գեղեցկութեան հրաշագեղ արտայայտիչն ալ բանաստեղծութիւնն է: Գիտութեան հետ հաւասար աղբեցութիւն ունենալով մարդկային մտքին վրայ, բանաստեղծութիւնը գերակայութիւնը ունի սրտին ու հոգիին վրայ: Միտքը գերիշխան է մտքին վրայ: Le coeur a des raisons, que la raison ne peut comprendre:

Բանաստեղծութիւնը, դարձեալ, կեանքի կազմական արտայայտութիւնն է. էութիւնը հրաշալի բառերուն մէջ, մարդկային երազներուն եւ գործերուն: Կեանքի ճշմարտութիւնն է, ճշմարտօրէն եւ գեղեցկօրէն ըսուած: Մարդկային կեանքը, այսպէս, ինքնին բանաստեղծական է եւ անմահ չափերով կը յայտնէ ինքզինք խորհրդաւոր եւ հոգեշունչ տաղերու մէջ:

Բանաստեղծը կեանքի ճշմարտութիւն մը կը յայտնէ քերթուածի մը մէջ: Ան չի փաստեր, կերպէ: Անոր երգին գեղեցկութեան ձեւին ներքեւ ճշմարտութեան խորին իմաստ մը կը գտնուի, զոր իմաստասիրական յայտարարութիւն մը, իր արձա-

կին մէջ, չի կրնար մեկնել: Քարոզիչները կրնան անթերի քարոզներ տալ, բայց հաւատքի գերագոյն պաշտպանը դարձեալ բանաստեղծն է: Պատմութեան վկայութիւնն է այս: Բանաստեղծն է որ, տարակոյսի չըջաններուն մէջ, կը հնչեցէ հաւատքի, յոյսի եւ սիրոյ շեշտը եւ կը թրթռացնէ նոյն շեշտը մարդկային սրտին մէջ:

Ազգ մը, որ չի սիրեր գեղարուեստը, չի սիրեր արդարութիւնը: Գեղարուեստը շատ խոր յարակցութիւն ունի բարոյական պարտաւորութիւններու հետ: Մարդիկ շատ մը ծրագիրներ կրնան յղանալ բարեկարգութեան մասին, բայց վերջ ի վերջոյ ամէն ինչ մարդէն կախում ունի: Ուր որ պարկեշտ մարդը կը պակսի, ծրագիրը իր նպատակէն կը վրիպի: Հանրային կեանքի մէջ՝ յաջող արդիւնքներ ձեռք բերելու համար՝ պէտք է ունենալ յոյլ մը պարկեշտ մարդիկ, որոնց կեանքի ընթացքին չափանիշը աւելի բարձր ըլլայ քան ինքնասիրութիւնը: Արդ, բանաստեղծութեան նպատակն է գաղափարներ ու խոհանքեր ներշնչել որոնք կատարելութեան կը ձգտին:

Իտէալները իրականութիւններ են, երեւակայութիւնը տեսանում մըն է: Յաւատեանականը միշտ գոյութիւն ունեցած է: Բանաստեղծը ստեղծագործող մը չէ, յայտնող մըն է: Նրկու տարրեր էական են ճշմարիտ քերթողութեան համար: Ներքին ու արտաքին ճշմարտութիւնը եւ արտայայտութիւնը: Բանաստեղծը պէտք է զգայ ճշմարտութիւնը եւ գոյութիւնը ունենայ զայն արտայայտելու: Բանաս-

տեղծական զեղումները քերթուածներ չեն, տաղա-
չափական ճիգեր, որչափ ալ երաժշտական ըլլան,
բանաստեղծութիւն չեն, ցորչափ ճշմարիտ բանաս-
տեղծական տեսիլք մը չեն արտայայտեր: Որպէսզի
անոնք իբրեւ բանաստեղծական արտադրութիւն մը
ճանչցուին՝ պէտք է կեանքի ճշմարտութիւն մը,
բարձրագոյն եւ ազնուագոյն յուզումի մը էութիւնը
պարունակեն, ինչպէս նաև յստակ ու ներշնչող տե-
սիլք մը: Բանաստեղծութեան ուսումնասիրութիւնը
կեանքի վերլուծումն է: Քերթուած մը, ամբողջա-
պէս հաճելի ըլլալու համար, պէտք է գոհացնէ
միտքը, իր անյագ հետաքրքրութեան մէջ եւ հո-
գին իր արդարասիրութեանը մէջ: Ուստի բանաս-
տեղծը պարտի ըլլալ նաև խորհող մը եւ մարգարէ
մը: Անցեալին մէջ Պղատոն, գիտակից այս ճըշ-
մարտութեան, հիանալի նուիրում մը ցոյց տուաւ
ոչ միայն իր փիլիսոփայութեան, այլ անոր բանաս-
տեղծական արտայայտութեան: Եւ այս է զաղտնի-
քը Պղատոնի տեւական գերագորութեան:

Գեղարուեստներու յատկանշական մէկ առաւե-
լութիւնն է, որ միջոց կ'ընծայէ մեզի, արտայայ-
տելու ինքզինքնիս գեղեցկութեան հասկնալի խօս-
քերով ու ձեւերով: Օգտապաշտներ կան, որոնք մի-
այն գործնականին, նիւթականին ըմբռնումը ու-
նին: Տեսակ մը մուրացկաններ են անոնք: Աթոռներ
և սեղաններ օգտակար են արդարեւ, բայց նոյնպէս
օգտակար են պատկերներ, մայր-եկեղեցիներ, թան-
գարաններ, թատրոններ, քնարերգութիւններ: Երբ
մենք միայն նիւթին հոգ տանինք, մեր էութեան

մէկ երրորդը միայն կենդանի պահած կ'ըլլանք:
Միտքը եւ հոգին ալ սնունդի պէտք ունին: Անոնց
չնորհիւ է մանաւանդ որ մեր կեանքերը կրնան ա-
ռողջ եւ նուիրուած ըլլալ: Արուեստը կեանքի յոր-
գում մըն է: Բարութիւնը արուեստի միջոցով մար-
մին կը զգենու եւ ճշմարտութիւնը ինքզինքը կար-
տայայտէ: Մենք երեք սկզբունքներու կը յարինք:
Այս սկզբունքները մեծ ներգործութիւն մը կ'ընեն
կեանքի ընթացքին վրայ: Կը նշմարենք ճշմար-
տութիւնը, կը նշմարենք բարութիւնը եւ գիտակից
ընտրութիւն մը կ'ընենք բարին ու չարին միջեւ:

Առաջինին միջոցաւ կ'արտադրենք փիլիսոփան
և գիտունը: Երկրորդին միջոցով կը հիմնենք կը-
րանքներ եւ օրէնքներ: Երրորդին միջոցով երեւան
կը բերենք մեր գեղարուեստները:

Գեղեցկութեան ստեղծագործութիւնները իմաս-
տութեան եւ կրօնքի յիշատակարաններ են: Նախ
բանաստեղծին կ'ունենկերենք, յետոյ նոյն երգը կը
լսենք մեր սրտերուն մէջ:

Երբ Շէյքսպիր բան մը կը նկարագրէ, աւելի
քան կը տեսնենք զայն, կը զգանք զայն: Երեւակա-
յոտ արուեստի մեծագոյն նպատակն է ազնիւ հի-
մեր տալ մարդերու ազնիւ յուզումներու համար:
Երբ արուեստը բարոյագիտութեան նուիրագոր-
ծումը կը ստանայ, «Աստուածային Կատակերգու-
թեան» հրաշակերտը կը յօրինէ, հակառակ պարա-
գային մարդկային կատակերգութիւնը պիտի ար-
տադրէր:

Հայն ալ իր բանաստեղծական արտադրութիւնը ունեցած է եւ շատ մը աստղեր կը փայլին իր դրական երկնքին ըստ: Այս անգամ Պէշիկթաշլեանով պիտի զբաղինք:

Հայը, մանաւանդ այս միջոցին, երջանկութեամբ պիտի յուզուի ի լուր իր հովուական սրինգին. իր հոգին կարօտը կը զգայ հին դարերու սիրերգու հոգեհոտազ տաւիղին, բայց ամէն բանէ աւելի անձկութեամբ կը սպասէ լսել նոր նահատակներուն ձօնուած տխրերգու եղերական քնարը: Իր սիրտը, միշտ խանդավառ, յուզմամբ կը բարբախէ. իր երեւակայութիւնը, միշտ գործօն, կը սաւառնի հայրենի աւերակոյտերուն վրայ. ամէն ինչ կը խորհի, ամէն ինչ կը զգայ եւ կը սպասէ, որ նոր Պէշիկթաշլեաններ հնչեցնեն իրենց արիւնոտ քնարին լարը եւ յուզեն իր հոգին, արտայայտելով իր ցաւը սրտաշարժ քերթուածներու յաջորդական շարքին մէջ, որուն բանաստեղծութիւնը ներդաշնակօրէն ցոլացնէ իր հոգեկան վիճակը:

Արդարեւ հայ բանաստեղծութիւնը նախորդ սերունդներուն մէջ միշտ այս ուղղութեամբ իր դերը կատարած է: Անոր ծփանքը, ծածանումը, վէտ-վէտումը արտայայտած է այն ելեւէջը, այն ճօճանքը, զոր ենթական զգացած է ուրախութեան զգացումին կամ ցաւին ներգործութեան տակ:

Բայց դանք Պէշիկթաշլեանին, որուն քնարը քնարը արտադրած է «Գարունն ու Աշունը» եւ «Փափկաթեւ Զեփիւռ»ները. բայց ինձի համար իր քերթուածներու գոհարը, իր դեղահիւս, վսեմ բա-

նաստեղծութիւնը «եղբայրութեան» ձօնուած երդն է:

«Ընդ աստեղօք ի՞նչ կայ սիրուն,
Քան զանձկալի եղբայր անուն»:

Այս երգը Պէշիկթաշլեանի փափկազգաց հոգին կը ցոլացնէ եւ հետեւապէս կըրցած է բարբախեցնել յաջորդական հայ սերունդներու սիրտերը:

Պէշիկթաշլեան ապրեցաւ հայ յեղաշրջումի հոգեխոով շրջանի միջոցին եւ եղաւ մին այն դրական մշակներէն, որոնք ազատագրական ձգտումին սէրը նւ պայքարի ոգին մշակեցին:

Ինչ դեր որ նախանդեանց եւ Գամառ-Քաթիպա կատարեցին ուսաստան կեանքին մէջ, նոյնը կատարեց Պէշիկթաշլեան հայրենի հոգին հաւատարիմ հայութեան մէջ:

Սիրահար գեղեցկին, ան սիրերգեց գեղեցկութիւններու վսեմագոյնը, ազատութեան սէրը: Զէյթունի 1862-ի դիւցազնական կռիւներուն ներշնչումին տակ արտադրեց իր ազատագրական քերթուածներու հրաշակերտները — «Մահ Քաջորդույն» «Հայ Քաջուհին», «Քաջորդին» եւ «Թաղումն Քաջորդույն», որոնք ներգործեցին նոր սերունդին վրայ եւ արիւնի սերունդը պատրաստեցին:

Աշակերտ՝ Վենետիկի Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանին, եւ հիացող մը Բագրատունիին, Ալիշանին եւ Հիւրմիւզին, գիտցաւ արտայայտել այդ հոյակապ բանաստեղծներու ոգին ու շեշտը:

Ծնած 1828-ին Պոլիս Օրթաքէօյի մէջ, աղքատ ծնողէ մը եւ անուս հօրմէ մը, ինք անմահ տեղ մը

գրաւեց Հայ սրտին մէջ,— տեղ մը, որ վերապահ-
ուած է իրեն նաեւ յաջորդ սերունդներու երախտա-
գէտ յուշին մէջ: Մեռաւ 1868 Նոյեմբեր 29-ին, 40
տարեկան հասակին մէջ, եւ իր հիւժեակ մարմինը
յանձնուեցաւ մայր-հողին մեծաշուք հանդիսաւո-
րութեամբ, իսկ իր հոգին, անմահ քերթուածնե-
րուն մէջ, կ'ապրի ու պիտի ապրի յար՝ ոգեւորելու
հայ սերունդները եւ ներշնչելու զիրենք իրենց
կեանքի ազատագրութեան եւ կատարելութեան վը-
սեմ պայքարին մէջ:

ԿԵԱՆՔԻ ԳՐՔԵՐԸ

Երբոր մէկը կը փափաքի կատարելագոյն մշա-
կոյթ ստանալ գրքերէ, պարզ է թէ պարտի շատ մը
գրքեր կարդալ, բայց կան քանի մը մասնաւոր գըր-
քեր զորս պարտի ընթեռնուլ անհրաժեշտօրէն: Ա-
սոնց մէջ առաջնագոյն կարգին կը վերաբերին Աստ-
ուածաշունչը եւ Հոմերոսի, Տանդէի, Շէյքսպիրի
ու Կէօթէի գործերը. ասոնք կեանքի գերագոյն
գրքերն են: Ասոնք այս դիրքը գրաւած են քանզի
բարձրագոյն աստիճանաւ կը պարփակեն իրենց մէջ
կենսականութիւն, ճշմարտութիւն, զօրութիւն եւ
զեղեցկութիւն:

Ասոնք կեդրոնական աւագաններն են ուր հոսած
են, ընդարձակ մակերեսի մը վրայէն անհատական
կեանքի առունները. ասոնք դարձեալ ամենէն կա-
տարեալ յայտնութիւններն են այն ամէն բանին զոր
կեանքը եղած է առաջնորդող ցեղերու համար. ա-
սոնք վերջապէս չփման մէջ կը դնեն մեզի մարդկու-
թեան սրտին ու հոգիին հետ: Ասոնք ոչ միայն տե-
ղեկութիւններ կը հաղորդեն մեզի երբ իրաւօրէն
գործածուին կարգապահութիւն կ'ընձեռեն, այլ
նաեւ, եւ մանաւանդ կեանք կը փոխանցեն. ասոնց
մէջ կենսականութիւն մը կայ որ կը փոխանցուի ո-
եւէ ընութեան մէջ որ յօժար է զայն ընդունելու:
Ասոնք նորէն եւ նորէն ներշնչած են իմացական շար-

ժողովներ, ընդարձակ գետնի մը վրայ եւ միշտ վեր-
ստեղծած են անհատական իտէպըներ եւ նպատակ-
ներ:

Աստուածաշունչի հեղինակութեան մասին ինչ
զաղափար ալ կազմած ըլլանք, հաստատուած եւ
ընդունուած իրողութիւն մըն է թէ անոր զօրութիւ-
նը իբր գրականութիւն անհաշուելի եղած է, պար-
զապէս անոր պարփակած կեանքի ճոխութեան տե-
սակէտով: Նոր Կտակարանին երեւումը յունարէնով
մեծապէս սատարեց կեանքի այդ նորոգումին եւ
վերածնութեան զոր «Բարեկարգութիւն» կը կո-
չենք, բաց աստի անոր թարգմանութիւնը արդի
լեզուներուն, բարոյական եւ իմացական այնպիսի
զօրութիւն մը արտադրեց որու ճշգրիտ սահմանա-
գծումը ընել կարելի չէ. նոյն կերպով թէեւ նուազ
չափով «Իլիական»ը եւ «Ոդիսական»ը, «Աստուա-
ծային Կտակերգութիւնը», Շէյքսպիրի թատեր-
գութիւնները եւ «Ճառաստ» նոր շարժումներ երե-
ւան բերած եւ ցեղերու կեանքերը ճոխացուցած ու
զարգացուցած են: Այս տեսակէտով շատ միտիթա-
րական իրողութիւն մըն է որ Հայր Արսէն Ղազիկ-
եան, Վենետիկի Միաբանութեան արդի վաստակա-
ւորը, այս մեծ գործերը, կեանքի այս գրքերը մատ-
չելի ընծայած է մեզի Հայ մեծ զանգուածին օրուան
գրական հայ բարբառով, այնպէս որ ամէն հայ պա-
տեհութիւնը ունի այդ գրական մեծ գանձարանէն
իր մշակոյթի բաժինը ստանալու: Չեմ գիտեր գր-
կայն թէ մեր Հայ ժողովուրդը ընդհանրապէս, եւ
մեր Ամերիկահայութիւնը մասնաւորապէս ինչ չա-

փով օգտուած է կամ կ'օգտուէ այս մեծ պատեհու-
թենէն, որ կոչուած է կարեւոր դեր մը կատարել
իր բարոյական եւ իմացական բնաշրջումին մէջ:

Ես շատ կը վարանիմ մեր հայ գրավաճառներուն
հարցնելու թէ ի՞նչ է վիճակագրական չափանիշը
Ամերիկահայ ընթերցանութեան. կը վախնամ պար-
զապէս թէ Երազահանները, Նասրէտտին Հօճան եւ
Պղնձէ Գաղաքները ու այս կարգի գործերը բարձ-
րագոյն պատիւը իրենց մէջ կը բաժնեն: Մենք ու-
նինք նաեւ կեանքի մեծ գրքերուն գրաբառ թարգ-
մանութիւնը միեւնոյն Վենետիկեան Ուխտին հոյա-
կապ վարպետներուն կողմէ կատարուած, դասական
թարգմանութիւններ, որոնց գրական զեղեցկու-
թիւնը անգերազանցելի է որեւէ լեզուի մէջ, բայց
անոնք դադրած են մատչելի ըլլալէ Հայութեան
մեծ զանգուածին:

Ոսկեդարեան գրաբարի գանձը շատ քիչերու
միայն մատչելի է, բայց պարզ հայերէնով ընծայ-
ուած հատորները ամէնուն հասկացողութեան կա-
րողութեան սահմանին մէջ կը գտնուին եւ պէտք է
իմաստութիւնը ունենանք օգտուելու մեզի ընծայ-
ուած այդ զեղեցիկ պատեհութենէն: Իրաւամբ ըս-
ուած է «Առանց իտէպի ժողովուրդը կը կորսուի»
եւ եթէ մենք որոշած չենք կորսուիլ, պէտք է շա-
րունակ հաղորդակցութեան մէջ ըլլանք ներշնչ-
ումի եւ իտէպի մեծ աղբիւրներուն հետ: Հետե-
ւաբար ամէն մարդ կեանքի աս մեծ գրքերուն հետ
սերտ ընտանութիւն մը պարտի պահել: Պէտք չէ
գոհանալ նոյնիսկ կարդալով զանոնք հարեւանցի

վէպի մը պէս եւ յետոյ տեղաւորելով զանոնք մեր մատենադարաններուն վերին կարգերուն վրայ, ուր թէեւ կրնան փայլիլ եւ այցելուներուն առջեւ վկաները ըլլալ մեր գրաւել փափաքած մտաւորական դիրքին, բայց խնդիրն այն է թէ այդ կերպով կեանք չեն կրնար բաշխել մեզի, ընդհակառակը հոն այդ տախտակներուն վրայ լուելայն եւ հետզհետէ մեկուսացումի եւ մենութեան փոշին կը հաւաքեն: Այդ գիրքերը մեր ձեռքը ըլլալու են շարունակ, քանզի անոնք տասնապատիկ աւելի հաճոյք կը պատճառեն եւ տեւական արդիւնքը կ'ընծայեն քան երկրորդական գրողներու ամբողջ գրականութիւնը, եւ ով որ գիտակցութիւնը ունեցած է իրական իմաստով մը ընտանենալու այդ գործերուն հետ, կը ճանչնայ կեանքը, մարդկութիւնը, արուեստը եւ ինքզինքը:

Արդի գրքերուն մէջ կը գտնենք գարձեալ պայքարը, ազնուագոյն դիւցազնութեան եւ վսեմագոյն քաջութեան, անոնք կը պարփակեն իրենց մէջ մարդկութեան անկորնչելի եւ անպարտելի ոգին եւ այն հոյակապ պայքարը զոր դարերու ընթացքին մարդկութիւնը մղած է իր ժամանակի հաստատութիւնները եւ գաղափարները ներդաշնակելու կեանքի բարձրագոյն կարգի մը հետ: Ասոնց մէջ եղերբերգական գրականութիւնը կը հայթայթէ մեզի բոլոր նիւթերը հարազատ եւ խոր դաստիարակութեան մը համար փոխան փիլիսոփայական կամ բարոյագիտական սկզբունքներու պարզ յայտարարութեան մը, ան կ'ընծայէ մեզի կենդանի օրինակները բա-

րոյագիտական օրէնքին այնպէս ինչպէս որ ան կը յայտնուի մարդկութեան մեծագոյն գործերուն ամենէն հերոսական փորձառութիւններուն մէջ. ցեղին կեանքը նուիրական է այդ մեծ հատուածներուն մէջ մանաւանդ երբ կ'արձանագրեն անոր տառապանքը, եւ ոչինչ մեզի այնքան գիտակից կ'ընէ թէ ինչ որ ալ ըլլան ժամանակի եւ ցեղի տարբերութիւնները, թէ մենք իբր մարդկութիւն՝ միութիւն մը կը կազմենք, այդ մեր տառապանքի հաղորդութիւնն է, որուն մասնակից ենք բոլորս ներգործօրէն կամ կրաւորապէս. այս կերպով կը գտնենք թէ ճամբարիտ մշակոյթը ծննդեան դիպուածի արդիւնքը է, թէեւ մարդու մը պարագաները կրնան աստիճան մը այդ մշակոյթը կասեցնել կամ յառաջացնել, բայց էպէս իրական մշակոյթը անհատական դաստիարակութեան արդիւնքն է. այս տեսակէտով գրականութիւնը մեծ ծառայութիւն մը կը մատուցանէ մարդկութեան, որովհետեւ առիթ կ'ընծայէ մարդուն որ ընկերակիցը ըլլայ աշխարհի ամենէն մեծ անձկութիւններուն, իրենց ամենէն իմաստալից վայրկեաններուն մէջ. եւ դարձեալ գրականութիւնն է որ առիթ կ'ընծայէ մարդուն խորտակելու անհաստական փորձառութեան սահմանափակ արգելքները եւ հասնիլ ցեղին աւելի ընդարձակ եւ աւելի ճոխ կեանքին մէջ. Մենք կը ճանչնանք օրինակի համար ռուսական մեծ վիպասանները, Տոստօւպօւքի, Թիւրկէնէֆ, Կօկօլ եւ Թոլստոյ: Մեզի ծանօթ են իրենց գործերը, մասնաւորապէս ասոնց մէջ «Աննա Գարանինա», եւ մենք բոլորս ալ կրնանք յիշել թէ

ինչ մեծ եւ ընդարձակ հորիզոն մը պարզած են անոնք մեր անձնական փորձառութեան պատահանին առջեւ եւ թոյլ տուած են մեզի ճանչնալու կեանքը իր մեծ եւ եղերական յեղաշրջումներուն մէջ: Այս տեսակ վիպագրութիւն մը առիթը ընծայած է մեզի որ պարելով հանդերձ մեր մասնաւոր դարուն մէջ մեր դատաստանը չի կազմենք մարդկութեան մասին պարզապէս ժամանակակից դէպքերու հիման վրայ: Մենք կրնանք ապրիլ խորապէս մեր դարուն մէջ, բայց մեր դարու մէջէն պէտք է տեսնենք աշխարհի կեանքը խտացեալ պատմութեանը մէջ եւ ապագայ դարերու կարելիութեանը մէջ. այս կերպով տառապանքի մը դատաստանը կը սրբագրուի դարու մը դատաստանով, եւ այս կերպով դարձեալ փոխան ճանչնալու կեանքը իր մէկ մասին մէջ կարող կըլլանք ճանչնալու զայն իր ամբողջութեանը մէջ:

Եղբերդական գրականութիւնը մեծ դպրոց մըն է ինքնին եւ այս դպրոցին մեծ ուսուցիչներն են այն դէմքերը, որոնք տառապանքի բովէն անցած եւ նուիրագործուած են. այսպիսի դէմքեր եւ նկարագիրներ են Ճիօրտանօ Պրիւնօ, Սոկրատ, Համլէթ, Արքայ Լիր, Հայր Կօրիօ եւ ուրիշ շատ մը հոյակապ դէմքեր, որոնք խորապէս ներգործած են մարդկութեան կեանքին վրայ եւ ասոր համար է որ մարդկութեան սրտին խորը կը գտնուի անցնցելի հաւատքը իր էական Աստուածայնութեան մասին ինչպէս նաեւ իր յոյսերու, ծրագիրներու եւ հեռա-

ւոր ու բարձր նպատակներու իրականութեան մասին:

Ժամանակակից դէպքերու ընթացքին կը գըտնենք թէ ազնիւ ծրագիրներ կրնան վրիպիլ, մեծ աւիւններ կրնան տեղի տալ, մեծ երազներ ու տեսիլներ՝ որոնք հաստատուն աստղերու լուսաւոր հաստատութիւնը ունենալ կը թուէին՝ կրնան առժամեայ վհատութիւն պատճառել եւ սկեպտիկութեան ու յուսահատութեան անցաւոր վիճակներ պատճառել, բայց վերջ է վերջոյ ցեղին հոգեւոր կենսունակութիւնը միշտ կը վերահաստատէ ինքզինք եւ մէն աղերսէ եւ յուսախաբութենէ յետոյ հաւատքը կը վերադառնայ: Իրողութիւնը այն է որ հոգեւոր եւ ընկերային բնաշրջումի գործողութիւնը երկար ու ցաւագին ընթացք մը ունի, եւ տիեզերքը աւելի ընդարձակ է եւ աւելի հրաշալի՝ քան ինչ որ կազմուած է խորհողներու ու բանաստեղծներու երեւակայութեան մէջ: Դիտողութեան եւ հետազոտութեան դաշտը հետզհետէ կ'ընդարձակուի մեր առջեւ եւ այսպիսով խորապէս կը տպաւորուի մեր յիշողութեան վրայ այն մեծ իրողութիւնը՝ թէ մեզ շրջապատող Փիզիքական կարգաւորութիւնը իրեն առանձնայատուկ չքեղութիւնը եւ վեհափառութիւնը ունի եւ միեւնոյն կերպով ալ երբ մեր փորձառութիւնը կը ճոխանայ եւ մեր անհատական շրջանակէն դուրս համաշխարհային փորձառութեան գիտակցութիւնը կստանայ, այդպիսով միեւնոյն կերպով կը խորնայ մեր մէջ այն տպաւորութիւնը թէ մարդկութեան յառաջդիմութիւնը տեղի կ'ունենայ

մեծ բաղխումներու, պայքարներու ու տառապանքներու ցաւազին արահետներուն մէջէն. եւ այս կերպով ալ կը յայտնուի մարդուն եղերական մեծութիւնը:

Մենք յաճախ յուսախար եղած ենք քանզի մեր ըմբռնումը չէ եղած համաչափ մեր կարելիութիւններուն. ներկան ճնշած է մեզի, բայց մենք մեր ապագայ կարելիութիւններուն յոյսը պէտք է շարունակ պահենք, քանզի ապագային մասին իտէպալաչտ ու լաւատես ճգտում մը պէտք չէ ըլլայ միայն բանաստեղծին խառնուածքին արդիւնքը, այլ պէտք է ըլլայ մեր ընդհանուրին յոյսն ու հաւատքը. որովհետեւ այդ յոյսն է մարդկային ընկերութեան զբաւականը իր լաւագոյն ապագային մասին. այս ըմբռնումի լոյսով՝ ցեղի մը իրական վտանգները նիւթական չեն, այլ միշտ հոգեւոր են եւ ոչ մի վըտանգ մեծագոյն է քան կորուստը մեր յոյսին ու հաւատքին բարձրագոյն ապագայի մը հասնելու մեր կարելիութիւններուն մասին: Անձնական ու ընկերային կեանքի իտէպլը ոչ միայն բանաստեղծի ու խորհողի ուրախութիւնն ու ներշնչումն է, այլ էպպէս ամբողջ ցեղին փրկութիւնն է. քանզի ի՞նչ է իտէպլը, բայց եթէ իրականին իրագործումը, եւ ի՞նչ կը խնդրէ գաղափարապալաչտը բացի անկէ՝ թէ կեանքը պէտք է տեսնել ոչ միայն մեր աչքերովը, հապա նաեւ մեր երեւակայութեամբը: Ամենէն յուսահատեցնող յոռետեսութիւնը կրնայ ծնիլ մարդու սրտին մէջ, երբ ան հարկադրէ ինքզինքը տեսնելու այսօրը անջատ երեկուրնէ եւ վաղուրնէ, իսկ բանա-

ւոր եւ ներշնչող յոյս մը կը ծնի հոգիին մէջ այն մարդուն, որ կը տեսնէ օրը իբր մասնիկը տարիին եւ տարին՝ իբր մասը դարուն: Այս գործին մէջ մեծ գրողները ապաստան մը կը ներկայացնեն ներկայ վայրկեանին տեսակէտէն, որովհետեւ անոնք կեանքի դէպքերը կը դասաւորեն այնպիսի հիմնական կարգաւորութեան մը մէջ, որ մեզի գիտակից կընէ թէ ինչ կարելիութիւններ ծրարուած են մեր ապագայ պատմութեան էջերուն մէջ: Մենք ուրեմն պէտք է մշակենք մեր մտածելու կարողութիւնը. մենք մեզ ճանչնալու համար պէտք է ճանչնանք նաեւ մարդկութիւնը եւ թէ կեանքը ինչ նշանակութիւն ունեցած է մարդկութեան համար, եւ այն ուսումնասիրութեան մէջ զոր կընենք մարդկութեան մասին, պէտք է սերտենք զայն իր գործօն տրամադրութիւններուն մէջ եւ ոչ թէ կրաւորական վիճակին մէջ. մարդիկ իսկապէս կ'ապրին այնպէս ինչպէս որ կ'արտայայտեն ինքզինքին ազատօրէն:

Մասնաւորելով մեր հայ կեանքին համար եւ նկատելով այն մեծ դառնութիւնը որ մեզ բաժինը եղաւ մեծ պատերազմի եղեռնին առթիւ, մեզի համար մասնաւորապէս դերազանց ապաստան մըն է ոչ միայն մեր ցեղին մասնաւոր պատմութիւնն և զբաւականութիւնը, հապա ամբողջ մարդկութեան պատմութիւնը. քանզի, ինչպէս բացատրեցի քիչ մը առաջ, մարդկութեան պատմութեան մեծ գրականութեանը մէջ պիտի գտնենք այն մեծ հաւատը որ կրեւոր է մեզի ներկային դառնութիւններուն մէջէն քալելու առաջ աննկուն, աննուաճ ու անպարտելի

դէպի մեր ապագան որ յղի է մեծ կարելիութիւններով, քանզի մեր ցեղը իր բարոյական մեծութեան մէջ ունի այն մեծ պաշարը որ առիթ պիտի ընծայէ իրեն գրաւելու իր արժանաւոր տեղը ազգերու ընտանիքին մէջ:

ԿԵԱՆՔԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Աշխարհի ընդհանուր գրականութեան մէջ կայ բաժին մը զոր կարելի է կոչել Կեանքի Գրականութիւնը եւ այս գրականութեան վերաբերող գրքերն ալ կը ճանչցուին իբր կեանքի գրքեր. այս մեծ գրքերէն ազատ ըլլալ կարելի չէ, քանզի անոնք կը պահպանեն եւ կը մեկնեն աշխարհի կեանքը. այդ գրքերը մեր յաւիտենական ուսուցիչներն են, քանզի անոնք կատարեալ արտայայտութիւններն են խրատացեալ ձևով մը զոր մենք իրաւամբ արուեստ կ'անուանենք, մարդկութեան խորհուրդներուն, զործերուն, տրամադրութիւններուն եւ կիրքերուն: Ժամանակը որ թշնամին է ամէն բանի որ մասնակի եւ առժամեայ է, բարեկամն է մեծ գրագէտին եւ միշտ կը վաւերացնէ անոր խորհուրդներուն ճշմարտութիւնը. այս կերպով կեանքի մեծ գրականութեան հեղինակութիւնը յաւիտենական բնութիւն մը ունի քանզի յաջորդող սերունդներու փորձառութեան աճումը այդ գրականութեան մէջ պարփակուած մարգարէական խորհուրդին իր պատմական վաւերացումը տուած է: Հոմերոս, Տանդէ, Կէօթէ եւ Շէյքսպիր իբր հոյակապ ստեղծողները կեանքի գրականութեան շարունակ կուզան տիեզերական հանրային կարծիքի բարձր ատեանին առջեւ եւ իրենց մասին յայտնած գնահատումը անով միայն արժէքաւոր է որ նիւթ կը հայթայթէ կազմելու մեր

դատաստանը այս սերունդի մասին որ այդ դաղափարը յայտնած է: Դար մը որ կը հասկնայ եւ կը պատուէ ստեղծագործող արուեստագէտները պարտի որոշ չափով մը տեսակէտի բարձրութիւն մը եւ ոգիի կորով մը ունեցած ըլլալ: Իսկ դար մը որ կարող չէ ճանչնալ անոնց նշանակութիւնը, կարող չէ նաեւ հետեւաբար ճանչնալ կեանքի ճոխութիւնը եւ շքեղութիւնը եւ այս պատճառաւ աստիճան մը ստորին մակարդակի վրայ կը գտնուի:

Կեանքի գրքերը իրենց մէջ մարգարէական յատկութիւն մը ունին որ անմահ է եւ լուսեայն կառաջնորդէ դայնս յաջորդական սերունդներու մէջէն եւ իւրաքանչիւր սերունդի ժամանակակից կ'ընէ զայնս, այս կերպով թէեւ Տանթէ իր «Աստուածային Կատակերգութիւն»ը միջնադարեան պատուանդանի մը վրայ կառոյց եւ այդպիսով ատողձը կրնայ հինցած նկատուիլ բայց բանաստեղծին հիմնական խորհուրդը մարդկային հոգիներու մասին եւ կատարուած գործին նոյնութիւնը եւ արդիւնքը ոչ միայն շարունակ ճշմարիտ կը հանդիսանայ մարդկային փորձառութեան առջեւ, այլ պատմութենէն ու հոգեբանութենէն ամենօրեայ վաւերացում մը կ'ստանայ: Ասոր համար է որ կըսեն թէ կարելի չէ ազատ ըլլալ կեանքի գրքերէն ինչպէս երկինքի աստղերէն: Ամէն սերունդ պարտաւոր է այս գրքերը նկատողութեան առնել քանզի անոնք բնութեան նըման մարդկային կեանքի իրաց կարգին մասը կը կազմեն: Ասոր համար պարտինք սիրել գրքերը այնպէս ինչպէս կը սիրենք մեր հայրենիքը: Այս սէ-

րը կ'օգնէ մեզի մեր տեսածը ուրիշին ալ ցոյց տալու այս կերպով է դարձեալ որ անհատական կեանքը տիեզերական կեանքի փորձառութեան հաղորդակից կըլլայ եւ իր մասնակի անձնական փորձառութիւնը կը կցէ մարդկութեան ընդհանուր փորձառութեան հետ. սէրը հանդէպ գրքին մասնաւոր իմաստ մը ունի քանզի ան լաւագոյնին սէրն է եւ միանգամայն յարում մը որ մտերմական է սիրայօժար գրքին մէջ. այս յարաբերութիւնը մշակելու համար պէտք է աստիճան մը ազատ ըլլալ քննադատական գրքերէ:

Գիրք մը սիրել կը նշանակէ մտերմութիւն մը հաստատել անոր հետ եւ իր սիրտը բանալ անոր առջեւ: Արդէն ընթերցողներու իմաստագոյնը ըսած է թէ իրական քննադատին ամենէն կարեւոր յատկանիշը այն մարդուն, այսինքն որ արուեստի գործի մը գաղտնիքը թափանձել կ'ճգնի, իր կարողութիւնն է մեծապէս հիանալու. ինչպէս գիտենք հիացումին ու սիրոյ մէջ միջոցը շատ կարճ է. հագիւ քայլ մը: Գիրքերու մէջ կը գտնենք անհուն պաշար մը ծանօթութեան, գեղեցկութեան եւ կեանքի: Գրքերու մէջ պարփակուած այդ պաշարը իւրացնել կը նշանակէ իրագործել կեանքի բարձրագոյն նպատակներէն մին: Այդ նպատակը ըստ Կեօթէի խորհուրդին անհատական կեանքի զարգացումն է. խորհուրդի գործի և զգացումի միջոցաւ. նպատակ մը սակայն որ յաճախ սխալ հասկցուած է, բայց երբ զայն խորապէս ուսումնասիրելու ըլլանք, կը գտնենք թէ ան ապահովաբար մարդկութեան ոգիին բարձրագոյն ձգտումն է:

Գրքի եւ գրականութեան հետ սերտ առնչութիւն ունի մշակոյթի հարցը: Չիկայ հարց մը սակայն որ ըմբռնումներու տարբերութեան տեղի չիտայ: Մշակոյթի մասին ալ այս տարբերութիւնը գոյութիւն ունի: Ոմանք մշակոյթ ըսելով ծանօթութիւն եւ ուսման պաշար մը կը հասկնան, բայց իսկապէս մշակոյթի գործողութիւնը մարդկային ոգիին ճոխացումն ու զարգացումն է համաձայնօրէն իր առանձնայատուկ աճումի օրէնքներուն եւ այսպիսով արդիւնքը կ'ըլլայ մարդկային կեանք մը ճոխ ընդարձակ եւ ազատ: Մշակոյթը բնաւ քանակութիւնը չէ, այլ միշտ ծանօթութեան որակն է: Ուրիշ կերպով մշակոյթը դուրսէն եղած յաւելումներով մեր ստացած յաջողութիւնը չէ, այլ ներսէն տեղի ունեցած զարգացումով մեր կեանքի ճոխացումն է, եւ հետեւաբար, ան չէ երբէք ստացուած բան մը այլ մեր միշտ ունեցած մէկ բանն է որ բնաւ արդիւնքը չէ կուտակումի, այլ արդիւնքն է աճումի:

Մշակուած մարդը յատկանշող պարագան իր ծանօթութեան կամ ուսման քանակը չէ այլ իր մտքին որակն է. իր գիտցած բաներուն զանգուածը չէ այլ իր բնութեան ողջմտութիւնը եւ հասունութիւնն է: Աս չափանիշով ուսման մեծ պաշար ունեցող անձ մը կրնայ անմշակ մնացած մնալ, մինչ սահմանափակ ծանօթութեան տէր մէկը կրնայ ճշմարտօրէն մշակուած ըլլալ: Շատ մը համբաւա-

ւոր գրագէտներ իրենց մտաւորական կեանքին մէջ անհրապոյր, տհաս եւ աններդաշնակ մնացած են եւ ուրիշներ, սահմանափակ հմտութեան տէր անձեր, ճշմարիտ մշակոյթի բոլոր արժանիքը երեւան բերած են: Աս կերպով մշակոյթի տիրացած անձը ան է որ իր գիտցածը այնպէս իւրացուցած է որ իր էութեան մէկ մասը կը կազմէ եւ այդ կերպով իր ամբողջ բնութիւնը հասունութեան, ողջմտութեան եւ ճոխութեան բարձր աստիճանի մը հասած է: Այս անձնական հարստացումը գրքերու հետ մտերմութեան բարձրագոյն եւ ազնուագոյն արդիւնքն է:

Մշակոյթի նուիրուած ժամանակը շատ թանկագին արդիւնքներ տուած է միշտ: Կէօթէ, Գերման մեծ բանաստեղծը ամբողջ 60 տարիներ յատկացուց այս նպատակին եւ արդիւնքը հիանալի եղաւ պարզապէս: Սովորական մարդը կը խորհի թէ բաւարար ժամանակ չունի այդ նպատակին հասնելու համար, բայց թէ որ իր գործածած ժամանակը արդար վերլուծումի մը ենթարկէ պիտի գտնէ թէ իսկապէս ժամանակ ունի եւ խնդիրը ոչ թէ այնքան ժամանակի հարց մըն է որքան միտումի եւ կամքի: Չափազանցութիւն չէ ըսել թէ մարդերու մեծ զանգուածը իր ժամանակը կը գործածէ առանց որեւէ որոշ մեթոտի կամ ծրագրի մը հետեւելու. թէեւ կը կարդայ, բայց ոչ ընտրութեամբ, գիտակցօրէն այլ ըստիպուած եւ գլխաւորաբար օրաթերթերու կը յատկացնէ ժամանակ մը որու եթէ մէկ կոտորակը լաւագոյն գրքերու ուսումնասիրութեան յատկացնէր, արդիւնքը շատ քաջալերական պիտի ըլլար մշակոյ-

թի տեսակէտէն :

Գրականութիւնը յարատեւ յայտնութիւն մըն է ամէն հարազատ ընթերցողի համար : Յայտնութիւն մը այն յատկութեան զոր արուեստ կը կոչենք եւ յայտնութիւն մը այն խորհրդաւոր կենսական գորութեան զոր կեանք կը կոչենք : Թարմօրէն եւ խորապէս զգալու կարող ըլլալ ոչ միայն արուեստագէտին մէկ յատկանիշն է այլ նաեւ ընթերցողին : Առաջինը իր հաճոյքն ու գրկանքը կը գտնէ ստեղծագործութեան մէջ, երկրորդը իր գիւտին մէջ, եւ երկուքը միասին իրենց մէջ կը բաժնեն մարդերու ծանօթ եղած կեանքի մեծագոյն ուրախութիւններէն մին : Լաւագոյն գրքեր կարգալու ունակութեան կարեւորութիւնը բացայայտ կըլլայ երբ յիշենք թէ մեր ճաշակը մեծապէս կախում ունի այն չափանիշներէն որոնց ընտանեցած ենք : Լաւագոյնին ճաշակը կը կազմուի լաւագոյնին հետ շիման գալով : Ճշմարիտ մշակոյթի մը տեսակէտէ ընթերցողը ինքզինք նուիրելու է միայն ընտրելագոյն գրքերու, քան զի հասարակ գրքերը ոչ միայն պատճառ կըլլան իր ժամանակը վատնելու, այլ նաեւ կը խանգարեն իր ըմբռնումը եւ կայրասերեն իր կարողութիւնը հաճոյք զգալու : Զգացումը հանդէպ գրականութեան, ինչպէս զգացումը հանդէպ արուեստի, ընդհանրապէս, ոչ միայն ընդունակ է մշակումի այլ հեշտօրէն արձագանդ կուտայ ազնիւ ու գեղեցիկ առարկաներու կողմէ տեղի ունեցած կոչերու : Էսպէս զգացում մըն է այն որ առաւելապէս կախում ունի մեր իմացականութենէն :

Արուեստը կեանքի մէջ գերազանց տեղ մը կը գրաւէ : Արուեստը սակայն հնարարուեստ չէ երբէք : Իմացականութիւն ու հաճոյք կը մտնեն արուեստագէտին գործին մէջ, բայց վերջ ի վերջոյ արուեստը անոր յատուկ անձնականութեան ազատ ու ազնիւ արտայայտութիւնն է : Ան կ'արտայայտէ ինչ որ խորագոյն եւ իմաստալից է իր մէջ եւ կ'արտայայտէ զայն աւելի վերջնական քան անժամհայ ձեւով մը : Արուեստին իրականութեան եւ զօրութեան դադանիքը այն հրողութեան մէջ է որ ան դազաթնահայեցողութիւնն է դիտողութեան, փորձառութեան եւ զգացումի գործողութեան մը . ան աւանդն է այն ամենուն որ հարստագոյն եւ տեւականագոյնն է մարդու մը կամ ցեղի մը կեանքին մէջ : Ան վախճանականութիւնն է փորձառութեան եւ խորհուրդի, եւ իր մէջ կը պարփակի մարդու բնութեան եւ կեանքի յղացումին ճոխագոյն ըմբռնումը եւ արտայայտութիւնը : Ան վերջապէս գերագոյն փթթումն է տեղի մը կամ դարու մը հանճարին . ուստի եւ ան կը ներկայագնէ բարձրագոյն արժէքը դաստիարակչական աշդիւնքի տեսակէտէն : Աս աշխարհի մէջ մարդու կեանքին բարձրագոյն արտայայտութիւնները իր գաղափարները եւ իտէալներն են . անոնք կաճին իր բարձրագոյն բնութենէն, կը հակազդեն իր նկարագրին վրայ եւ թանկագին աւանդն են այն ամենուն զոր ան զգացած ու խորհած է, այն ամենուն որոնց սիրոյն համար գործած եւ տառապած է զգացումով եւ գործունէութեամբ : Աս ամէն տեսակէտով ինչ որ աշխարհի

մեծահոգի բանաստեղծները եւ գրագէտները արտադրած են, իրենց հոյակապ կեանքի գրքերուն մէջ, այս ստեղծագործութիւնները այսօր մարդկային սեռին ամենէն թանկագին ժառանգութիւնն են:

ՄԵԾ ՎԱՐՊԵՏՆԵՐԸ

Գիրքերը կարելի է բաժնել երկու գլխաւոր կարգերու. կեանքի գրքեր եւ Հմտութեան կամ Իմացումի գրքեր: Կեանքի գրքերը, ինչպէս ակնարկեցինք ասկէ առաջ, համազգային գրականութեան մէջ այն մեծ գործերն են, թուով շատ սահմանափակ, որ ինքնատիպ, լուսաշող եւ ստեղծագործող հանգամանք մը ունին: Որեւէ գրասէր ընթերցող կըրնայ ընտանենալ անոնց հետ. արդարեւ մարդկային ցեղին գրական բնագոյն արտայայտած է ինքզինքը գործերու այլազանութեան մը մէջ, որոնք իրենց մէջ ինքնայատուկ հրապոյր մը եւ գորութիւն մը կը պարունակեն, բայց այն գրքերը որոնք կենսականութեան աղբիւրներն են շատ քիչ են թուով, բայց ճիշտ այս ինքնատիպ եւ տիրող ստեղծագործութիւններն են զորս կը ճանչնանք կեանքի գրականութիւն անուան տակ. այս գրքերու յատկանիշը ոչ միայն իրենց գորութիւնն է, բայց աւելի մեծ եւ աւելի ներգոյ բան մը որու արտայայտութեան մէջ է միայն գորութիւնը. այն է կեանքը. այն նրբանիւթը, ծուծը մարդկային ցեղի անհուն փորձագութեան եւ գործունէութեան որ ոչ միայն խորհուրդ, գորութիւն, գեղեցկութիւն եւ արուեստ կը պար-

փակէ, այլ այս ամենուն ներքեւ կենդանի մարդուն կենդանի հողին, եւ այս առթիւ կարծէ նկատել թէ վերջապէս տիեզերքի հիմնական գործողութիւնը, այնչափ որչափ մեր կարողութեան սահմանին մէջ է հասկնալ, իմացական չէ այլ կենսական, եւ ասկէ կը հետեւի թէ աշխարհի մէջ մեր սորված խորագոյն բաները իբր խորհուրդի գործառնութիւններու արդիւնքը չեն, այլ իբր կեանքի գործողութեան արդիւնքը:

Կեանքի դպրոցին մէջ մարդիկ շատ մը հիմնական բաներ կը սորվին իրենց եւ իրենց աշխարհի մասին, եւ ինչ ինչ որոշ նպատակներու իրագործումին կը ձգտին. այս նպատակներու ճշգրիտ ծանօթութիւն չունին, բայց այսպիսի կատարեալ ծանօթութիւն մը անհրաժեշտ չէ ոչ նպատակին գոյութեանը ապացուցումին համար, եւ ոչ ալ այն բարոյագիտական եւ իմացական գործածութիւններուն համար, որոնց ծառայելու կոչուած է այդ ծանօթութիւնը: Յեղին կեանքը մարդուն բնութեան յայտնութիւնն է, ինչպէս նաեւ յայտնութիւնը իր յարաբերութիւններու բնոյթին իր միջավայրի հետ եւ զարգացումի այն մեծ ու որոշ գիծերուն, որոնց ուղղութեամբ ցեղը կը շարժի անդադար: Ամէն առաջնորդող ցեղ իր յատկանշական խորհուրդը ունի. ինք իր բնութեան նկատմամբ, իր յարաբերութեան մասին աշխարհին հետ ինչպէս նաեւ կեանքի նկարագրին ու յատկութեան մասին: Այս այլազան հիմնական յղացումները գծած են իր որոշ խորհուրդութիւնը եւ մեծ մասամբ կերտած են ցեղին նկա-

րագիրը եւ հետեւաբար ճշգրտած են ցեղին ճակատագիրը:

Հրէական, Յունական եւ Հռովմէական յղացումները կեանքի մասին ոչ միայն կը պարունակեն դադտնիքը նախկին քաղաքակրթութեան առաջնորդներու պատմութեան, այլ նաեւ անոնց կատարած ամենէն կենսական դերին քաղաքակրթութեան դաշտին մէջ:

Այս ցեղերէն իւրաքանչիւրին թողուցած մեկնութիւնները կեանքի յայտնութիւններ են թէ ցեղային նկարագրի եւ թէ բուն կեանքի. անոնք կը պարփակեն բարձրագոյն խորհուրդները, խորագոյն գչացումը եւ ամենէն աւելի հետազօտեալ փորձառութիւնները, ինչպէս նաեւ ամենէն աւելի ճնշիչ տառապանքը եւ ամենէն հրատապ եւ սրտեռանդն գործունէութիւնը: Այս մեկնութիւններուն մէջ արտայայտուած կը գտնենք իւրաքանչիւր ցեղի ներքին էական եւ հոգեկան կեանքը եւ անոնց մէջ կը վերապրի նախկին աշխարհի հոգին: Այս մեկնութիւնները կը կազմեն իրենց բարձրագոյն ձեւերուն մէջ ոչ միայն աշխարհի գերագոյն արուեստը այլ նաեւ անոնք կը պարփակեն իրենց մէջ դաստիարակչական ճոխագոյն նիւթը որ կրնայ երբէք մատչելի ըլլալ բոլոր անոնց, որոնք ազնիւ հետամտութիւնը ունին իրենց գիտակցութիւնը ու զարգացումը մըշակելու: Մենք Հայերս խորապէս ճանչցած ենք տառապանքը եւ կսկիծ ու կարօտը իրենց բոլոր այլազան ձեւերուն մէջ, բայց մենք դեռ պատահութիւններ ունեցած չենք արձանագրելու զայնս տիեզերա-

կան այնպիսի շեշտով մը, որ դասական հրաշակերտ մը, կեանքի գիրք մը երեւան եկած ըլլայ, արժանի մարդկութեան ուշադրութեան եւ գնահատումին:

Ուրիշ ցեղեր կատարած են այս մեծ դերը իրենց մեծագոյն բանաստեղծներուն միջոցաւ: Այսպիսով գրականութեան երկնակամարին վրայ Հոմերոս, Տանդէ, Կէօթէ եւ Շէյքսպիր ամենէն աւելի լուսաշող եւ յաւիտենական աստղերն են: Ուրիշ աղբիւրներու դիմելով կարելի է հմտութիւն եւ կարգապահութիւն ստանալ, բայց եթէ կուզենք ձեռք բերել այն հիանալի մշակոյթը որ մարդուս ճոխացումը եւ իր հոգիին ներդաշնակ փթթումը կը նշանակէ եւ իր ճշմարիտ զարգացումի եւ կեանքին հետ մտերմութեան էութիւնը կը պարունակէ, պարտինք ծնրադրել տիեզերական գրականութեան այդ մեծ վարպետներուն առջեւ, քանզի անոնք միայն կարող են շնորհել մեզի այն ներշնչումը ու գեղեցիկ աւիւնը որ կրնայ մեծ գործերու առաջնորդել մեզի:

Հայ կեանքի իրականութեան այս շրջանին մէջ, երբ պահ մը դադար առած է մեր քաղաքական գործօն պայքարը եւ կը գտնուինք պատրաստութեան լուրջ շրջանի մը մէջ, կ'արժէ որ դիմենք կեանքի գրականութեան այս մեծ աղբիւրներուն որպէսզի ստանանք այն եռանդը եւ ինքնալստահութիւնը որ անհրաժեշտ է ընելու մեզի ապագային արժանի ժողովուրդ մը: Այս տեսակէտով մեր ժամանակը շատ թանկագին է պարզ գանգատի ու ողբի համար: Քըննադատութիւնն ալ որեւէ գրական արդիւնքի մը

չ'առաջնորդեր մեզի. կարելոր է որ մշակենք ներդաշնակօրէն մեր միտքը և հոգին և պատրաստուինք գրաւելու մեր դիրքը ապրելու արժանի ժողովուրդներու կարգին մէջ: Աշխարհի գլխաւորները մեր ցաւը կրնայ աստիճան մը ամոքել, բայց կենսականը ոչ թէ այդ գլխաւորներու արժանի ըլլալն է, այլ աշխարհի յարգանքն ու հիացումը գրաւելն է: Մենք ունինք արդէն ապրելու կարողութիւնը եւ մեզի պատահած դժբաղդութիւնները մեզի ընկճած չեն երբէք. ու ըլլալով հանդերձ աշխարհի հնազոյն ժողովուրդներէն մին՝ եղած ենք նաեւ արդիական ու կենդանի ժողովուրդ մը, բառին ճշգրիտ իմաստով. բայց մենք պէտք ունինք նաեւ գրքի, գրականութեան ու մշակոյթի եւ այդ մշակոյթին շնորհիւ է որ պիտի յաջողինք ցոյց տալ աշխարհի ոչ միայն մեր անըստ պառ կորովը վերապրելու, այլ ապրելու կեանքով մը, արժանի մեր ցեղին նկարագրին եւ յարմար դասելու զմեզ ստեղծագործող ազգերու շարքին մէջ:

ԽՈՐԱԳՈՅՆ ԿԵԱՆՔԸ

Կարժէ որ նկատողութեան առնենք թէ ամէն ոք, նոյնիսկ ամենէն խոնարհ մարդը, զօրութիւնը ունի իր մէջ վերածելու իր կեանքը խորագոյն կեանքի մը, մեծ բարոյական անձնականութեան մը, որ բաղկացած ըլլայ հաւասար մասերով ինքն իրմէ եւ իր իտէպլէն, եւ առ այս ամէն ոք բարձրագոյն կամ խորագոյն կեանքի մը համար պէտք է հետապնդէ իր մասնաւոր ձիրքը առօրեայ գոյութեան խոնարհ ու անխուսափելի իրականութեան մէջ. ասկէ աւելի ազնիւ նպատակ մը կեանքի մէջ չի կրնար ըլլալ: Մենք իրարմէ զանազանութեամբ համար մէկ միջոց միայն ունինք. թէ ինչ է չափանիշը մեր հաշտողակցութեան Անհունին հետ: Թէ որ հերոսը աւելի մեծ է քան որեւէ հասարակ մարդ մը որ իր քովէն կ'ընթանայ, պատճառը այն է որ իր գոյութեան մէկ որոշ վայրկեանին, ինք աւելի բարձր գիտակցութիւնը ունեցած է իր առնչութեան Անհունին հետ, եւ մենք գիտենք թէ հերոսը ինչ մեծ տեղ կը գրաւէ մարդկային ընկերութեան մէջ, քանզի գիտենք միանգամայն թէ պատմութիւնը որչափ աղետալի է ազնուութեան դժին վրայ:

Կեանքի մէջ իրագործելու համար մեծագոյն դերը որ կրնայ վերապահուած ըլլալ մեզի, ըստ մեր մասնաւոր ընդունակութեան, պէտք է որ ջանադիր

ըլլանք ներդաշնակելու մեր կամքը Աստուծոյ կամքին հետ : Հարցը շատ պարզ է , միայն մէթոտն է որ իր մէջ ցաւազին ու դժուարին տարր մը կը պարունակէ : Մարդս , ինչպէս յայտնի է , ընկերային էակ մըն է եւ ունի պարտաւորութիւններ հանդէպ Անհունին , հանդէպ պետութեան , հանդէպ իր ընտանիքին եւ հանդէպ ընդհանուր ընկերութեան : Ամէն անգամ որ մէկու մը կեանքին մէջ եղերական ձախողութիւն մը կը պատահի ու մենք ճշգրիտ վերլուծում մը կը կատարենք ստուգելու համար դէպքին պատասխանատուութիւնը , կը գտնենք թէ ենթական թոյլ տուած է ինքզինքին ոտնակոխ ընելու որեւէ օրէնք , հոգեւոր կեանքի կամ ընտանեկան կեանքի եւ այդ պարագային՝ իր կամքը բաղխելով Աստուծոյ կամքին հետ , կամ պետութեան օրէնքին հետ , կամ ընտանեկան կեանքի ներդաշնակութեան օրէնքին դէմ , ինքը պարզապէս հետեւանքը կրած է իր գործած բռնաբարումին : Կը պատահի որ ոչ միայն անհատը , նոյնիսկ պետութիւն մըն ալ կործանի , բայց աս պարագային մէջ ալ սկզբունքը նոյնն է . ինչպէս անհատը կրնար բռնաբարել պետութեան օրէնքը եւ զոհ ըլլալ իր յանցանքին , նոյնպէս ալ պետութիւն մը եթէ հաստատած է օրէնքներ , որոնք հաշտ չեն տիեզերական արդարութեան սկզբունքին հետ , պետութիւնը կը տուժէ իր մեղանշումին առթիւ , այնպէս ինչպէս անհատը պիտի տուժէր իր բռնաբարումի պարագային :

Մեր շուրջը պատահած եղերերգութիւնները , ըլլայ անհատական կեանքի , ըլլայ ընտանեկան

կեանքի եւ ըլլայ պետական կեանքի մէջ , կը հաստատեն աս մեծ ճշմարտութիւնը : Անհատ կամ պետութիւն չեն կրնար հակադրել ինքզինքնին արդարութեան օրէնքներուն հանդէպ . եթէ այսպէս ընեն հետեւանքը կը կրեն պարզապէս . պատմութիւնը իր իւրաքանչիւր էջին մէջ այս իրողութիւնը արձանագրած է . մարդուն կը մնայ միայն ուշիմ ըլլալ , գիտակից ըլլալ եւ իր ընթացքը գծել ներդաշնակօրէն հոգեւոր եւ բարոյական ու պետական օրէնքներու հանդէպ : Որեւէ թերութիւնն՝ աշխարհի վրայ այնչափ ծանրակշիռ չէ , որչափ տգիտութիւն . ասոր համար է որ ըստած է թէ ազատութիւնը իմաստութեան ծնունդն է . եւ ուրիշ ճշմարտութիւն մ'ալ այն է թէ տառապանքի դպրոցը լաւագոյն միջավայրն է կեանքի մէջ մշակելու համար հոգեկան յատկութիւններ . ասոր համար է որ տարագիրը միայն կարող է ըմբռնել տարագրին վիճակը , եւ հարստահարեալը միայն կրնայ հասկնալ իր նմանին դժբախտութիւնը , բայց ինչ որ ալ ըլլայ պարագան , կեանքը իր բարձր նշանակութիւնը կունենայ երբոր մարդը իտէալին խորանը միշտ իր երեւակայութեան առջեւ պահէ եւ թոյլ չիտայ բնաւ որ այդ խորանին առջեւ լոյսը պակսի : Այս ուղղութեամբ կարելի է ըսել թէ որչափ աւելի մարդ հետամտի մշակելու իր մէջ բարձր խորհուրդներու ձգտումը այնչափ աւելի պիտի ճանչնայ կեանքի բարձրագոյն գիտակցութեան իմաստը , եւ նոյնիսկ այնքան պիտի ազնուանայ այդ գծի վրայ , որ պիտի կրնայ ըմբռնել թէ կարեւորը Աստուծոյ համար այն չէ թէ ինչ ջանք կրնէ մարդ

Աստուծոյ հաճելի ըլլալու համար, այլ թէ որչափ էապէս բարձր է իր շարժառիթը գործելու բարին բարին սիրոյն համար. քանզի երբ մարդ բարին գործէ որեւէ վարձատրութեան մը ակնկալութեամբ ու առաքինի ըլլայ ապագայ երկնային վարձատրութիւն մը ակնկալելով՝ իր այդ ընթացքին մէջ հաշուական, առեւտրական տեսակէտ մը մտած կ'ըլլայ, որ իր բարութեան ու առաքինութեան արժանիքին վրայ ստուեր կը ձգէ, հետեւաբար կարեւորը վարդապետութեան ու պաշտամունքի հարցը չէ, այլ շարժառիթի վսեմութեան հարցը:

Ուրիշ կարեւոր կէտ մը կեանքի դասերու շարքին մէջ, այն է որ ճշդեմք դիպուածին ու բաղդին դերը կեանքին մէջ, և միանգամ ընդ միշտ ըմբռնենք թէ ինչ որ ալ պատահի մեզի, պատասխանատուութիւնը մերն է, ինչ որ ալ ըլլայ աշխարհի արտաքին երեւոյթը. աշխարհը էապէս ու ներքնապէս կարգաւորեալ աշխարհ մըն է ու գերազանցապէս ճշմարիտ է կեանքի մէջ թէ մարդ մը ինչ որ սերմանէ նոյնը կը հնձէ: Չկայ որեւէ իրական յաջողութիւն մը որ դիպուածի կամ բաղդի արդիւնքը եղած ըլլայ, ու տարակոյս չկայ, մանաւանդ հոգեկան իմաստով՝ թէ մարդ տէրը և միանգամայն պատասխանատուն է իր ճակատագրին: Տիեզերքը երբէք քոս մը չէ եւ մենք իրաւունք չունինք մեզի պատահած անձնական աղէտներուն պատասխանատուութիւնը դիպուածին կամ բաղդին վերադրելու: Մենք սովոր ենք մեծ տեղ մը տալ երջանկութեան իղձին: Երջանիկ ըլլալը ընդհանուր բաղձանք մըն է, թէ եւ

անձնական երջանկութեան իղձը ինքնին կարեւոր իտէալ մը չէ. բայց նոյնիսկ այդ երջանկութեան բաղձանքը իրագործելու համար ալ բարութեան ուղիին վրայ գտնուիլ անհրաժեշտ է: Արդարութիւնը բանականութեան հետ կապակցութիւն ունի, իսկ բարութիւնը իմաստութեան հետ, եւ իմաստութիւնն ալ երջանկութեան հետ:

Երբեմն կը պատահի որ մեր անհատական կեանքի գծին վրայ Գէթսեմանիի գիշերը կը գտնուի. նոյն բանը կը պատահի ազգային կեանքի ընթացքին մէջ. բայց թէ անհատին եւ թէ ազգին համար կը գտնենք թէ Յարութեան շքեղութիւնը այդ Գէթսեմանիէն միայն երեք օր անդին կը գտնուի: Ոչ ոք այս անձկութեան գիշերին մէջէն կանցնի առանց գտնելու թէ մինչ ստուերները տեղի կուտան, նոր եւ երկնային լոյս մը կը ծագի իր երկրաւոր կեանքի ճամբուն վրայ ու այս կերպով գիշերուան կը յաջորդէ արշալոյսը, ինչպէս որ Գէթսեմանիին կը յաջորդէ Յարութիւնը: Դարձեալ բարձր կամ խորին կեանքի գծին վրայ էական տեղը կը գրաւէ այլասիրութեան եւ զոհողութեան ոգին եւ ամէն անգամ որ մարդ իրական որեւէ զոհողութիւն մը կընէ, քիչ վերջը կը գտնէ թէ իր այդ զոհողութիւնը վերատացած է աւելի բարձր ու անկորնչելի և աննիւթական ձեւով մը, եւ ասոր համար է որ բոլոր անոնք որոնք գործած են ու կը գործեն ուրիշներու համար, իրենց այդ ծառայութեան ոգիին մէջ կը գտնեն միշտ բարձրագոյն ու ազնուագոյն գոհունակութիւնը որ երբէք կընայ մէկը զգալ:

Իսկապէս ոչ մէկ հողի կապրի ինքզինքին համար: Այս ճշմարտութիւնը կրնայ մատչելի չըլլալ ամէնուն, բայց իրողութիւնն այն է թէ ինքնին բացայայտ իրողութիւն մըն է: Մենք գիտենք թէ Պառլամենտն աշխատեցաւ իր միտքը մշակելու, զարգանալու եւ իշխանութեան հասնելու, խորհելով շարունակ թէ իմացական մշակոյթը եւ իշխանութիւնը կրնան բարձրագոյն գոհացումը ընծայել մարդուն, բայց յուսախար եղաւ, եւ յետոյ իմաստութիւնը ունեցաւ ձօնելու ինքզինք մարդոց ծառայութեան եւ այդ իտէալի իրագործումին մէջ էր որ գտաւ վերջապէս իր խորագոյն կամ բարձրագոյն կեանքի գոհունակութիւնը, քանզի բարութեան գործ մը ինքնին երջանկութեան գործ մըն է, եւ անոնք որ իրենց կեանքը կը հիմնեն այս գաղափարականին վրայ որեւէ աղէտէ վեր կը գտնուին: Ամէն մարդու կեանքին մէջ կուգայ օր մը, երբ երկինք ինքնին բացուիլ կը թուի, եւ ինք անոր լոյսը նըշմարել կսկսի, այդ վայրկեանէն է նաեւ որ կսկսի մեր ճշմարիտ ծննդեան թուականը, քանզի այդ ատենն է միայն որ կը մբռնենք թէ որչափ վսեմ ու խոր հրդաւոր է կեանքը եւ թէ կեանքի մէջ ինչ հոյակապ տեղ կը գրաւէ բարութիւնը, եւ թէ ինչպէս կեանքի մէջ գերագոյն բանն է ՍԷՐԸ:

ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԻՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԻՆ

ԲԱՐՁՐԱՑՈՒՄԸ

Կոչնակի-ի խմբագրութիւնը մասնաւոր լրատուի մը տեղեկատուութեան վրայ, յօդուածի մը նիւթը բաժ է հայ երիտասարդութեան մէկ հատուածի անբարոյական գրօսամոլութիւնը եւ այս առթիւ հրամայողական կոչ մը կ'ուղղէ հայ եկեղեցիներուն եւ բարեգործական այլ եւ այլ բարենպատակ կազմակերպութիւններուն որ ի գործ եւ ի մարտ մղուին ամօթահար ընելու յանցապարտները եւ զանոնք գիտակցութեան բերելու:

Նիւթը շատ կարեւոր ըլլալուն համար յատուկ խորհրդածութեան արժանի է: Արդարեւ հայ մամուլին պարտականութիւնն է որ ոչ միայն լուրեր հաղորդէ հասարակութեան, այլ նաեւ այդ լուրերու մեկնութիւնը եւ վերլուծումը ներկայացնէ ժողովուրդին: Այս առթիւ պատշաճ է երկու գանգատներ արձանագրել. նախ թէ՛ հայ մամուլը ընդհանրապէս այսպիսի դեր մը կատարելու յօժարած է, երբ այդպէս ընելը հաշտ եղած է իր կուսակցական կամ այլ նկատումներուն հետ, իսկ զանց ըրած է երբ այդպէս պիտի ընէր կամ ի վնաս իր մասնաւոր շահերուն կամ յօգուտ միայն բարոյագիտական բարձրագոյն տեսակէտին: Այսպէս, մինչեւ այսօր,

օրինակի համար, պատշաճ ուշադրութիւն ընծայուած չէ հայ եկեղեցականներու ներկայացուցած տխուր վիճակին: Երբ ամօթ է ինքնին անամօթ եւ անգիտակից երիտասարդին համար զեղխութեան եւ հեշտամոլութեան կեանքը ապրիլ, իր ամօթը աշխատելով քողարկել «Հայկական Նուազատուն» հրատարակիչ անունին տակ, որչափ աւելի ամօթալի է տեսարանը եկեղեցականներու, որոնք նոյնօրինակ մեղքեր գործած են, իրենց եկեղեցականութեան ամբողջ ծանրութեան հակառակ: Եւ հայ մամուլը մինչեւ հիմա ոչ լրջօրէն զբաղած է այս հարցով եւ ոչ իսկ անոր գոյութիւնը յայտնած է: Այսօր Կոչնակը կոչ կ'ուղղէ որպէսզի եկեղեցիները շարժին, բայց լուրջ խնդիր մըն է այդ թէ եկեղեցիները կրնա՞ն շարժիլ: Որպէսզի եկեղեցին շարժի, ընկերային կորովի ներշնչարան մը ըլլայ՝ պէտք է ոչ միայն կազմակերպուած գործիք մը, մեքենականութիւն մը ըլլայ, այլ նոյն ինքն «Կեանք» մը: Յիսուսի ուսուցումը միակ աղբիւրն է այդպիսի ընկերային կորովի մը, այդպիսի Կեանքի մը: Թէ այսօր հայ եկեղեցին այդպիսի ոյժ մը կը ներկայացնէ՞, շատ խնդրական է: Յոյժ ցաւալի պարագայ մըն է դարձեալ որ Յիսուսի կեանքին աստուածաբանական եւ իմաստասիրական նշանակութիւնը ստուեր ձգուած է իր մարդկային ու ընկերային նշանակութեանը վրայ: Գոգցես աւելի կարեւոր թուած է ճշդել Քրիստոսի անձին առնչութիւնը Աստուծոյ հետ, քան սահմանել իր դիրքը արդի աշխարհի այլազան ու բարդ հարցերուն հետ: Եկեղեցին, դարձեալ ըզ-

բաղած է մանաւանդ իր պայմանադրական գործերով, որեւէ կազմակերպական հաստատութեան նման՝ եւ հոգ չէ տարած հասկնալ ու հասկցնել Աւետարանի սկզբունքներուն ոգին: Այդ ոգին ըմբռնումը բաւական ողջմտութիւն կը պահանջէ: Տառական ըմբռնումի դրութիւնը մեծագոյն խոչընդոտներէն մին է ճշմարիտ ոգին թափանցելու համար: Անոր մեկնութեան էութիւնն իսկ կը կայանայ այն ընտրականութեան մէջ, որով մեկուսացեալ ասացուածներու միջոցով Ուսուցչին մտքին ընդհանուր ունակութիւնը ըմբռնել կը սկսինք: Այսպիսով երբ Յիսուսի որեւէ պատգամին նկատմամբ ճշգրիտ դադափար մը կազմել կը փափաքինք, պէտք է երեւակայենք այն մասնաւոր պարագաները եւ թելադրութիւնները, որոնց ներգործութեան տակ արտասանուեցան այդ խօսքերը եւ անոնց լոյսին մէջ աշխատինք ըմբռնել այն մեծ եւ ընդհանուր սկզբունքը որ այդ պատգամներուն ոգին կը կազմէ: Իմաստութեան մը խորութիւնը եւ ընդարձակութիւնը տեսիլքի լայն հորիզոն մը կ'ենթադրէ: Գաղափար մը տալու համար մեր ըմբռնումներու նեղմտութեան, դիտել պիտի տամ թէ, ընդհանրապէս Յիսուսի սրտին գորովի մասին մեր ըմբռնումը պատճառ եղած է որ մեր ուշադրութեանէն վրիպի իր մտքին գերագոյն ուշիմութիւնը: Քրիստոնէական արուեստն ալ այս ուղղութեամբ երբ գծած, նկարած կամ քանդակած է իր աստուածային դիմագծերը, զայն ներկայացուցած է, գրեթէ անփոփոխապէս, իբր անպայմանօրէն գորովալիք, հոգեւոր

ու համբերատար անձնաւորութիւն մը եւ ոչ թէ իբր դէմք մը որ առնական, զօրաւոր ու հրամայական վեհութիւն մը ունի: Մենք գիտենք, սակայն, կամ գէթ պարտինք գիտնալ, թէ Յիսուսի դատողութեան ողջմտութիւնը այնչափ արտակարգ է, որչափ իր համակրութեան խորութիւնը, իր ցասումը այնքան զօրաւոր է, որչափ իր գթութիւնը: Եկեղեցին, կ'ըսեմ, այս հարցերուն վրայ լոյս սփռելու նեղութիւնը յանձն առած չէ: Եւ ինչպէ՞ս ալ կրնայ սփռել երբ եկեղեցականները իրենք, ընդհանրապէս ճշմարիտ լոյսը չունին կրօնական խորիմաստ ճշմարտութիւններու մասին, երբ «Կոյր Աստուածը» վերնադրով քերթուածներ կը հրատարակեն, որոնք ցոյց կուտան թէ հեղինակը ինքը, ճշգրիտ ըմբռնումը չունի Աստուծոյ գերին ու միջամտութեան այս աշխարհի գործերուն մէջ: Այս նիւթին վրայ եւ այս ուղղութեամբ գրելու շատ բան կայ, բայց, այսօր, այս առթիւ, կ'ուզեմ գիմադրել գրելու փորձութեան, եզրակացնելու համար իմ միտքս Կոչնակ-ի յարուցած հարցին շուրջը: Մէջտեղը չարիք մը կը գտնուի, անհրաժեշտ է դարմանել զայն: Բայց ի՞նչ կերպով: Զգայացունց կոչերը ժամանակաւոր ազդեցութիւն մը ունին միայն: Ի գործ, իմարտ: Բայց ի՞նչ կերպով:

Ես կը թելադրեմ որ ընտրուի, փորձագէտներէ բաղկացած յանձնախումբ մը, յարմար անունի մը տակ, որ գիտականօրէն եւ ընկերաբանօրէն ուսումնասիրէ այս հարցը եւ այսպիսի հարցերը, եւ թելադրէ բանաւոր ու մարդկային դարման մը, կի-

րարկութեան յարմար: Այսպիսի մարմին մը, եկեղեցիներու կեդրոններէն ընտրուած, պիտի կրնար գիտնալ թէ՛ այս արդիւնքը պատճառէ մը յառաջ կուգայ: Անօգուտ է յարձակիլ արդիւնքին վրայ, ցորչափ արմատ-պատճառը իր գոյութիւնը կը պահէ: «Հայկ. Նուագատունները» գոցելը անոնց կանգնումին տեղի տուող միտումը ջնջել չի նշանակեր: Երեւոյթները փրկել բաւական չէ. բաժակին ներքին կողմը մաքրել պէտք է: Աստուած մարդս ընկերական ստեղծած է: Բաց աստի Ամերիկայի գործարանական կեանքը իր բթացնող ու տաղտկալի միօրինակութեամբ, անբնականոն եւ արտակարգ դրօսասիրութիւն մը կը հարկադրէ: Մենք ի՞նչ ըրած ենք, առողջ ու մաքուր դրօսանքի կեդրոններ ստեղծելու համար: Յանձնախումբը պիտի գիտնայ հեղինակութեամբ թելադրել, ինչ որ պէտք է ընել: Այսպիսի ծրարի մը անուղղակի բայց միանգամայն սերտ առնչութիւն մը ունի ապագային ընդհանուր վերածնութեան շարժումին հետ: Փոխանցումի մեծ շրջանի մը սեմին վրայ կը գտնուինք: Որպէսզի մեր վաղուան շինարար դերը կատարելու կարող ըլլանք, երկու զօրաւոր ազդակներ նոր ոգիով մը տոգորուած պէտք է գործեն — Հայ Եկեղեցին եւ Հայ Մամուլը: Եկեղեցին ու եկեղեցականը իրենք նախ պէտք է վերածնին: Եկեղեցին ոչ ընկերական ակումբ մըն է եւ ոչ գործի խանութ մը: Եկեղեցականը պարտի յիշել թէ Յիսուսի աշակերտ մըն է: Իսկ Հայ մամուլը, պարտի փրկել ինքզինք կուսակցական կամ ուրիշ որեւէ ճնշումէ եւ սեղ-

մում է ու անաչառութեամբ վերլուծել օրուան հայ կեանքի երեւոյթներն ու դէպքերը, իմաստութեամբ մեկնել զանոնք և ճշմարիտ լուսաւորութեան ազդակ մը ըլլալ այս տարաբաղդ բայց ազատասէր ու էապէս յառաջդիմական ժողովուրդին մէջ:

ՀԱՅ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԷՉ

Հայ ընտանեկան կեանքի պատկերը Ամերիկայի մէջ միխթարական ըլլալէ շատ հեռու է: Այս իրողութիւնը այնքան բացայայտ է, որ լուսաբանութեան պէտք չունի: Այս վիճակը շատ մը պարագաներու արդիւնք է, իսկ այդ պատճառները, հոգեկան, ընկերային, մշակութային, եւ նիւթական բնոյթ ունին: Հարցը այնքան կենսական է, որ լուրջ ուսումնասիրութեան, վերլուծումի արժանի է. այս տեսակէտով հարցը սկսած է արդէն հանրային ուշադրութեան առարկայ ըլլալ, կ'արժէ նաեւ որ դարձաններ թելադրուին: Առանց մաքուր ընտանեկան կեանքի մը, ազգը ինքնին վտանգուած կ'ըլլայ. ամենէն իրական վտանգները հոգեւոր վտանգներն են:

Առաջինը այն է որ մասնաւոր հոգեւոր տեսակէտը կը շօշափէ, ինչ որ ըստ իս, ազդակներու ամենէն հիմնականն է, հետեւաբար, այսօր պիտի աշխատիմ կացութիւնը վերլուծել այդ լոյսին ներքեւ: Յաջորդ յօդուածս պիտի ըլլայ «Քրիստոնէական ըմբռնումը ընտանիքի մասին»: Գրութիւնս պիտի պատկերացնէ նաեւ՝ ինչ որ կարելի է կոչել «Արդիական Տեսակէտը Ընտանիքի Մասին»: Ուրախ պիտի ըլլամ որ այս նիւթը ընդհանուր ուշադրութեան առարկայ ըլլայ:

Մարդկային ընկերութիւնը այնպէս է որ ան պէտք է փրկուի իւրաքանչիւր նոր սերունդի համար. ան չի կրնար հանդէլի իր դիպուած բարոյական ուժին վրայ: Ամէն սերունդ իր յատուկ դերը պէտք է կատարէ մարդկային յառաջդիմութեան գործին մէջ եւ իր յատուկ մեծագործութիւնները արձանագրէ: Կեանքի հարցը երբէք արտաքին պայմաններու խնդիր մը չէ, այլ ան արդիւնքն է հոգեկան կորովի, մաքրութեան եւ ազնուութեան: Եթէ զաղափարապաշտութիւնը ըլլար էպպէս բացատրութիւն մը կեանքին, այնպէս ինչպէս որ ան կը յայտնուի ժամանակի սահմաններուն մէջ, ան պիտի ըլլար յաճախ երազներու ամենէն անօգուտը, եւ փիլիսոփայութիւններու ամենէն անհաստատը, բայց ան լուծումն է կեանքի մեծ հարցին, այն հիման վրայ միայն որ ամենասերտ առնչութիւն ունի աճումի ու ծաւալումի հետ. ուրիշ բառով ան տեսիլքն է վերջնագոյն կատարելութեան մը եւ ոչ թէ արդի պայմաններու յայտարարութիւնը, այնպէս որ իսկապէս, այս տեսիլքն է որ դաստիարակութեան մեծ խորհուրդին միջոցաւ ոչ միայն տանելի կ'ընէ կեանքը՝ այլ հրաշագեղորէն հոգեւոր ու յուսալից:

Երբոր խնդիրը կը քննենք այս հարցին մէջ, ապազայ կատարելութեան հեռանկարը կը ներշնչէ մեզի եւ կարելի կ'ընէ յոյս դնել այն ջանքերուն վրայ զորս մենք իզործ կը դնենք յառաջդիմութեան ճամբուն վրայ մեր սերունդին բաժին եղած պարտականութիւնը զիտակցորէն կատարելու համար:

Արդ, կեանքի պայմանները, դիւրին թէ դժուարին, երկրորդական են. խաղաղութեան եւ երջանկութեան յաւիտենական տարրը կը գտնուի իւրաքանչիւր անձի հոգիին մէջ, եւ այդ խաղաղութիւնը որեւէ դիպուածի ազդեցութենէն վեր կը դըտնուի: Ուրիշ պատկերով՝ Սէրը մասնաւորապէս ընտանեկան կեանքի մէջ հաւատքի ճշմարտագոյն արտայայտութիւնն է. այս եւ ուրիշ հարցերու մէջ կարեւորը կարծիքի կամ ծէսի ճշգրտութիւնը չէ, այլ ճշմարիտ ոգին աշխարհի վրայ. ոչ ոք կը փրկուի իր ուղղափառութեան շնորհիւ, բայց որեւէ մէկը կրնայ փրկուիլ իր կեանքին շնորհիւ: Դարձեալ ոչ մէկը կրնայ փրկուիլ իր եկեղեցական անդամակցութեան շնորհիւ, բայց որեւէ մէկը կրնայ փրկուիլ իր նկարագրին շնորհիւ:

Հայ ընտանեկան կեանքին մէջ իբր սիրոյ արտայայտութիւն մը շատ կենսական է ընաւորութեան անուշութիւն մը, որու պակասը յաճախ կը յեղաշրջէ շատ մը ընտանեկան յարկեր և կը չէզոքացընէ շատ մը ազնիւ յատկութիւններ: Այս ընդհանուր յայտարարութիւններէն յետոյ, անդրադառնանք վայրկեան մը այն պատմական դէպքին, ուր Քրիստոսի հացկերոյթը տեղի ունեցաւ իր տասներկու աշակերտներուն հետ:

Պատմութեան մէջ չկայ տեսարան մը որ այնքան պարզ, միանգամայն այնքան յիշատակելի ըլլայ, տեսարան մը, որու նկարագրութիւնը տեղի ունեցած է ամենազեղեցիկ ու ակնածալից պերճախօսութեամբ, տեսարան մը վերջապէս, զոր ար-

ուևստի մեծագոյն վարպետներէն մին նկարած է գերագոյն արուեստով. այս տեսարանը միանգամայն վերջին քսան դարերու ընթացքին՝ ներկայացուած է ամենէն այլազան ձևերով ու ծէսերով, ամենէն պարզ, միանգամայն ամենէն ճոխ հանդիսաւորութեամբ, բայց ինչ որ ալ եղած ըլլայ այդ տեսարանին ներքնագոյն խորհուրդը, կարելի չէ երբէք արտայայտել ամբողջովին որեւէ պաշտամունքի միջոցաւ, կամ որեւէ դաւանանքի շնորհիւ: Այս տեսարանը, «Վերնատունին» մէջ, իր խորհրդապատկերն է Քրիստոսի հաղորդութեան իր աշակերտներուն հետ: Յիսուս հանդիպեցաւ իր աշակերտներէն Պետրոսի եւ Յովհաննէսի եւ հրահանգեց զանոնք որ երթան որոշեալ տեղ մը, ուր մարդ մը իրենց պիտի սպասէր ու զիրենք առաջնորդէր այն «վերնատունը» ուր հացկերոյթը տեղի պիտի ունենար:

Այս հացկերոյթը, հոգեկան իմաստով, հաղորդակցութիւնն է մարդուն եւ Աստուծոյ միջեւ, ու կը ներկայացնէ այն սնունդը, որուն շնորհիւ հոգին կ'ապրի, եւ սակայն մարդս վարժուած է ճաշակելու ամէն ծառի պտուղէն ի բաց առեալ կեանքի ծառին: Եւ այսօր, մենք չենք կրնար երեւակայել այդ անտեսանելի սեղանը, որուն վրայ հոգիին սնունդը պիտուած է, բայց ասոր փոխարէն կը տեսնենք շարունակ լաւ սնուցուած մարմիններ, ուր հոգին մահամերձ է. եւ արդարեւ ա՛յս է այսօր ամենէն ցաւալի իրողութիւնը ընտանեկան յարկին մէջ. սակայն այդ յարկը ընդհանրապէս ամէն կերպով

լաւ մտածուած, յղացուած, ծրագրուած ու զարգարուած է: Այդ յարկը իր մէջ ամէն բանի տեղ ունի, ամէն հիւրի հանգստութիւնը ուշադրութեան առարկայ եղած է, ամէն հասարակ անդամ իր որոշ տեղը գրաւած է, այդ յարկին մէջ Աստուած է միայն որ իր տեղը չունի, ուրիշ բառով ընտանեկան յարկը իր «վերնատունէն» զուրկ է, եւ այս կերպով ան չունի վայր մը ուր ընտանեկան ամուրը հանդարտօրէն խորհրդածելու եւ Աստուծոյ հետ հաղորդակցելու միջոցը ունենայ:

«Վերնատունի» գաղափարը ոչ միայն ապաստանի վայր մը կրնայ ըլլալ, այլ իսկական պէտք մըն է մարդու բարձրագոյն բնութեանը մշակոյթին: Շատ անգամ դանդաղներ կը լսենք մենք թէ՛ մասնաւորապէս ամերիկահայ կեանքին մէջ փորձութիւնները շատ են, բայց նկատողութեան չենք առներ այն պարագան, թէ իսկապէս մաքրասիրտները անոնք չեն որոնք երբէք փորձութիւնը ճանչըցած չեն, այլ անոնք՝ որոնք փորձութեան կատարի յարձակումը կրած բայց նոյնքան ուժգնութեամբ դիմադրած են, ինչպէս նաեւ անոնք, որոնք ինկած են, բայց վերականգնիլ յաջողած են և այդ փորձութեան մէջ իրենք զիրենք սրբագործած են: Եւ արդարեւ հերոսները անոնք չեն, որոնք իրենք զիրենք հեռու պահած են վտանգներէ, այլ անոնք որոնք դիմադրաւորուած են զանոնք, տառապած ու յաղաթանակած են: Կեանքի մէջ քաջութիւնը, սկզբունքի հաստատրիմ ըլլալը կարեւոր տեղ մը կը գրաւէ. անտարբերները դասակարգերու ամենէն տխուրը կը

ներկայացնեն: Տանթէ, իտալացի մեծ բանաստեղծը, իր «Աստուածային Կատակերգութիւն» հրաշալի հատորին մէջ, երբ ընթերցողը կը պատցնէ Դժոխքի յարկերուն մէջ, հոն ցոյց կուտայ մասնաւոր տեղ մը, յոռեգոյն քան ամենէն մեղաւորներուն տեղը, որ յատկացուած է անոնց, որոնք ոչ Աստուծոյ եւ ոչ մարդուն հաճելի եղած են, անոնք որոնք ապրած են առանց գովեստի եւ առանց պարսաւի, անոնք վերջապէս, որոնք շարունակ նուազագոյն դիմադրութեան գծին հետեւած են: Առանց հերոսութեան կեանքը շատ տխուր եւ ստորին պիտի ըլլար, երկչոտութիւնն ու վատութիւնը մահացու են ազնւութեան համար: Այս նոյն հերոսական ոգին կենսական է նաեւ ընտանեկան յարկին համար, որուն մէջ նորագոյն ու խորագոյն համակրութիւնները կը սնուցուին ու ամենէն գորովալի համակրութիւնները կը մշակուին, ինչպէս նաեւ լաւագոյն բնագրները կը հաստատուին ու կը զօրացուին, ընտանեկան յարկը ազատագրող դաստիարակութեան սրբագոյն խորանն է ու այս խորանին ամենէն սուրբ պաշտօնեան դիտակից մայրն է, մայրը որ ընտանեկան յարկին շնորհիւ ազգին մեծութիւնը կը կերտէ, մայրը որ օրօրոցին միջոցաւ ազգին ապագայ ճակատագիրը կը վարէ:

Իիւրաւոր ընտանեկան յարկեր կան այսօր որ ապերջանիկ են, ոչ թէ անհրաժեշտաբար որովհետեւ սէրը կը պակսի անոնց մէջ, բայց մասնաւորապէս որովհետեւ սիրոյ արտայայտութիւնը կը

պակսի անոնց մէջ: Բայց մարդկութեան սրտին խորը կը գտնուի անխախտելի հաւատքը իր իրական Աստուածայնութեան եւ իր բարձրագոյն յոյսերուն իրականութեան եւ իր նպատակակէտին իրագործութեան մասին: Այսօր շատ մը ազնիւ ծրագիրներ վերսպած կը գտնուին, մարդկային աւելնը տկարացած կը թուի, պատճառը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ երեւակայութեան ու տեսիլքի պակասը, որ անհրաժեշտ է առաջնորդելու համար մարդկային իտէալը լուսահետ աստղի մը նման. բայց այս յուսովրիպումը ժամանակաւոր է, եւ մասնաւորապէս մեր ցեղին հոգեւոր կենսունակութիւնը միշտ պիտի յաջողի վերաշեշտել ինքզինք, քանզի միշտ այդպէս եղած է մեր պատմութեան ընթացքին: Աղէտին կը յաջորդէ յուսալքում, բայց միանգամայն աղէտէն վերջը հաւատքը կը վերարտայայտէ ինքզինք:

Առանց տեսիլքի ոչ հայ ընտանիքը, ոչ հայ ազգը եւ ոչ մարդկութիւնը կրնան ապրիլ, եւ այս ճշմարիտ է ամէն սերունդի համար: Հոգեւոր եւ ընկերային բնաշրջումի ընթացքը թէեւ յամր ու ցաւագին է, բայց տիեզերքի մէջ չկայ բան մը աւելի ընդարձակ ու աւելի հրաշալի, քան այն տեսիլքը զոր խորհողներն ու բանաստեղծները կը յղանան իրենց երեւակայութեան մէջ եւ կը պարզեն ժողովուրդին իմաստասիրութեան եւ քերթուածներու միջոցաւ:

Մեր ընտանեկան կեանքի իրական վտանգները նիւթական չեն, այլ հոգեւոր են եւ ոչ մի վտանգ աւելի մեծ է հայուն համար, քան կորուստը իր հա-

լատքին, իր յոյսին եւ իր սիրոյն, իր լաւագոյն իղձերուն եւ իտէալներուն իրագործման կարելիութեան մասին: Այս հոգեկան լուսաւորութիւնն է որ խարխիսը պիտի կազմէ մեր ջանքերուն դէպի վերջնագոյն իրագործումը մեր բոլոր յոյսերուն: Այս տեսիլքն է որ ներշնչումն է ամէն արուեստի ու նըպատակակէտը՝ ամէն աղնիւ նկարագրի. հետեւաբար, կը փափաքինք դնել հայ ընտանեկան կեանքը իր հաստատ հիման վրայ: Առաջին ու դերազանց բարեկարգութիւնը պարտի ըլլալ, հաստատել ամէն հայ յարկի տակ այն «Վերնատունը», որուն խօսքն ու նկարագրութիւնը ըրի յօդուածիս ընթացքին:

ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԸՄԲՈՒՆՈՒՄԸ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՄԱՍԻՆ
ԵՒ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՄՏԱԾՈՒՄԸ

Ընտանիքը ամենէն հիմնական ընկերային կազմակերպութիւնն է. բոլոր միւս ընկերային կազմակերպութիւնները հիմնուած են անոր վրայ. դարձեալ ամբողջ ընկերային կարգը հիմնուած է անոր սրբութեան եւ յարատեւութեան վրայ: Եթէ ընտանիքը ապականուած ըլլայ, կեանքը ինքնին ապականուած կ'ըլլայ իր ակէն, հետեւաբար, ընտանիքի հարցը կարեւորագոյն ընկերային հարցն է: Ուստի, կարժէ հարցնել թէ ի՞նչ է ընտանիքը եւ թէ ի՞նչ պատճառներու հիման վրայ կրնայ ան լուծուիլ: Այս հարցերը շատ աւելի կարեւոր են քան որեւէ հարց պետութեան կամ եկեղեցիի Աստուածային կարգի մասին, քանզի թէ պետութիւնը եւ թէ եկեղեցին կախում ունին այն պատասխանէն, զոր մարդկային ընկերութիւնը կուտայ այս հարցերուն: Առնենք հիմա Յիսուսի պատասխանը:

Այս հարցին շուրջ երկու ըմբռնումներ կան. մին հեթանոսականը, միւսը քրիստոնէականը: Միջին դարերու ընթացքին Հռովմէական Կաթողիկ եկեղեցին այն դիրքը բռնեց թէ ամուսնութիւնը եկեղեցական խորհուրդ մըն է եւ թէ եկեղեցիին համարութիւնը եւ օրհնութիւնը անհրաժեշտ են. ան յայտնեց թէ ինք կը ճանչնայ եկեղեցիէն դուրս կատարուած ամուսնութեան օրինականութիւնը, բայց

ինք կը դաւանի թէ իր հաւանութիւնն ու օրհնութիւնը անհրաժեշտ են ամուսնութեան նուիրագործման համար: Իսկ Լուտեր, հիմնադիրը Բողոքականութեան, իր միւս հերքումներու շարքին մէջ հերքեց նաեւ ամուսնութեան եկեղեցական հանգամանքը, ու ըսաւ թէ ամուսնութիւնը պարզապէս քաղաքային պայմանագրութեան խնդիր մըն է, ու պարզապէս պետական կարգաւորութեան հարց մը: Վերջէն եկաւ Յրանսական Յեղափոխութիւնը, որ այս վարդապետութիւնը իր տրամաբանական եզրակացութեան տարաւ, այսինքն յայտարարեց թէ՛ ամուսնութիւնը պարզապէս քաղաքային պայմանագրութիւն մըն է, ամուսնացողները համահաւասար ընկերներ են հասարակաց ձեռնարկին մէջ, որոնք պայմանագրուած են միասին ապրելու: Օրէնքը ամուսնութեան մէջ կը ճանչնայ միայն ընկերակցութիւն մը որ կրնայ լուծուիլ փոխադարձ համաձայնութեամբ, հետեւաբար, կունենանք առաջին՝ քաղաքային պայմանագրութիւն մը, երկրորդ՝ ընկերակցներ, երրորդ՝ ընկերակցութեան լուծելի հանգամանք: Հիմա դիմենք պատմութեան:

Կը տեսնենք թէ պատմութիւնը ինչպէս կը կըրկնէ ինքզինքը: Նախկին Հռոմի մէջ ամուսնութիւնը կրօնական արարողութիւններով տեղի կունենար եւ նուիրական հաստատութիւն մը ճանչցուած էր, բայց կայսրութեան վերջին շրջանին, երբ ընկերային ապականութեան շրջանը սկսաւ, Հռոմ իր դիրքը յեղաշրջած էր ընտանեկան հաստատութեան մասին: Կիկերոն իր կինը Թերենթան կ'արձակէր, ու-

րիշ կնոջ մը շնորհիւ նոր օժիտ մը ապահովելու համար: Մեկենաս շարունակ կին կ'արձակէր ու նոր ամուսնութիւն կը կնքէր, անհիմն պատճառներով: Իսկ Սէնթ ժէրոմ կուտայ մեզի արձանագրութիւնը կնոջ մը, որ կ'ապրէր իր քսաներորդ ամուսինին հետ, ինք ըլլալով անոր քսանեւէկերորդ կինը:

Արդ, ինչպէս ըսի, Քրիստոսի լոյսով ամուսնութիւնը Աստուածային կարգաւորութիւն մըն է. ան հիմնուած է մարդկային ցեղի ստեղծագործութեան թուականէն սկսեալ, այնպէս որ մարդկութեան ծագման թուականէն կը սկսի: Ընկերային կեանքի բոլոր միւս ձեւերը փոփոխութիւններ կրած են, կառավարութիւնները յաջորդական շրջաններէ անցած են — բացարձակ միապետութիւն, սակաւապետութիւն, ազնուապետութիւն, ընդհանուր ժողովրդապետութիւն եւ ներկայացուցչական հանրապետութիւն: Կրօնական դաշտին մէջ ալ ահագին յեղաշրջում տեղի ունեցած է, եթէ Սողոմոնի ժամանակակից Հրեայ մը արդի եկեղեցիին մէջ գտնուէր, պիտի ապշէր կատարուած փոփոխութեան մասին, իր ըմբռնած խորանը, արարողութիւնները, պաշտամունքը, ամէն ինչ այնքան փոխուած պիտի գտնէր որ դժուարին պիտի ըլլար իրեն երեւակայել թէ կրօնական տաճարի մը մէջ կը գտնուէր: Միակ ընկերային հաստատութիւնը որ ռեւէ փոփոխութիւն կրած չէ, ասիկա ամուսնական հաստատութիւնն է: Ամուսնութեան միջոցով նոր անձնականութիւն մը կ'ստեղծագործուի, միակ երկրային անհատականութիւն մը, երկու անձեր գոգցես ի մի կը ձուլուին

եւ մի մարմին կ'ըլլան: Ըստ Քրիստոսի, ընտանիքը
ինքնակալութիւն մըն է: Պօղոս Առաքեալ այս դա-
դափարը իր լոյսին մէջ մեկնաբանելով ըսաւ թէ՝
ամուսինը ընտանիքին պետն է, ինչպէս որ Քրիստոս
Եկեղեցիին պետն է: Ամէն կաղմակերպութիւն պետ
մը կ'ունենայ, ինչպէս նաեւ հանրապետութիւն մը
իր նախագահը, բայց այս չի նշանակեր թէ ատե-
նապետը ընկերութեան կամ նախագահը հանրապե-
տութեան մէջ մեծագոյն մարդիկն են: Այդ դիրքը
պարզապէս պատասխանատուութեան հարցին վրայ
հիմնուած է, քանզի պատասխանատուութիւն եւ ի-
րաւասութիւն միշտ զուգընթաց կ'ընթանան:

Ամուսնութիւնը հետեւաբար, եկեղեցական լոյ-
սին մէջ, հոգիներու միութիւն մը չէ, այլ մարմին-
ներու միութիւն մը: Երկու եղբայրներ կրնան զի-
բար չը սիրել, բայց այդ սիրոյ պակասը զիրենք
եղբայրներ ըլլալէ չի դադրեցներ: Հետեւաբար,
ընտանեկան կեանքի մէջ ալ, ըստ այս ըմբռնումին,
համակրութեան դադրելը ամուսնութիւնը չի ջնջեր:
Ըստ Քրիստոսի, ոճիր մը միայն կը քանդէ ընտա-
նիքը, եւ ատիկա անհաւատարմութեան ոճիրն է:
Քրիստոսի թուականին Պաղեստինի մէջ, Հռովմէա-
կան հովանաւորութեան տակ, ամուսին մը ազատ էր
իր կինը արձակելու, առանց որեւէ պարտաւորու-
թեան, պայմանաւ որ ինքը, արձակումի թուղթ մը
ստորագրէր եւ արձակումի պատճառը արձանագրէր
անոր մէջ: Ուստի, Քրիստոս այս իրաւասութեան
դէմ էր որ մասնաւորապէս կը կանգնէր եւ իր պատ-
գամը կ'արձակէր, երբ կը խօսէր այն ոճով թէ՝ ով

որ իր կինը կ'արձակէ եւայլն. բայց ինք չէր ըսեր
թէ անաչառ դատական ատեան մը այդ իրաւասու-
թիւնը չունէր, երբ կարգ մը ոճիրներ դործուէին,
ինչպէս օրինակի համար, անգութ ու անմարդկա-
յին վերաբերում, ընտանեկան անհաւատարմութիւն,
յարատեւ անժուժկալութիւն եւ կանխամտածուած
լքում, հետեւաբար, այս իմաստով ինչ իրաւասու-
թիւն որ ամուսին մը ինք չունի իբր ամբաստանեալ,
անաչառ դատական ատեան մը ունի դատական քն-
նութեան հիման վրայ. որեւէ երկրի մէջ քաղաքա-
կրթութեան լաւագոյն փորձաքարերէն մին է,
այն չափը, որ չափով որ ճանչցուած է կանանց ա-
դատութիւնը: Որեւէ խնդիր որ կ'ինքու կեանքին
հետ կապակցութիւն ունի, շատ սերտ առնչութիւն
ունի այն ամէնուն հետ, որ հիմնական է քաղաքա-
կրթութեան մէջ: Պատմութեան մէջ ամենէն ցաւա-
լի էջերէն մին է տխուր ու սրտաշարժ պատմու-
թիւնը որ արձանագրած է կնոջ ազատագրութեան
ջանքը եւ իրենց յարաբերական պատասխանատու-
ութեան աճումը, ազատ մարդերու հակակշռէն:
Այդար է յիշատակել թէ Քրիստոնէութիւնը երեւան
բերաւ յարգանք մը հանդէպ կնոջ որ ծանօթ չէր
հին աշխարհին: Այս բարեփոխութեան մէջ Հռով-
մէական եկեղեցին կարեւոր դեր մը կատարած է
այն պաշտամունքով զոր ընծայեց Աստուածամօր:
Բայց երբ կուգանք տեսակէտներու բաղդատու-
թեան, կը գտնենք թէ եկեղեցական տեսակէտին
չուրջն է որ եկեղեցին ամուսնութիւնը երկու մար-
միններու ի մի ձուլումը կը ճանչնայ եւ սիրոյ բա-

ցակայութիւնը թէեւ ցաւալի, բայց ամուսնութեան լուծումի բանաւոր հիմը չի ճանչնար, իսկ աշխարհի տեսակէտը կը խորհի ընդհակառակը: Սէրը անհրաժեշտ է ընտանեկան կեանքի երջանկութեան եւ յարատեւութեան համար եւ այս տեսակէտով՝ առանց սիրոյ յարատեւութիւն մը ապերջանկութիւն կը ճանչցուի եւ բաժանումի հիմ կը կազմէ: Այս տեսակէտը սակայն, որեւէ առնչութիւն չունի ազատ սիրոյ անունին տակ ճանչցուած վարդապետութեան հետ: Բացայայտ է թէ արդէ քաղաքակրթութեան մէջ ընտանեկան յարկը իտէական վիճակ ունենալէ շատ հեռի է: Կնոջ ազատագրութիւնը եւ ընդարձակագոյն գործունէութիւնը առիթ ընծայած են նկարագրի բարձրագոյն յատկութիւններու մշակոյթին, եւ այս բարեշրջումը ազդած է ամուսնական կեանքի ըմբռնումին վրայ: Ասկէ առաջ ամուսնութիւնը կը նկատուէր էպպէս ճարտարաբանական ու վերարտադրական հող մը, բայց այսօր աւելի ուշագրաւ է անոր մարդկային ու հոգեւոր հանգամանքը եւ դարձեալ այսօր հոգեկան յատկութիւններու բարձրագոյն ու աւելի յարատեւ բնաշրջումը ամուսնութիւնը շատ աւելի հոգեկան հարցի մը կը վերածէ քան ինչ որ անցեալին մէջ նիւթական տեսակէտներու ազդեցութեան ներքեւ: Փոխան պարզ բնագոյն, հիմա հոգեկան սէրը շատ աւելի տեղ կը գրաւէ ընտրութեան հարցին մէջ եւ շատ ուշադիր է նկարագրի խորագոյն տարրերը որոնելու: Եւ արդարեւ, այն իրողութիւնը թէ հիմա ուշադիր ենք այդ տեսակ գիտակից սէր մը ու-

շաղրութեան առարկայ ընելու, աւելի բարձր մակարդակի մը վրայ կը դնէ ընտանեկան յարկը եւ զայն կը վերածէ իսկապէս նուիրական հանգամանքի մը, որ անհրաժեշտ է, եթէ ընտանեկան յարկը աւելի ընդարձակ կարելիութիւններ պիտի ընծայէ իւրաքանչիւր անդամի ինքնիրագործումի ու զարգացումի տեսակէտէն: Այս տեսակ բնաշրջում մը նկարագրի նրբագոյն ու աւելի տեւական յատկութիւններու նոր հեռանկար մը կը պարզէ ընտանեկան կեանքի բարձրագոյն յաջողութեան մասին: Կրնան գտնուիլ երբեմն ունայնասէր կիներ, որոնք կը սիրեն ազատութիւնը կիրարկել առանց յարակից պատասխանատուութիւնը ստանձնելու, բայց այս շեղում մըն է միայն եւ ընդհանուր ըմբռնումը այն է թէ ամէն յաւելուածական պատահութիւն համեմատական պարտաւորութիւն կը նշանակէ:

Նոր ստացուած ազատութիւն մը միշտ չարաչար կրնայ գործածուիլ: Ասիկա աճումի տգեղագոյն ախտանիշներէն մին է. իրողութիւնը այն է որ, փոխանցումի շրջանի մը մէջ պէտք է աշխատինք պահպանելու ինչ որ թանկագին է անցեալէն, եւ ինչ որ արդիւնքն է դարուն աճումին:

Հանրային կարծիքը երբեմն անբաւարար է իր չափանիշերուն դատողութիւններուն մէջ, եւ յաճախ ան կ'արտայայտուի անողորմ անգթութեամբ հանդէպ անոնց որոնք ինկած են: Այս տեսակ պարզաներու մէջ նկարագրի շարժառիթի հարցեր այնպէս են որ, ուշագրաւ ազդակներ կը ներկայացընեն վերլուծումի դաշտին մէջ: Հանրային կար-

ծիքը վերացական ամբողջութիւն մը չի ներկայացնէր, այլ գումարն է անհատական կարծիքներու: Ճշմարտապէս բարոյական այլազանութիւններ ճշգրտութեամբ մասին, եթէ խիստ ըլլալ պէտք է, այդ խտուրտութիւնը կարելի է գործադրել մեր անձին հանդէպ ու ճշգրիտ դատաստան մը կազմելու համար ամէն նրկատելի ազդակները յայտնի են մեզի: Բայց երբ ինդիքը ուրիշը դատելուն կուգայ, տարրական արդարութեան գործ մըն է եւ շատ զգոյշ ըլլալու ենք մեր եզրակացութեան մէջ: այս տեսակէտով աշխարհի մտածումին մէջ ամուսնական հաստատութիւնը այնպէս, ինչպէս որ ժառանգած ենք անցեալէն, անկատար ու անյարմար է այսօրուան կեանքի պէտքերը գոհացնելու համար: Օրինական եւ եկեղեցական նուիրագործումը չի կրնար նուիրականացնել ամուսնութիւն մը որ անսէր առուտուր մըն է դրամի, ընկերային դիրքի եւ սեռային հաճոյքի: Մարմինը հոգիին զգեստն է եւ իր դիրքն ալ սիրոյ լեզուն: Առաջինը անձնական յարաբերութեան հետ կապակցութիւն ունի, երկրորդը մասամբ ընկերային հարց մըն է: Յաճախ դանդաղ կը լսենք թէ ինչու համար կինը աւելի ուշադրութիւն կը գրաւէ դատական շրջանի մէջ: Իրողութիւնը այն է որ թէ մանուկը եւ թէ կինը աւելի ուշադրութեան ու պաշտպանութեան իրաւունք ունին քան չափահաս այրերը, բան մը որ մարդուն կեանքին մէջ միջադէպ մըն է, յաճախ, մահու եւ կենաց հարց մըն է կնոջ համար:

Ամուսնութիւնը մարդկային յարաբերութիւն-

ներու ամենէն նուիրականն է, բայց որեւէ տեսակէտ պէտք չէ մթազնէ անոր տեսիլը: Փոխանցումի շրջան մը ինքնին շատ ցաւալի առիթ է: Կենսական է որ ամուսնութեան նման մեծ հարցի մը հանդէպ գերագոյն ակնածանքով վերաբերինք եւ գիտնանք թէ ընտանեկան յարկի յաջողութիւնը կամ անյաջողութիւնը ընդհանուր կեանքի յաջողութեան հետ սերտագոյն առնչութիւն ունի: Յաւալի իրողութիւն մըն է որ ամուսնութեան պատրաստութեան շրջանին մէջ այս հարցին չ'ընծայուիր այն ուշադրութիւնը, որուն արժանի է ան ընդհանուր ապագայի տեսակէտէն: Պէտք է որ բոլոր արտաքին ազդակներն ու ճնշումները զանց առնուին եւ հարցը նկատողութեան առնուի ազնուագոյն տեսակէտներու հիման վրայ: Այս կը պահանջէ ամուսնացողներու օգուտը, եւ այս կը պահանջէ յաջորդող սերունդներու բարիքը: Առանց բարի ծնողներու դժուարին է երեւակայել բարի զաւակներ: Եթէ ընտանեկան յարկի ներկայ եւ ապագայ յաջողութիւնը նկատողութեան առնենք մեր ընտրութեան գործին մէջ, պիտի հետեւինք այնպիսի կանոններու, որոնք պիտի դիւրացնեն կազմելու ընտանիքին ներդաշնակութիւնը եւ պակսեցնեն անյաջողութեան կարելիութիւնը: Այս իրողութիւն մըն է թէ սէրը կեանքի գերագոյն փորձաքարն է: Կնոջ փափկութիւնը, գորովը, հոգեկանութիւնը կարելոր ազդակներ են ընտանեկան յարկին համար, եւ ասոնց փոխարէն ինքնակեդրոնացած ուժը, գործունէութիւնը եւ կորովը նշանակելի յատկանիշեր են

այրերուն համար: Չարմանալի չէ թէ շատերը կարող չեն եղած սիրել վսեմօրէն եւ գերազուանօրէն: Իրողութիւնն այն է որ անոնք արժանի եղած չեն այս տեսակ սիրոյ մը, ոչ ներշնչուելու եւ ոչ ստանալու տեսակէտէն: Իրենց կեանքերուն մէջ նուիրումի ոգին բաւարար եղած չէ, ընտանեկան յարկին մէջ ոչ միայն անմեղութեան սրբութիւնը անհրաժեշտ է, այլ գերազանցապէս առաքինութեան սըրբութիւնը:

Խնդիր չէ թէ մեր տեսակէտը եկեղեցական կամ աշխարհիկ ըլլայ, կենսական իրողութիւնը այն է թէ ընտանեկան յարկը սրբութեան խորանի մը վերածելու համար ներդաշնակութիւնն ալ կը ստացուի, երբ ամուսնութիւնը տեղի ունեցած է ազատ, որեւէ նիւթական եւ ուրիշ կաշկանդիչ տեսակէտներէ, ու հոգեկան յատկութիւնները գերակշիռ եղած են ընտրութեան հարցին մէջ: Սէրը ինքնին աճումի օրէնքին ենթակայ է: Շատեր նշանախօսութեան շրջանին մէջ երեւան կը բերեն իրենց ամբողջ ճիգը հրապուրիչ ու սիրալիր ըլլալու, եւ երբ կը կանգնին խորանին առջեւ, ու պսակը տեղի կունենայ, կացութիւնը կը փոխուի իրենց համար, եւ հետեւաբար, սիրոյ աճումը կը դադրի: Մինչդեռ իրողութիւնն այն է որ սիրոյ վէպը խորանին առջեւ կը սկսի միայն, և պէտք է մշակուի և շարունակուի առ յաւիտ:

ՍԸՐ ՐԱՊԻՆՏՐԱՆԱԹ ԹԱԿՈՐ

ԻՐ ԳՍՂԱՓԱՐԸ ԿՆՈՋ ՄԱՍԻՆ

Ներկայ դարուս ամենէն թատերգական եւ կարեւորագոյն դէպքերէն մին Արեւելքի եւ Արեւմուտքի մերձեցումն է: Այս հսկայ գործին մէջ Սըր Րապինտրանաթ Թակոր յոյժ կարեւոր դէմք մըն է: Այս սերտ առնչութիւնը իր շփումի առաջին փուլին մէջ կրնայ առժամեայ գրգռոյթի մը տեղի տալ, բայց անմիջապէս վերջը այդ յուզումը պիտի անցնի եւ անոր պիտի յաջորդէ յստակագոյն ճանաչում մը աշխարհի երկու հատուածներու մեծագործութեանց արժէքին, ինչպէս նաեւ իրենց հոգեւոր եւ գեղարուեստական իղձերուն՝ արդիւնք իրենց խառնուածքին ու բնութեան այլազանութեանը: Անցեալ ծառայութիւններու գնահատումի հաշուեկշիռն մէջ պիտի չաշխատինք ներդաշնակութիւն հաստատել իրաւախոհական միջոցաւ, այլ իւրաքանչիւրի իտէալներուն յատուկ սահմանումովը: Այս ջանքի ընթացքին մէջ պիտի գտնենք թէ այս իտէալները լրացուցիչ են մանաւանդ քան հակամարտ: Արդարեւ բացայայտ է թէ իւրաքանչիւր հատուած շեշտած է ճշմարտութեան այն տեսիլը, որ իրեն աւելի սըրտառու թուած է, որ իր հոգիին աւելի զօրաւորապէս կոչում ըրած է եւ տարամտութեան մեծ մասը պիտի անհետանայ երբ իւրաքանչիւր հատուած ա-

ւելի յստակօրէն ըմբռնէ միւս կողմին տեսակէտը: Ինչպէս յայտնի է, հաղորդակցական միջոցներու դիւրութեամբ ամբողջ աշխարհ դարացի եղած է հիմա: Շատ մը փափուկ եւ դժուարին հարցեր լուծման կ'սպասեն: Արդ միջազգային խնդիրները իմաստութեամբ եւ արդարութեամբ վերլուծելու համար մեր ամբողջ համակրութեան, ծանօթութեան եւ երեւակայութեան ուժերուն պէտք ունինք: Մինչեւ հիմա Արեւմուտքը չարաչահական ոգիով վերաբերած է Արեւելքի հետ: Առեւտրական օգտապաշտութեան սկզբունքը սիրալիր հասկացողութեան չհառաջնորդեր: Շահագործական միտումներով ուրիշ երկիրներու մէջ գործող մարդիկ անկարող են այդ երկրին ճշմարիտ նկարագիրը եւ ոգին հասկնալու: Շահագործուող ժողովուրդ մը յօժար չէ ինքզինք յայտնելու երբ դիմացինը այս ինքնասէր ոգիով կը մօտենայ: Այս ամբողջ նիւթին վրայ հիանալի լոյս մը կը սփռէ Թաւորի երկասիրութիւնը: Անոր գործը խորապէս հիմնուած է արեւելեան կրօնքի եւ քաղաքակրթութեան վրայ: Ծայրագոյն Արեւելքի մարգարէն է ան, որ այդ հնագոյն աշխարհի ամենէն յատկանշական խորհուրդը կը յայտնէ, այնքան խոր անկեղծութեամբ մը, որ չենք կըրնար չհասկնալ իր պատգամը, թէեւ յաճախ պարտաւորուած ըլլանք գործածել կարողութիւններ, որոնք գրեթէ անյայտացած են անգործածութեան հետեւանքով:

Մեծ իրողութիւնը այս է թէ՛ Թաւորի արժանիքը ունեցող բանաստեղծի մը ծառայութիւնը այն

է որ ան, շնորհիւ իր պերճախօս եւ սրտազրաւ հաւատքին իտէալներու հանդէպ կեանքի, ըմբռնել կուտայ մեղի թէ՛ առանց կորսնցնելու մեր հիմնական յղացումը անհատականութեան լրութեան ինչպէս նաև ճշմարտութեան այն ըմբռնումի մասին որ անկէ կը հետեւի, Արեւելքը շատ բան ունի սորվեցընելու մեղի մարդկային եւ աստուածային անճանկանութեան լայնագոյն ու ճոխագոյն մեկնութեան մը իւրացումի համար: Հոգեբանութիւն մը միանգամայն նրբագոյն եւ աւելի ծառայասէր մտքի ու մարմնի գործածութեան մէջ, մտերմութիւն մը բընութեան հետ, որ ճշմարտագոյն կշիռ մը պիտի հաստատէ խոկումի եւ գործողութեան մէջ եւ պիտի կասեցնէ արդիւնաւորութիւն մը՝ որ կը հետապնդէ գործելի վնաս իտէալաշտութեան: Ապագայի քաղաքակրթութեան մէջ Արեւելք եւ Արեւմուտք ներդաշնակութիւն մը պիտի հիմնեն խորհուրդի կեանքին եւ գործողութեան կեանքին մէջ: Թաւորի մտածումը, առաջին ազդեցութեամբ, պատրական կը թուի եւ համբերատար վերլուծում մը կը պահանջէ: Իր ոճը խորհրդապաշտ, փոխաբերական եւ նկարագեղ է: Արագ ընթերցումով մը զինք ըմբռնել կարելի չէ: Բայց եթէ շատ կը պահանջէ՝ պատճառը այն է որ շատ բան ունի տալու:

Թաւոր մեծ բանաստեղծ մըն է, մեծ փիլիսոփայ մը, հոգեւոր եւ հայրենասիրական առաջնորդ մը, պատմական խուզարկող մը, երգիչ մը եւ մարգարէ մը: Մէրը կը հօսի յար իր սրտէն, մտքէն եւ հոգիէն, եւ այսպէս գերիվեր քան ամէն ինչ սիրոյ

գերազանց բանաստեղծն է ան: Այս ճիւղին մէջ ան հիանալի արտադրող մը եղած է եւ արտայայտած է սէրը իր ալլազան ձեւերուն մէջ, զգայականէն մինչեւ հոգեւորը, մ'օր սէրը, որգիական սէրը, ամուսնականը, կնոջականը, զուտ սիրայինը, հայրենասիրականը եւ աստուածայինը: Ներշնչումի անսպասողբար մըն է իր այս սիրոյ բանաստեղծութիւնը:

Այսօր, սակայն, կը փափաքիմ պարզել իր դիրքը կնոջ հարցին նկատմամբ: Թաւոր, ընկերային հարցերու մասին իր սուր ներհայեցողութեամբ, իր լեզուն ու գրիչը գործածեց ընկերային, կրօնական եւ քաղաքական բարեկարգութեան սիրոյն համար: Այս կարգին մէջ իր ուշադրութիւնը գրաւող ամենէն կարեւոր հարցը եղաւ կնոջ վիճակին բարձրացումը Հնդկաստանի մէջ՝ դաստիարակութեան շնորհիւ: Ինք երբէք չհաւատաց կնոջ ստորակարգութեան: Ընդհակառակը, միշտ ջերմ հաւատացող մը եղաւ Քոնթի ըսածին. «Իւրաքանչիւր սեռը ունի ինչ որ միւսը չունի. իւրաքանչիւրը կը լրացնէ միւսը եւ կը լրացուի միւսով. անոնք ոչ մի բանի մէջ նման են, եւ իւրաքանչիւրին երջանկութիւնը եւ կատարելութիւնը կախում ունի երբ մին միւսէն կը խնդրէ ու կը ստանայ միայն ինչ որ միւսը կրնայ տալ»:

Այժմեան կնոջական դատի շարժումին ծագումնաբան շատ առաջ իսկ, Թաւոր ինքը ջերմ պաշտպան մը եղած է այդ դատին: Թէեւ ինք չհաւատար կնոջ անսպասան քուէարկութեան ձգտումին, կը խորհի, սակայն, թէ՛ եթէ մարդիկ իրենց պարտականութիւնը կատարէին քաղաքական գործերու մէջ՝ կի-

նքը բնաւ պէտքը պիտի չզգային քուէարկութեան հետամտելու: Բայց երբ մարդիկ չեն կարող լաւ կառավարելու, արդարացի է որ կիները քուէի իրաւունքը պահանջեն եւ նոյնիսկ կոռւին անոր համար: Ուշադրութեան արժանի է իր յետագայ նամակը, գրուած ասկէ աւելի քան քսան տարի առաջ, որու զօրաւոր շեշտը՝ կնոջական դատին ի նպաստ՝ ինքնայայտ է: «Արդար խորհրդածութենէ յետոյ այն եզրակացութեան եկայ թէ մարդուն կեանքին մէջ չկայ այն լիութիւնը որ կը յատկանշէ կնոջ կեանքը: Միութեան յարակցութիւն մը կայ կնոջ լեզուին, հազուադէպ, վարուելակերպին եւ պարտականութեան մէջ: Ասոր գլխաւոր պատճառը այն է որ բնութիւնը երկար դարերու ընթացքին ճշգրտ է իրենց գործունէութեան սահմանը: Մինչեւ օրս ոչ մի փոփոխութիւն, ոչ մի յեղափոխութիւն, ոչ մի ալլափոխում քաղաքակրթական իտէպլի, չեն կրցած փոխել կանանց ընտրած արահետի շարունակութիւնը: Անոնք պատմութեան ամբողջ ընթացքի միջոցին, ծառայած, սիրած ու մխիթարած եւ ոչ այլ ինչ ըրած են: Այս պաշտօններու արուեստը եւ գեղեցկութիւնը հրապուրիչ կերպով խառնուած են իրենց ձեւին, ոճին եւ վարքին մէջ: Իրենց գործունէութեան շրջանակը եւ իրենց բնութիւնը միւսին հետ գոլգոլուած են, ինչպէս ծաղիկը եւ իր բոյրը: Ասոր համար միայն ներդաշնակութիւն կը տիրէ անոնց մէջ: Արդարեւ մարդուն կեանքին մէջ շատ մը անհաւասարութիւններ գոյութիւն ունին: Ալլազան փոփոխութիւններու եւ պաշտօններու մէջն անցքը իր հետքը թողուցած է մարդուն ձեւին

եւ բնութեան մէջ: Ճակատին անբնական բարձրացումը, թիւին տղեղ արտայայտումը, ծնօտներու անշնորհ աճումը հասարակ երեւոյթներ են մարդերու մէջ, բայց ոչ կիներու մէջ:

«Մայր բնութիւնը կաղապարի մը մէջ պարփակած է կիներ: Մարդը այդպիսի ինքնատիպ հիմ մը չունի, ասոր համար ան կեդրոնական գաղափարի մը չուրջը բնաշրջօրէն իր լրումը գտած չէ: Իր այլազան, անդուսպ կիրքերը եւ յոյզերը արգելք եղած են իր ներդաշնակ աճումին: Ինչպէս չափերու գիտութիւնը բանաստեղծութեան գեղեցկութեան պատճառն է, նոյնպէս ալ հաստատ օրէնքի գիտութեան չափը պատճառն է կնոջ ամբողջական լրութեան եւ գեղեցկութեան: Ասոր համար է որ բանաստեղծներ շարունակ կիներ բաղդատած են երգի, բանաստեղծութեան, ծաղիկի եւ գետակի հետ եւ երբէք խորհած չեն մարդը բաղդատել ասոնցմէ եւ ոչ մէկին հետ: Կիներ, բնութեան մէջ եղած գերագոյն իրերուն պէս, յարակից ու յարաճող եւ լաւ շրջագծուած է: Տարակոյս չկայ թէ ոչ մի անտիպ եւ անյարմար խորհուրդ եւ ոչ մի ակադեմական վիճարանութիւն կարող է խանդարել կնոջ մը կեանքին բանաստեղծական ներդաշնակութիւնը»:

Թակուր, ճաչնալով կնոջ դիրքը Արեւմուտքի եւ Արեւելքի մէջ միանգամայն, ըմբռնած է թէ երկուքին մէջ ալ լաւն ու գէշը խառնուած են եւ թէ դաստիարակութիւնն է որ պիտի բուժէ յոռին եւ զօրացնէ բարին: Պօսելով այս նիւթին վրայ՝ ան այսպէս կ'արտայայտէ ինքզինք:

«Արտաքին երեւոյթէն դատելով կը զգամ թէ՛ ինչ համեմատութեամբ որ եւրոպական քաղաքակրթութիւնը կը յառաջդիմէ, կիներ յարաճունօրէն դժբաղդ կացութեան մը ենթարկուելու վրայ է: Կիները կը գործեն ընկերութեան մէջ, ինչպէս կեդրոնաձգումը կը գործէ մոլորակներուն մէջ: Բայց եւրոպայի մէջ կնոջ այս կեդրոնաձիգ ուժը անզօր կը գտնուի հակակշռելու խոհադուլ ընկերութեան մը կեդրոնախոյս ուժը: Արուեստականօրէն ստեղծուած պէտքեր կեանքի պայքարը հետզհետէ աւելի ճնշող կ'ընեն: Մարդ երթալով աւելի անյօժար կը գտնուի ինքզինք բեռնաւորելու ընտանեկան հոգերով, հետեւաբար կնոջ ընտանեկան յանձնառութիւնները պակսելու վրայ են: Գեղանի կոյսը երկար ժամանակ սպասել հարկադրուած է փեսայի մը համար, եւ յետոյ կիներն ալ սիրոյ կարօտէն կը նեղուի՝ մինչ ամուսինը տունէն հեռու կը գտնուի ընտանիքին ապրուստը հայթայթելու համար: Չափահաս մանչն ալ չվարանիւր բնաւ իր մօր յարկէն բաժնուելու: Թէեւ իր կրթութիւնը, աւանդութիւնը եւ բընութիւնը հակառակ են ատոր, այսուհանդերձ կիները Արեւմուտքի մէջ հարկադրուած է տունէն դուրս երթալ եւ կեանքի պայքարը մղել իր գոյութեանը համար:

«Ընկերային ներդաշնակութեան մէջ այս անհամերաշխութիւնը՝ ինծի կը թուի թէ՛ գլխաւոր պատճառն է Արեւմուտքի մէջ որ կը բացատրէ թէ կիներ ինչու համար պայքար կը մղէ հաւասար իրաւունքներու ի խնդիր: Իսպէնի թատերախաղերուն

իգազան դէմքերը անհամբերութիւն ցոյց կուտան իրենց արդի վիճակին համար: Կացուցութիւնը այն է որ Արեւմուտքի մէջ մարդը թէ դժկամակ կը թուի տուն մը կազմելու կնոջ համար եւ թէ միանգամայն յամառօրէն կը մերժէ հաւասար իրաւունքներ տալ անոր եւ թոյլ տալ որ ան ալ մտնէ արգասարեր գործի կրկէսին մէջ:

«Արեւմուտքի մէջ այսօր ընկերային կեանքի կարգախօսը ուժն է: Տկարին համար տեղ չգտնողներ, ըլլայ ան մարդ կամ կին: Ասոր համար է որ կիները հոն գողցես ամչնալ կը թուին իրենց իգականութեան համար եւ կը ջանան ապացուցանել իրենց զօրութիւնը՝ թէ մարմնի եւ թէ մտքի:

«Եւրոպական ընտանիքի մը մէջ անկարելի է կնոջ մը համար հասնիլ այն այլազան կատարելութիւններուն, զորս կրնայ կին մը ձեռք բերել Հնդիկ տան մը մէջ: Ասոր համար է որ մեծ դժբաղդութիւն մը կը նկատուի Անգլիոյ մէջ ոչ-ամուսնացեալ կին մը ըլլալ: Իր սիրտը կը սկսի ցաւիլ եւ ան մխիթարութիւն կը գտնէ շնիկներ պահելու կամ բարեգործական ու ընկերային ծառայութեան գործեր ընելու մէջ: Այս կերպը չծառայելը հոգիին ներքին գոհունակութիւնը ապահովելու: Պերճանքի ծայրայեղ ճիւղութիւնը ընտանեկան կեանքի անուշութիւնը խանգարելու վրայ է: Ընտանեկան յարկը սիրոյ, գորովի եւ բարութեան մթնոլորտ մը կ'ենթադրէ, բան մը որ անհրաժեշտ է մարդկային սրտին առողջ զարգացումին համար: Եւրոպայի մէջ տունները պահպելու եւ պանդոկները աճելու վրայ են: Նոյնը

ճշմարիտ է նաեւ Ամերիկայի համար: Երբ կը դիտենք թէ այրերը իրենց գոհունակութիւնը կուտան եւ տուններէն դուրս զբօսավայրերու մէջ կը փնտռեն, կրնանք վստահ ըլլալ թէ կիներու վիճակը մխիթարական չի կրնար ըլլալ: Մինչեւ հիմա արու մեղուներ սովոր էին մեղր հաւաքել դուրսը եւ դիզել զայն փեթակին մէջ, ուր թագուհի մեղուն գերագոյն իշխանութիւնը կը վայելէր: Հիմա մեղուն կը նախընտրէ մատան մը վարձել ինք իրեն համար եւ առաձին ապրիլ, որպէսզի ինք կարող ըլլայ իրիկունը ըմպել ամբողջ մեղրը, զոր հաւաքած է օրուան միջոցին: Հետեւաբար թագուհի մեղուն ալ ստիպուած է դուրս գալ մրցումի աշխարհին մէջ իր բաժին մեղրը ինք հաւաքելու, որպէսզի ապրելու կարող ըլլայ:

«Կինը, Արեւմուտքի մէջ, դեռ կարող չէ եղած ինքզինք պատշաճեցնել իրաց այս նոր վիճակին, որու հետեւանքով վրդովելի եւ խռովայոյզ կացութիւն մը կը տիրէ:

«Երբ Անգլիացի մարդասէրներ կոկորդիլոսի արցունքներ կը թափեն Հնդկաստանի մէջ կնոջ թշուառ վիճակին վրայ, վիրաւորանք կը զգամ այդ վատնուած համակրութեան համար, ինչ որ մանաւանդ այնքան հազուագիւտ բան մըն է Անգլիացուց թով:

«Իրողութիւնը այն է որ մեր կիները երջանկութեան կեդրոն մը կը ներկայացնեն եւ իրենց շնորհիւ մեր ընտանեկան յարկերը գորովի, քաղցրութեան եւ սիրոյ անսպառ պաշար մը կը պարունա-

կեն: Մենք շատ երջանիկ ենք մեր տուններու դիցուհիներու հետ եւ անոնք ալ երբէք զանգատ մը չեն ըրած մեզի «իրենց թշուառ վիճակի» մասին: Լաւ է որ աշխարհ իր գործովը զբաղի: Շատ փափուկ ու դժուարին գործ է երեւակայել թէ այսինչ կամ այնինչ բանը ուրիշ մը ապերջանիկ կրնայ ընել: Եթէ, դիպուածով, ձուկերը մարդասէրներու դերը կատարէին՝ իրենց գողտը սիրտերը այնու միայն գոհունակութիւն պիտի զգային, երբ կարող ըլլային ամբողջ մարդկային ցեղը ջուրի խորերու մէջ ընկղմել:

«Արեւմուտքը կ'երեւակայէ թէ նիւթական հանգիստը մեծ տարր մըն է բարոյական զգայութեան մէջ: Արեւմուտքը կը սիրէ պերճանքը, կահ կարասի, կառքեր եւ շքեղութեան վերաբերեալ ամէն ինչ: Շատերու համար այս բաները զերիվեր են քան կին, ամուսին կամ զաւակ: Իրենց համար հանգիստը, նիւթականը զերիվեր է քան սէրը, մինչ Արեւելքցիներուս համար սէրն և ընտանեկան յարկը մեր կեանքին գերագոյն բաղձանքը ու վայելքը կը կազմեն»:

Թաւոր կնոջ ձօնուած իր քերթուածներուն մէջ հրաշայի շնորհով ու փափկութեամբ կը նկարէ ու կ'երգէ հնդիկ կնոջ դերը ընտանեկան սուրբ յարկի այլազան պաշտօններուն մէջ: Կ'արժէ որ ընթերցողը փափաքի անձամբ ճանչնալ այդ բանաստեղծութիւնը՝ հաճոյքով հաստատելու համար հեղինակին հոգեկան բարձրութիւնը իր վերաբերումին մէջ հանդէպ կնոջ: Հայերուս համար իր ոճը ընտանի շեշտ

մը ունի, քանզի մենք վարժուած ենք այդ գրականութեան եւ այդ կեանքին: Գիտենք թէ ի՞նչ է սափոր, ի՞նչ է նեկտար, ի՞նչ է հիւրը, ի՞նչ է նուիրական յարկը ու ընտանեկան խորանը, ի՞նչ է բաժանումը, ի՞նչ է արցունքը եւ ի՞նչ է կարօտը:

Միակ սիրոյ նիւթին վրայ, որ կնոջ «գերագոյն բարին» կը ներկայացնէ, Թաւոր այսպէս կ'արտայայտէ ինքզինքը.

«Կը հաւատամ թէ սիրել կը նշանակէ պաշտել խորհրդաւորը: Միայն թէ մենք զայդ կ'ընենք անգիտակցաբար: Ամէն տեսակ սէր տիեզերական ուժի մը արտայայտութիւնն է, որ կը ջանայ յայտնել ինքզինք մարդկային սրտին միջոցաւ: Սէրը ժամանակաւոր իրադործումն է այն երանութեան որ տիեզերքի հիմն իսկ կը կազմէ: Այլապէս սէրը նշանակութիւն չունի: Փիղիքական աշխարհի մէջ ձգողութեան համատարած հրապոյրը առ ինքն կը ձգգէ մեծն ու պզտիկը հաւասարապէս, համանմանօրէն հոգեկան աշխարհին մէջ տիեզերական ձգողութիւն մը կը գտնուի ուրախութեան: Այս ձգողութեան շնորհիւ է որ մենք բնութեան մէջ գեղեցկութիւն եւ մեր հոգեբուխ սէրը կը գտնենք: Բնութեան ծոցին մէջ գտնուած անսահման երանութիւնը կազդէ մեր սիրտերուն: Տիեզերքին մէջ եղած սէրը սերտ առնչութիւն ունի մեր սրտին մէջ եղած սիրոյ հետ: Սէրը երանութիւնն իսկ է»:

Թաւոր, կնոջ հարցի մասին իր փիլիսոփայութիւնը յայտնած է իր մէկ գեղեցիկ թատերգութեան մէջ, «Հիթրա» կոչուած, որ իրապաշտօրէն

իտէալապաշտ բանաստեղծական գործ մըն է: Այս երկը կընայ շատ արմատական թուել նոյնիսկ Արեւմուտքի պաշտպաններուն: Եւ զարմանալին այն է որ՝ անոր նիւթը քաղուած է ամբողջապէս «Մահապարաթա» կոչուած հնդկական դիւցազներգութենէ մը, որ այսօր չորս հազար տարիներու պատկառելի հնութիւն մը կը ներկայացնէ:

ՁԱՅՆ ՄԸ ԱՐԵՒԵԼՔԻՆ

Սըր Ռապինտրանաթ Թախար

Հնդիկ բանաստեղծին գրականութեան վրայ գըրելէ առաջ, կը փափաքիմ ամփոփ կերպով ներկայացնել իր մասին վերլուծում մը, որ երեւցաւ «Առթլուք»ի մէջ Տը. Լայմըն Էպլթի հեղինակաւոր գրչին ներքեւ:

Տը. Էպլթ, Անկլո-Սաքսոն եւ Հնդիկ քաղաքակրթութեան տարբերութիւնները բացատրելու առթիւ, կը գրէ. — «Ճիշդ այն բաները, որոնց համար մենք Անկլո-Սաքսոններս այնքան հպարտ կ'զգանք, անճաշակ եւ գրեթէ զգուելի կը թուին մշակուած Հնդիկին: Մեր մեծ քաղաքները, մեծ շէնքերը, խճողուած գետնուղիները եւ կառաշարերը ու փողոցի ելքտրական կառքերը, մեծ գործարանները, խոնուած ժողովասրահները, մեծ կրօնական ժողովները, ուր տասնեակ հազարներ իրենց աւիւնը կարտայայտեն երգերով, որոնց ձայնը մինչեւ հեռաւոր թաղեր կը հասնի, մեր մեծ օրաթերթերը, որոնք կը գրաւեն մեր նախաճաշի սենեակները եւ աշխարհի աղմուկն ու յոյզը կը բերեն մեզի, այս բոլորէն ան չ'ախորժիր, յոգնաբեկ եւ վարանամիտ Հնդիկը:

«Ի՞նչ է օգուտը այս բոլորին: Մենք կը խորհինք թէ ժամանակ կը շահինք: Ընդհակառակը ժամանակ կը վատնենք, քանզի մեր խուճապը եւ աճապարան-

քը՝ բան մը ընելու եւ տեղ մը հասնելու՝ մեզի խորհեցու ժամանակ չ'թողուր: Մտախոհութիւնը, խոկումը կորսուած արուեստ մըն է:

«Մարդ պէտք է խորհի իր գոյութեան էութեանը վրայ, անհունին մէջ իր գրաւած տեղին վրայ: Ի՞նչ պատեհութիւն ունի խորհրդածելու անհունին մէջ իր տեղին վրայ այն գործաւորը, որ օրական 10 ժամ կ'աշխատի յարատեւօրէն կամ փոփոխական գործարանի մը մէջ, կամ այն դրամատէրը՝ որ իր հաշուետոմարները հետը անկողին կը տանի եւ գիշեր մը կ'արթննայ մտածելով թէ ի՞նչ կերպով կըրնայ իր դրամադուլը կրկնապատկել, եւ ուրիշ գիշեր մը թէ՛ ի՞նչ կերպով կըրնայ ինքզինք սնանկութենէ փրկել: Մարդ պէտք է գիտնայ թէ երբ ինքզինք կը զրկէ անհունին ներշնչող եւ սրբագործող հպումէն, եւ ինքզինքին կ'ապաւինի իր ինքնապահպանումին ու բուժումին համար, այն ատեն ան ինքզինք բզիկ բզիկ կ'ընէ եւ ինք իր էութիւնը կը ջնջէ»:

«Մեր ըրածը ա՞յս է արդեօք: Արեւելքի իմաստունը կը խորհի թէ այս է մեր ըրածը: Իր պատգամը ուշադիր նկատառութեան արժանի է:

«Ի՞նչ, կը լսեմ որ Արեւմուտքին կը հարցնէ, անհամբեր, կ'ուզէ լսել այս իմաստունը: Կ'ուզէ որ ես Արեւելեան Հնդիկ ջերմեռանդին նմանիմ, իմ մուրացիկի տուփս ձեռքս առնեմ, ճամբուն եզրը նստիմ եւ ապրուստ մուրամ անոնցմէ որ ինձմէ աւելի ջանասէր են»:

«Ոչ, կը պատասխանէ Սըր Բասկինտրանաթ Թա-կոր: Ուեէ օգուտ չունի ջանալ ըմբռնել անհունը

գործողութեան աշխարհէն դուրս»: Եւ դարձեալ, «որչափ աւելի որ մարդ կը գործէ եւ կ'իրագործէ ինչ որ թաքուն կարողութիւններ կան իր մէջ, այնքան աւելի կը մօտեցնէ հեռաւոր իտէականը: Գործելու եւ շինելու ճիշդ Արեւմուտքի մէջ «իշխանութեան արբեցութիւնը» կուտայ, մինչդեռ Արեւելքի մէջ այդ միտումը միակ միջոցը կը հանդիսանայ հոգեւոր մշակոյթի»:

Այս մասին ես համաձայն եմ Սըր Բասկինտրանաթի: Մինչեւ որ չսորվինք մեր գործողութեան նպատակը ընել ոչ միայն խոշորագոյն գործարաններ, այլ մեծագոյն մարդեր երեւան բերել, ոչ միայն խոշորագոյն տուններ, այլ քաղցրագոյն ընտանեկան յարկեր կազմել, ոչ միայն արտագրութիւնը իրերու, որոնք կը կորսուին գործածութեան միջոցաւ, այլ մշակոյթը անկորնչելի հողիներու, որոնք արժանի ըլլան որդիները եւ ընկերակիցները ըլլալու ընդհանուրին հօրը — մինչեւ որ այս կերպով Արեւելք եւ Արեւմուտք չմիանան, պիտի չկրնանք զոնել կեանքի եղբրական խորհուրդին լուծումը:

Այն խոր համոզումը թէ արդի, կամ թերեւս պարտիմ ըսել Արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը կը գոհէ իրականութիւնը պատրանքին համար, հոգեւորը նիւթականին համար, մարդը իրերու համար՝ հիմը կը կազմէ Արեւելեան հակառակութեան հանդէպ Արեւմտեան կեանքի:

Չեմ խորհի թէ Բըսքին երբէք Արեւելք այցելած ըլլայ, կամ ընտանի եղած ըլլայ Արեւելեան մըտածումին, բայց իր ըմբռնումը արդի քաղաքակր-

թուլթեան մասին հիմնապէս Արեւելեան է: «Ժամանակին Գանգէս գեղեցիկ գետ մըն էր: Բայց իր փերուն վրայ մեծ գործարաններ շինուեցան իրենց միացող ծխնելոյղներով եւ հիմա իր գեղեցկութիւնը կորուսած է: Կրնաք ծառ մը կտրել եւ վառել եւ ձեզի տաքութիւն պիտի տայ. բայց այլեւս երբէք ծաղիկներ եւ պտուղ պիտի չտայ ձեզի»: Այս ճշմարտութիւնը ապաժամօրէն սորվիլ կ'սկսինք հիմա Ամերիկայի մէջ:

Մեծ կազմակերպութիւններու դարու մը մէջ կ'ապրինք, առեւտրական, ճարտարարուեստական, քաղաքական, կրթական եւ կրօնական: Անոնք մեր հպարտութիւնը կը կազմեն, իսկ սարսափ կ'ազդեն Սըր Բապինտրանաթ Թակորին: Իր գաղափարը կըրնանք ըմբռնել երբ ի մտի ունենանք մեր իսկ բացատրութիւնը թէ՛ «կազմակերպուած մարմինները հոգի չունին»:

Սըր Բապինտրանաթ Թակոր այսպէս կը գրէ իր «Սատհանա» գործին մէջ:

«Երբ մանուկները կ'սկսին քերականի իւրաքանչիւր առանձին դասը սորվիլ, հաճոյք մը չեն զգար, քանզի դասին բուն նպատակէն վրիպած կըլլան: Արդարեւ երբ գիրերը իրենք իրենցմով միայն մեր ուշադրութիւնը կը գրաւեն, իբր կղզիացած իրեր, մեզ կը յոգնեցնեն: Մեզի համար ուրախութեան ազբիւր մը կ'ըլլան միայն երբ անոնք բառերու եւ նախադասութիւններու կը վերածուին եւ դադափար մը կը ներկայացնեն: Նոյնպէս ալ մեր հոգին, երբ կը մեկուսանայ եւ մեր ձեւին անձուկ

սահմաններուն մէջ կը պարփակուի, իր նշանակութիւնը կը կորսնցնէ. քանզի իր էութիւնն իսկ միութեան մէջ է: Ան իր ճշմարտութիւնը կը գտնէ միայն երբ կը կցուի, կը միանայ ուրիշներու հետ եւ այն ատեն միայն իր ուրախութիւնը կ'ունենայ:»

Բայց միութեան այս սկզբունքը որ մարդ ունի իր հոգիին մէջ, եւ որ յար գործօն է եւ յարբերութիւններ կը հաստատէ ամենուրեք՝ գրականութեան, արուեստի, գիտութեան, ընկերութեան, պետական կազմակերպութեան եւ կրօնքի միջոցաւ, պէտք է հոգեւոր միութիւն մը ըլլայ, իրական եղբայրութիւն մը, եւ ոչ թէ ուսման վարական բացարձակապաշտութիւն մը: Ան պէտք է ըլլայ բնական մէկ արտայայտութիւնը ընկերակցութեան հոգիին, զոր ունինք իրարու համար, եւ ոչ թէ բռնադատուած եւ ձեւական կազմակերպութիւն մը՝ ստեղծուած եւ պահպանուած դրամ դիզելու կամ պատերազմներ շահելու համար: Երկուքին մէջ տարբերութիւնը ըմբռնելու համար գեղեցիկ օրինակ մըն է Ֆրանսայի եւ Գերմանիոյ կազմակերպութեան տարբերութիւնը արդի պատերազմին մէջ: Երբ կ'սկսիմ ջանք մը ընել ըմբռնելու համար Սըր Բապինտրանաթ Թակորի դիրքը կրօնական հարցին մէջ, եւ կ'աշխատիմ մեկնել դայն Արեւմտեան մտածումով, գործս շատ կը դժուարանայ: Կրօնական աշխարհին մէջ է որ իմացական հասկացողութիւն մը դժուարագոյն է Արեւելքի եւ Արեւմուտքի մէջ: Բայց կարելի է ցոյց տալ արմատական տարբերութիւնը մը՝ տաճոմի այս երկու մէթոսներուն միջեւ:

Արեւմուտքցին իր մտաւորական գործողութիւնը գիտական հիման վրայ դնել կը ջանայ: Ան ամէն բանի պատճառը գիտնալ եւ ամէն բանի ճշգրիտ սահմանումը իմանալ կ'ուզէ: Արեւմուտքցին չգոհանար այն հաւատքով թէ՛ Մեծ Հողին մեղ հետ հաղորդակցութեան կուգայ մարդկային փորձառութեան միջոցաւ, մեր յատուկ զղջումի փորձառութիւններով անցեալին մէջ գործուած սխալներու եւ մեղքերու համար, ինչպէս նաեւ մեր յատուկ ազնւագոյն, բարձրագոյն, լաւագոյն եւ սրբագոյն կեանքի մը ապագային մէջ, եւ դիտուած փորձառութիւններով ուրիշներու մէջ այդպիսի բարձր, մաքուր եւ լաւագոյն կեանքի մը, եւ գերազանցապէս, Նազովրեցի Յիսուսի մէջ, բարձրագոյն, լաւագոյն եւ սրբագոյն կեանքը, զոր մարդկային պատմութիւնը մեր առջեւ պարզած ըլլայ. բայց մենք պէտք կ'զգանք մեր այս փորձառութիւնը կազմակերպել Երրորդութեան վարդապետութեան մը մէջ: Մեր հոգեւոր փորձառութիւնները կը սիրենք գիտական իրողութիւններու վերածել եւ կը ջանանք սահմանել զանոնք, ճիշդ ինչպէս որ պիտի սահմանէինք ըիմիական նիւթեր կամ երկրաչափական խորհրդանշաններ: Այս բոլորը օտար է Արեւելքցիին: Ան գիտական հակում չունի: Ան ճշգրիտ սահմանումներու իղճը չունի: Անոնք անիմաստ են իրեն համար: Այս փորձառութիւնները սահմանումներու սահմանէն դուրս են: Անոնք ուրիշ աշխարհի մը կը վերաբերին: Եռանկիւն մը միշտ եռանկիւն է եւ թթուածինը միշտ թթուածին: Բայց մեծարանքի, զղջումի, վերըդձանքի եւ սիրոյ երկու փորձառու-

թիւններ յար եւ նման չեն: Արեւելքցին կը գոհանայ իր յստակ հոգեւոր փորձառութիւնները արտայայտել իր ինքնայատուկ կերպով, կամ միայն վայելելով զայն՝ առանց արտայայտելու, եւ Արեւելեան ուսուցիչը ուղղակի կոչում կ'ընէ այս հոգեւոր փորձառութիւններուն՝ ջանալով ուսուցանել զանոնք ոչ թէ այնպէս ինչպէս կուսուցանեն գրահաշիւ կամ բնագիտութիւն, այլ արթնցնել զանոնք ուրիշներու մէջ իր յստակ ինքնայատուկեամբ եւ յետոյ թոյլ տալ որ անոնք այնպէս կերտուին իր ունկնդիրներու կեանքերուն մէջ, ինչպէս որ կան: Ըջգրտապէս խօսելով՝ Արեւելքցին աստուածաբանութիւն չունի. ան միայն կրօնք մը ունի: Իսկ Արեւմուտքցին երբեմն աստուածաբանութիւն մը ունեցած է, առանց կրօնք մը ունենալու: Այս տարբերութիւնը բացատրելու համար Տր. Էպլթ կը դիմէ Ուէսթմինիսթրի հաւատքի խոստովանութեան մէջ Աստուծոյ սահմանումի մէկ հատուածին եւ յետոյ կը յիշատակէ Աստուծոյ փորձառութիւնը այնպէս ինչպէս կը գրտնէ Սըր Բապիւտրանաթ Թակորի «Մատհանա» երկին մէջ:

«Միայն մէկ կենդանի ու ճշմարիտ Աստուած մը կայ, որ անհուն է իր էութեամբ եւ կատարելութեամբ, ամենամաքուր հոգի մը, անտեսանելի, անմարմին, անմասն եւ առանց կիրքերու, անհուն, յաւիտենական, անհասկնալի, ամենակարող, ամենազէտ, ամենասուրբ, ամենազօր եւ ամենաբացարձակ»:

Իսկ Թակոր կ'ըսէ.

«Ունկն դրէք զիս, որդիքդ անհուն հողիին, դուք որ կ'ապրիք երկնային բնավայրին մէջ: Ես ճանչցայ գերագոյն Անձը, որուն լոյսը կը ճառագայթէ խաւարին մէջէն»:

Եւ Տր. Էպրթ կ'եզրակացնէ. «Ես բաւական միտտիքական մըն եմ նախամեծար համարելու Աստուծոյ փորձառութիւնը Աստուծոյ սահմանումի մը»:

Այս խորհուրդները մեծ դաս մը կը պարունակեն Հայութեան համար եւս: Մեր հայ գաղութը, իր կրօնքի սրբազան ներշնչումէն ու կենսականութենէն զրկուած, վտանգի մէջ է կորսնցնելու իր հողին: Ասոր ախտանիշերը շատ որոշ են արդէն: Կ'արժէ ուստի որ յաճախ խորհրդածութեան նիւթ ընենք մեր կրօնական կեանքը, իբր ապահովագոյն եւ գերագոյն հիմը մեր վերածնութեան, եւ աշխատինք ըմբռնել թէ՛ «ի՞նչ օգուտ ունի մէկու մը երբ աշխարհը շահի ու իր հողին կորսնցնէ»:

ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՂ ԱՍՏՂԸ

Մեր Հայ մտքին համար տանջող հարց մը եղած է այն խնդիրը, թէ ինչպէ՛ս քաղաքակիրթ աշխարհի խիղճը թոյլ կուտայ, որ հայ դատին արդար կարգադրութիւնը յատկապէս:

Ինչպէս յայտնի է, մենք Դաշնակիցներու կողմը գտնուեցանք եւ մեր յանձնառութիւնները ճշգրտորէն եւ վեհանձնորէն կատարեցինք: Աշխարհի բոլոր դատերու մէջ հայ դատը ճանչցուած է դատերու արդարագոյնը, եւ սակայն մինչեւ այսօր մեզի մասնակի արդարութիւն անգամ եղած չէ: Հետեւաբար, հայ միտքը կը տանջէ ինքզինքը լուծելու համար այս անիրաւութեան գաղտնիքը: Այս ուղղութեամբ շատ մը կարծիքներ յայտնուած են: Այդ տեսութիւնները թէեւ մասնակի գոհացում մը կուտան, բայց հիմնական լուսաբանութիւն մը չեն ներկայացնում, կամ ուրիշ բառով հարցին խորը չեն երթար:

Իմ տպաւորութիւնս այն է, թէ մեր կրած զըրկանքը արդիւնքն է աշխարհի ներկայացուցած հոգեկան վիճակին:

Կեանքը այսօր իր նուիրականութիւնը, իր հոգեկան հիմը կորսնցուցած ու աշխարհականացած է: Օրուան քաղաքակիրթութեան արտաքին յաջողութիւններու ամբողջ շքեղութիւնը չի կրնար ծածկել

այն իրողութիւնը, թէ ան չի գոհացներ ամբողջ մարդը իր ներքին պէտքերով: Եւ մեր շուրջը իրագործուած բարեփոխութիւնը հատուցումը չէ ճիշդի ծայրագոյն կեդրոնացումէն առաջացած ներքին պարապութեան, որ տեղի կունենայ տեսանելի աշխարհի սիրոյն համար:

Մինչ ամէն հոգ կը տանինք և ամէն ճիշդ ի գործ կը դնենք կեանքի միջոցներուն ու պայմաններուն համար, մենք մեզ կ'ենթարկենք մեր կեանքերը վտանգելու: Եւ մինչդեռ զարմանահարաշ արտաքին յաջողութիւններ կ'իրագործենք, ներքնապէս աւելի և աւելի կը պզտիկանք ու այս ուղղութեամբ հետըզհետէ քաղաքակրթութեան մեքենային պարզ մասնիկները եղած ենք:

Արդի աշխարհին մէջ եսասիրութիւնը բարձրագոյն նպատակը եղած է: Անձնական յառաջդիմութիւնը եւ անձնական շահը տիրապետող կը հանդիսանան՝ առանց բնաւ նկատելու ուրիշին շահը: Անհատական ընթացքը կառավարող այս սկզբունքը ծաւալած է ընկերային խմբակցութիւններու եւ ամբողջ ազգերու մէջ: Անձնական շահը գործունէութեան հիմնական առանցքը եղած է, եւ ասոր հետեւանքով մարդկութեան բարոյական համբերաշխութիւնը թուլցած ու լուծուած է:

Մինչեւ անգամ կամաւոր ընկերակցութիւններու մէջ զգացումի ներդաշնակութիւնը կը պակսի: Յաճախ կը միանանք յաջողութիւններու սիրոյն համար, բայց առանց հոգեկան համակրութիւն զգալու: Այնպէս որ երեւոյթապէս իրարու քով կուգանք

բայց ներքնապէս միացած չենք: Եւ սակայն հարցը աշխարհի համար այն է, թէ մարդիկ աւելի մեծ ու ազնիւ ըլլալու վրայ են: Արդի քաղաքակրթութիւնը այս հարցը տարակոյսի կ'ենթարկէ, որովհետեւ իրողութիւնը այն է, թէ առանց առաջնորդող աստղի, մենք կը տարուբերինք ժամանակի ալիքներուն վրայ:

Արդի կեանքը հաճոյքի շատ մը առիթներ կ'ընծայէ, բայց ճշմարիտ երջանկութիւն հայթայթելու անկարող է: Հետեւաբար, մեծ ճիշդ, որ տեղի կունենայ ու պէտք է ունենայ, այն է, որ մարդկութիւնը ներքնապէս վերաշինուի: Այս բանը չի կրնար տեղի ունենալ՝ առանց կեանքը աւելի խոր ընելու: Իսկ կեանքն աւելի խոր չի կրնար ըլլալ՝ առանց կրօնի:

Անշուշտ երբոր կրօնք կ'ըսեմ, չեմ հասկնար կազմակերպուած եկեղեցի մը, եւ անոր կատարած դերը մինչեւ այսօր: Աս մասին շատ բան կայ ըսելու, երբ ճշմարիտ կրօնական ոգիի հարցը նկատողութեան առնենք: Բայց այս վերլուծումը այսօրուան նիւթիս սահմանէն դուրս է:

Այսօր այնքանը միայն շեշտել կը փափաքեմ, թէ արդի քաղաքակրթութեան բարոյական ճախողութեան հիմնապատճառը ան է, որ իր ձգտումը չափազանց նիւթաւոր եղած է: Բարեբաղդաբար բոլոր մեծ հոգիներու մէջ այսօր դորաւոր պահանջ մը երեւան եկած է, մարդկային բնութեան ներքին բարեփոխումին եւ նոր զաղափարապաշտութեան մը համար:

Մարդիկ արդի քաղաքակրթութեան ճախողութիւնը ճանչնալու առթիւ ան մեծ ու գեղեցիկ դասը կ'ստանան վերջապէս, թէ կայ հին մը, որ կը ծերանայ եւ ուրկէ կարելի է բաժնուիլ, և կայ հին մը, որ անմահ է ու յաւիտենական: Աս ընտրութիւնը մեծ դեր մը կատարելու կոչուած է ապագայ յառաջդիմութեան ճամբուն վրայ: Կրօնքը եւ իտէալներու վերհասկողութեան յարաճող մշակոյթ մը մարդոց աչքերուն առջեւ կը պարզեն կեանքի յղացում մը, որ կոչուած է մեծ յեղաշրջում մը մտցնել քաղաքակրթութեան ընթացքին մէջ: Մարդկութիւնը ծանր կ'ընթանայ եւ մեծ զոհողութիւններու գնով կ'ուսանի, իսկ վերջին դարուն դասը այն եղաւ, թէ մեքենական յառաջդիմութիւն մը, որքան որ ալ արդիւնազօր թուի, ճշմարիտ կեանքը չի ներկայացներ: Մեր արիւթիւնը կը պակսի, երբ կը հարկադրուինք համոզուելու, թէ ինչ որ այսօր կը մեծարենք, իբրեւ բարի, ճշմարիտ ու գեղեցիկ, կրնայ վաղը անհաստատ գտնուիլ ու փոխուիլ: Բայց, երբ հիմա կ'ըմբռնենք վերջապէս, թէ կան սկզբունքներ, որոնց համար դարերը նշանակութիւն չունին, եւ անոնց ոգին կը յարմարի ամէն դարու, այն ատեն մենք վարժուած կ'ըլլանք զանազանելու հինը, որ կը ծերանայ, հինէն, որ անմահ է: Եւ այս կերպով է որ մարդկութիւնը իր բարոյական ու հոգեկան վերաշինութիւնը պէտք է ապահովէ, որպէսզի արդարութիւն ընէ Հայուն ազատագրական արդար բաղձանքներուն:

Մենք, իբրեւ մարդկութեան մէկ մասնիկը, մասնակցելով հանդերձ այն ընդհանուր վերաշինու-

թեան աւագ դործին, պիտի շարունակենք մեր պայքարը բոլոր կարելի միջոցներով, մինչև որ մեր դերագոյն նպատակը իրագործենք: Եւ բնաւ տարակոյս չկայ, թէ, ինչ որ ալ ըլլան այն հսկայական դժուարութիւնները, որոնք մեր ազատութեան ճամբուն վրայ կը գտնուին, մենք պիտի յամառինք մեր յառաջդիմութեան ընթացքին մէջ, ու պիտի իրագործենք մեր սրբազան նպատակը:

Այս վերլուծումը ըրի միայն ցոյց տալու համար, թէ արդի քաղաքակրթութեան ներկայացուցած վիճակը չէր կրնար մեզի անմիջական արդարութիւն ընելու բարձրութեան վրայ գտնուիլ: Հետեւաբար, կ'արժէ ճանչնալ մարդկութեան ոգին, որպէսզի մեր ազատագրութեան գերագոյն ճիգերուն մէջ որեւէ յուսախաբութիւն չի կրենք:

Ինչպէս ըսի, հոգեկան բարեփոխութեան երեւոյթը բացայայտ եւ յուսադրական է: Եւ մէկ կողմէն, իբրեւ գաղափարապաշտ ժողովուրդ մը, մենք ալ մեր ընթացքը կ'ուղղենք առաջնորդող այդ աստղին լոյսին ներքեւ, միւս կողմէ ալ, կը շարունակենք մեր ճիգը օրուան աշխարհին մէջ, օրուան բոլոր միջոցներով եւ աւելի լուսաւորեալ գիտակցութեամբ մը, մինչև որ մեր դարերու ձգտումը իր բանաւոր ու արդար վախճանին հասցնենք, եւ ազատ ազգերու շարքին մէջ մենք ալ գրաւենք մեր տեղը իբրեւ ազատ ու անկախ ազգ մը:

ԿԵԱՆՔԻ ԴԱՍԸ
ԱՇԽԱՐՀԻ ԿԱՐԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մեր ընկերային խօսակցութիւններուն մէջ երկու բառեր մեծ տեղ մը կը դրաւն շարունակ, դիպուած եւ բաղդ: Յեղին մեղքերուն եւ յիմարութիւններուն կէսը անոնց կը վերագրենք, փոքրիկներու բարոյական առողջութեան և ներդաշնակ զարգացում մի համար էական է որ իրենց գիտակցութեան խորը հաստատուի այն իրողութիւնը թէ աս աշխարհը իր կարգաւորութիւնն ունի, որու ենթակայ է ամէն ոք: Թէ մարդ մը ինչ որ սերմանէ, նոյնը կը հնձէ. թէ մարդ կ'ստանայ այն վարձատրութիւնները, որոնց համար պատշաճ ճիգը ընելու յօժար է եւ կը շահի այն մրցանակները, որոնց արժէքինը յօժար է վճարելու աշխատութեամբ, զոհողութեամբ եւ իր կորովին գործածութեամբ:

Կրնան ներկայանալ պարագաներ, որոնց միջոցին այնպէս կ'ըլլայ որ դէպքերու ուժը կը թուի անկարելի դարձնել իրագործումը այն մասնաւոր նպատակին որու կը ձգտի մարդ. այս պարագաներուն մէջ, սակայն, բացայայտօրէն պարզ է որ անյաջողութիւնը աղէտ մը ըլլալէ շատ հեռու է: Յաճախ ժամանակը ցոյց կուտայ թէ աւելի հեռաւոր եւ բարձր տեսակէտէ մը դիտելով ժամանակաւոր անյաջողութիւնը ապագայ լաւագոյն յաջողութեան մը առիթը ընծայած է, եւ թէ մարդ վրիպելով ըս-

տանալ բան մը, որուն վրայ իր սկզբնական յոյսը դրած էր, վերջ ի վերջոյ կ'ստանայ ուրիշ բան մը, որ շատ աւելի արժէք ունի քան նախորդը. ինչ որ ստոյգ է սակայն այս անստոյգ աշխարհին մէջ այն իրողութիւնն է թէ ոչ մի իրական յաջողութիւն ձեռք բերուած է դիպուածի կամ բաղդի շնորհիւ. այսինքն կոյր կամ վայրի ուժերու կամ ազդեցութիւններու անհմաստ կապակցութեան միջոցաւ: Ինչ որ նախապէս այնպէս կը թուէր թէ աւելորդ միջամտութիւն մըն է կոյր ուժի մը կողմէ արգելք ըլլալու մարդկային ծրագրիներու իրագործումին, յետոյ ժամանակի ընթացքին կը յայտնուի թէ նոր եւ բարձրագոյն նպատակի մը ներածումն է: Պատմութիւնը ասոր շատ մը օրինակները պարզած է իր էջերուն մէջ:

Ամէն պարագայի մէջ, հետեւաբար, երբ այնպէս կը թուի առաջին տեսութեամբ թէ մարդուս ճակատագիրը իր ձեռքը չէ, թէ իր սիրելագոյն ծրագրիները կը վրիպին, լաւ է որ մարդ այդպիսի պարագային՝ իր դատաստանը կասեցնէ մինչեւ որ խնդրին բնաշրջումը լրացած ըլլայ: Յիմարութիւն է պարզապէս այն գաղափարը կազմել, թէ մարդուս ճակատագիրը աշխարհի չորս հովերուն ենթակայ է, եւ թէ մարդ ինք իր բաղդին տէրը չէ: Հոգեպէս դէթ, ամէն մարդ ինք է որ կը կերտէ իր կեանքը եւ կը հնձէ ինչ որ ինք սերմանած է. եթէ չի յաջողիր, պատճառը այն է որ ինք չունի պահանջուած կարողութիւնը, արուեստը, ճարտարութիւնը կամ դատողութիւնը այն մասնաւոր գործին,

որուն ձեռնարկած է. իսկ եթէ կը յաջողի՝ կը նը-
շանակէ թէ ինք ունի այն յատկութիւնները որ յա-
ջողութեան կ'առաջնորդեն. ասոր համար կարեւոր
է որ մարդ նախ եւ առաջ պարկեշտ ըլլայ իր անձին
հետ, եւ որեւէ վայրկեան իր տեսութեանէն չի վրի-
պեցնէ այն իրողութիւնը թէ ինք անձնապէս հիմնա-
կան պատասխանատուութեան ենթակայ է հանդէպ
ինքզինքին, պէտք չէ ներէ ինքզինքին այն երեւակա-
յութեամբ թէ կեանքը խաբած է զինքը, թէ ինք
անյաջողութեան ենթարկուած է որովհետեւ զինք
չըջապատող պարագաները աղէտալի եղած են եւ
կամ որովհետեւ այս կամ այն մարդը զլացած է ի-
րեն այն պաշտպանութիւնը որու վրայ ինք մեծ յոյս
դրած էր: Այն մարդը որ կուզէ միշտ ուրիշները
պատասխանատու ցոյց տալ իր ձախորդութիւննե-
րուն, սխալներուն եւ յիմարութիւններուն համար՝
ընդհանրապէս պարկեշտ մէկը չէ, այս կերպով ան
ինքզինքը կը խաբէ եւ իրողութիւններու յստակ ճա-
նաչումէն կը խուսաբի: Կեանքի դաստիարակու-
թեան սկիզբը եւ կեանքի դասը այն իրողութիւնն է
թէ մարդ կոչուած է հնձելու ինչ որ ինք սերմանած
է. թէ ինք միայն պատասխանատու է իր գործին եւ
ասպարէզին համար, եւ աւելորդ ու անիմաստ ճիգ
մըն է աշխատիլ պատասխանատուութիւնը ուրիշնե-
րու վրայ ձգել, ու կեանքի հիմնական հարցը որեւէ
մարդու եւ կնոջ համար, որ ծնած է աշխարհի մէջ,
չատ բարդ է: Պէտք է ճանչնանք այն մեծ իրողու-
թիւնը թէ զերիվեր քան մեր կամքը կը գտնուի
Աստուածային կամք մը եւ պարտաւորութիւնը մեր

վրայ է որ մեր կամքը ներդաշնակենք Աստուածա-
յին կամքին հետ: Այս հարցը ինքնին շատ պարզ է,
բայց զայն իրագործելու մեթոտը դժուարին, կընճ-
ոտտ, ցաւազին եւ երբեմն նոյնիսկ օրհասական է:
Աստուծոյ կամքը կատարելու համար նախ եւ առաջ
կարեւոր է այդ կամքին ինչ ըլլալը գիտնալ, ինչ
որ ինքնին դժուարին գործ մըն է, թէեւ առաջին
քայլը ներդաշնակութեան այս գործին մէջ այն է՝
որ մարդ ջանադիր ըլլայ իր անհատական բաղ-
ձանքները եւ իրաւունքները հաշտեցնել ուրիշներու
հաճոյքներուն եւ իրաւունքներուն հետ:

Այսքանը պարզ ընկերային յարաբերութեան
համար, իսկ պետական շրջանակի մէջ մարդ պարտի
ձգտիլ իր մէթոտները եւ նպատակները համաձայ-
նեցնելու այն սկզբունքներուն հետ որոնք օրինական
հանգամանք եւ նուիրագործում ստացած են. այս
կանոնին դէմ մեղանչումը եղերբրդութեան կ'առաջ-
նորդէ: Օրինազանցութիւնը ընդհանրապէս ինքնին
եղեոնագործական արարք մըն է: Շատ հազուադէպ
է այն բացառիկ պարագան որ օրինազանցութիւնը
արդար եւ հերոսական բնոյթ մը կ'ստանայ, երբեմն
նոյնիսկ ապստամբութեան կը վերածուի եւ նոր ի-
րաւակարգի մը կ'առաջնորդէ:

Իմ յիշած օրինազանցութիւնս սովորական մար-
դուն եւ սովորական պարագային համար է. արդէն
այն բացառիկ պարագաներուն մէջ, ուր պետութիւ-
նը ինքը մեղանչած է արդարադատութեան ոգիին
դէմ որ Աստուծոյ կամքին արտայայտութիւնն է,
պետութիւնը ինքը կը տուժէ եւ ինքը կը զոհուի

այնպէս, ինչպէս սովորական հասարակ անհատը: Ուրիշ բառով օրէնքը նոյնն է անհատին եւ պետութեան համար: Որեւէ պետութիւն որ փորձած է այս կանոնէն շեղիլ ու պետութիւնը անսխալ ու օրէնքէ վեր ներկայացնել՝ յաջողած չէ իր այս զիրքին մէջ եւ իր սխալ ըմբռնումին աղէտալի հետեւանքը կրթած է:

Կարժէ որ հաստատապէս ըմբռնենք այն մեծ իրողութիւնը թէ տիեզերքը քառս մը չէ եւ թէեւ անհատը իր ընտրութեան ազատութիւնը ունի, բայց ոչ ոք կարող է տիեզերքի կարգաւորութենէն եւ ներգաշնակութենէն շեղիլ, Աստուածային նուիրագործումը ներկայացնող օրէնքները անտես ընել եւ իր այս օրինազանցութեան հետեւանքէն ազատ մնալ, այս կերպով մարդ իսկապէս ազատ է թէ որ կուզէ ինքզինք կործանելու, բայց Աստուծոյ կամքը չի կրնար խորտակել, եւ հոս կարժէ որ յիշատակեմ էմբրսընի մեծ պատգամը որ իր մէջ կը պարփակէ կեանքի այս դատին ամբողջ իմաստասիրութիւնը: «Նկարագիրը ճակատագիր է»:

ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ

Վերջին դարու շրջանին՝ մասնաւորապէս մեծ տեղ զբաւած է մարդոց մտքին մէջ հարստանալու տենչը. գրեթէ ընդհանուր բաղձանք մը ներկայացուած է միշտ: Ասոր համար կ'արժէ ուշադրութեան առարկայ ընել դրամի, կամ հարստութեան, այս հարցը եւ քննել թէ՛ դրամին պարգեւած առաւելութիւնները կը փոխարինե՞ն արդիւնքը այն մեծ ճիգին, զոր ամէն մարդ կ'ընէ անոր տիրանալու համար: Այս նիւթը մեծ այժմէութիւն կը ներկայացնէ մանաւանդ հիմա, երբ դրամին, հարստութեան անձկութիւնը կարծես կերքի մը վերածուած է. հետեւաբար նաեւ այսօր աշխարհը պէտք ունի ուսանելու եւ վերուսանելու որակի սէրը:

Ինծի կը թուի թէ որեւէ քաղաքական բնաշըջում կամ յեղաշրջում կրնայ որեւէ բարիք մը գործել ցորչալի ընկերացած չըլլայ այն իտէալներու բնաշըջումով եւ յեղաշրջումով: Դաստիարակութիւնը կոչուած է մեծ դեր մը կատարել իտէալներու բնաշրջումի այս գործին մէջ. նոյն դերը կրնայ կատարել նաեւ մամուլը. նոյն ազդեցութիւնը կրնայ ունենալ նաեւ եկեղեցին. բայց թէ դըպրոցը, թէ մամուլը եւ թէ եկեղեցին այդ արդիւնքը կրնան ունենալ եթէ ազատ ըլլան անհատական եւ կազմակերպական ազդեցութենէ եւ այսօր ցաւալի

իրողութիւնը այն է որ բնաշրջումի այս երեք ազգակներն ալ ազդեցութենէ ազատ չեն: Դպրոցը, մասնաւորապէս համալսարանը, կը գտնուի մեծ նուիրատուներու կտակի կամ ուրիշ կաշկանդումներու լուծին տակ, եւ հարկադրուած է դաստիարակութեան իր ընթացքը պատշաճեցնել այդ նուիրատուներու կամքին: Օրաթերթերը մեծապէս կատու ունին իրենց ծանուցումներէն, եկեղեցիները նոյնպէս կը գտնուին մասնաւորներու ազդեցութեան տակ. այնպէս որ այս երեք հաստատութիւններն ալ ի վիճակի չեն տալու այն արդիւնքը ինչ որ պիտի կրնային տալ, եթէ այսպէս կաշկանդուած չըլլային. ինչպէս շեշտուած է անցեալին մէջ, նոյնպէս ալ այսօր դեղեցկութեան արտադրութիւնը մեծ տեղ մը պարտէր գրաւել աշխարհի դործին մէջ. քանզի դեղեցկութիւն ու պարզութիւն միասին կը ներկայացնեն լաւագոյն հակազդեցութիւնը դարուս նիւթապաշտ ճարտարարուեստի ընթացքին դէմ: Հանրային կարծիքը այսօր դրամի մեծ տեղ կուտայ, թէեւ հասարակութիւնը այս կարծիքի ազդեցութեան տակ կը ձգտի դրամ գիզելու, խորհելով թէ՛ նիւթական բարեկեցութիւնը կամ հարստութիւնը մեծ ազդակ մը պիտի ըլլայ իր երջանկութեան իրադործումին մէջ. բայց փորձառութիւնը ցոյց տուած է միշտ եւ կը շարունակէ հաստատել ամէն օր թէ՛ դրամը իբր երջանկութեան ազդակ մը շատ աննշան տեղ մը կը գրաւէ երջանկութեան ստեղծումին մէջ:

Այս կերպով մարդ հետզհետէ դրամի այս արշաւին մէջ կը վտանգէ ինքզինքը, առանց այդ բաղ-

ձացուած երջանկութիւնն ալ գտնելու եւ այս կերպով նոյնիսկ կարողագոյն մարդը իր հոգին կը կորսնցնէ դրամը դիզելու սիրոյն համար: Ուստի կարժէ սերտել թէ՛ ինչ տեղ պարտի գրաւել դրամը խտնելու կարգին մէջ, ու ըստ այնմ գիտակցօրէն շարժիլ: Այս նիւթին շուրջ շատ մը հեղինակներ, փիլիսոփաներ արտայայտուած են, անոնց տեսակէտները ուսումնասիրած եմ, բայց իմ այս վերլուծումիս մէջ գտած եմ թէ՛ այս նիւթին շուրջ ամենէն մեծ լոյսը դարձեալ Քրիստոս ինք սփռած է. բայց երբ անոր պատգամները, մասնաւորապէս Ղուկասու Աւետարանին մէջ, ուշադրութեան առնենք ու անոնց տառին հետեւինք, պիտի գտնենք թէ՛ շուարումի ենթակայ պիտի ըլլանք:

Շատեր, որ անցեալին մէջ իբր անհատ կամ իբր մարմին՝ այս վերլուծումը կատարած են, իրենց շուարումին ապացոյցները արձանագրած են պատմութեան էջերուն մէջ. նոյնիսկ Թոլմիոյ աս տառական ըմբռնումին զոհ եղաւ: Ես կը գտնեմ թէ՛ այս մասին ճշգրիտ ըմբռնում մը ունենալու համար նախ կարեւոր է դրամի կամ հարստութեան հարցին շուրջ Քրիստոսի յայտնած պատգամները ամփոփել, սերտել այն պարագաները, որոնց մէջ այդ առանձին պատգամները տուած է ան եւ աշխատիլ թափանցելու այդ անշատ պատգամներու ողբին այս ուղղութեամբ կը գտնենք թէ՛ անոր փիլիսոփայութիւնը եղած է ճշդել աշխարհին բոլոր բարիքներու յարաբերական արժանիքը. այս տեսակէտով դրամը իբր բարիք մը իր յարաբերական կարեւո-

րութիւնը ունի, եւ յիմարութիւն պիտի ըլար անտեսել զայն. բայց երբոր կը ներկայանայ պարագայ մը, ուր դրամը կը բաղխի բարձրագոյն արժէք ներկայացնող իրի մը հետ, այն ատեն պէտք է անոնց յարաբերականութեան տեսակէտէն նախապատուութիւնը տալ բարձրագոյնին: Պարզ օրինակի մը համար ըսենք թէ մարդս կրնայ դրամ գիղել, վտանգելով իր պատիւը, կամ իր հոգին, կամ իր խիղճը: Արդ, պատիւ, հոգի խիղճ աւելի բարձր արժէքներ են քան դրամը. եւ երբ այդ տարբեր արժէքներու բաղխումը տեղի կունենայ, մարդ պէտք է զոհէ բարձրագոյնը երկրորդականին համար: Այդ սըխալն է որ կը բացատրէ շատ մը նկարագրի նաւաբեկութիւններ եւ եղբերգութիւններ, որ տեղի ունեցած են եւ տեղի կունենան շարունակ մեր շուրջը: Էմբրսըն, Ամերիկացի փիլիսոփան, կ'արտայայտուի այսպէս. «Մարդիկ կան որ իրենց դանձի տուրքակը կը լեցնեն հոգին պարպելով»: Իսկ Քրիստոս ալ նոյն գաղափարը կը շեշտէ ըսելով թէ «Մարդ չի կրնար երկու տէրերու ծառայել»:

Այսօր, այս ընթացքի հետեւանքով հարստութիւնը անձած է, բայց հարստութեան ընկերային բաղխումը դրութիւնը չէ զարգացուցած այնչափ արագօրէն, որչափ անձած է նիւթական արտադրութեան կարողութիւնը. ասոր համար Յիսուս շեշտը դրած է ոչ թէ նիւթական բարեւալութեան կարեւորութեան վրայ, այլ անհատին, կամ ընկերութեան վերածնութեան վրայ: Այս տեսակէտով՝ ողորմասիրութեան բնագիւղը դարերու ընթացքին յաճախ սխալ

գծի վրայ գտնուած եւ բաղձացուած արդիւնքը տրուած չէ, քանզի այդ ողորմութիւնը յաճախ եղած է պարզապէս ենթակային համար մեղքի մեղմացում մը եւ խղճի մահացում մը ու այս կերպով արգելք եղած է հիմնական սկզբունքի մը իրագործումին. ինչպէս հայրենասիրութիւնը երբեմն պատուի մը վերջին ապաստանը եղած է, նոյնպէս ողորմասիրութիւնն ալ շատերու արքայութեան փրկագինը եղած է զոր վճարած են իրենց կեղծաւորի հանգամանքով:

Շատ կենսական հարց մըն է աշխատիլ ճշգրտօրէն ըմբռնելու Քրիստոսի պատգամին իմաստը, դրամի այս հարցին շուրջ: Անոր միտքը չէ եղած որ մարդիկ հացկատակներ ու մուրացիկներ ըլլան, ինչպէս շատերը խորհած են թէ առաքինութիւն մըն է այդպէս ըլլալ. բայց ինչպէս ըսի, Քրիստոսի փիլիսոփայութեան ոգին կը գտնենք, երբ ուշադրութեան առնենք իր կեանքը եւ ուսուցումը իր ամբողջ ընթացքին մէջ: Այդ կեանքին եւ ուսուցումին ետեւ կը գտնուի իր ընկերային ճշմարիտ պատգամը, այս պատգամը թէ՛ մարդս մեկուսացած անհատ մը չէ, այլ ընկերային էակ մը. հետեւաբար մարդ շարունակ պէտք է ի մտի ունենայ թէ երբ իր կեանքը անկատար կ'ըլլայ, երբ ներդաշնակ չըլլար ուրիշներու կեանքին հետ, նոյնիսկ ամուրին իր ամուրիութեան պատճառով թերի կեանքի մը պատկերը կը ներկայացնէ. ուստի մարդ նկատելով ինքզինք իբր անդամը մարդկային ընկերութեան, պէտք է շարունակ ձգտի ընկերային ներդաշնակութեան, պէտք է դիտ-

նայ արժէքներու յարաբերականութիւնը ճանչնալ եւ միշտ ձգտիլ լաւագոյնին, եւ միշտ զոհել լաւը լաւագոյնին սիրոյն համար ու այնպէս ընել, որ իր կեանքին ուղղութիւնը ըլլայ դէպի Աստուածայինը. եւ հոս է որ դրամը, հարստութիւնը, երբ պարկեշտ ջանքով ձեռք բերուած ըլլայ, կրնայ մեծ միջոց մը ըլլալ յաջողութեան ու դիրքի: Դրամին շնորհիւ բարեկամներ կրնայ ստանալ մարդ, ուստի կարեւորը ոչ թէ դրամին քանակն է, կամ հարստութիւնն է իբրեւ նպատակ մը, այլ դրամին գործածութիւնն է իբր միջոց մը:

Աղքատ կամ հարուստ ըլլալը ինքնին մեծ իմաստ մը չեն ներկայացներ. կարեւորը ճշմարիտ մարդ մը ըլլալն է, եւ ինչ որ մարդուն ճամբուն վերայ խոչընդոտ մը կը ներկայացնէ, ճշմարիտ մարդ մը ըլլալու նպատակին մէջ, պէտք է այդ արգելքը ջնջուի, եւ այս տեսակէտով հարստութիւնը իր մէջ թագուն վտանգ մը կը ներկայացնէ, որովհետեւ շատ մը փորձութիւններ յարակից են հարստութեան հետ: Օրինակի համար դրամին պարգեւած անկախութեան վիճակը կրնայ առաջնորդել այնպիսի ցուրտ վերաբերումի մը հանդէպ բարեկամներուն, որ կրնայ բարեկամութիւնը խախտել, մինչդեռ աղքատը, որ կախում ունի իր բարեկամներէն, միշտ ենթակայ է իր լաւագոյն ճիգը ընելու, որպէսզի իր շրջանակին բարեացակամութիւնը պահպանէ: Դարձեալ դրամին սէրը կ'առաջնորդէ գործի մըրցումին մէջ այնպիսի ծայրայեղութիւններու, անձնական օգուտի սիրոյն համար, որ այդ ընթացքը կը

միջամտէ ենթակային վեհանձն ընազդներուն եւ հաւատքին:

Հարստութիւնը, հետեւաբար, բարիք մըն է միայն, երբ ձեռք կը բերուի արժանիքով եւ առանց աւելի թանկագին բարիքներ զոհելու անոր սիրոյն համար: Հարստութիւն դիպել հոգիին գնով, եղերեղութիւն մըն է, և ինչպէս էմբըսըն հիանալի կերպով պարզած է այս դաղափարը իր մէկ նշանաւոր փորձ-երկին մէջ, Հատուցումի նիւթին շուրջ, «Աշխարհի մէջ որեւէ նիւթական ձգտում իր հատուցումը ունի»: Այս կերպով երբ մարդ հարստութեան կամ դիրքի ու իշխանութեան կը ձգտի, շարունակ ենթակայ է վճարելու այդ ձգտումին գինը եւ յաճախ այս գինը շատ սուղ է: Միայն հոգիին մշակոյթն է որ էական ու դրական է եւ միւս նիւթական ձգտումներու հատուցումի օրէնքէն ազատ է: Այս տեսակէտով նկարագիրը գերագոյն մեծագործութիւնն է եւ ամէն ուրիշ իտէալ կը նսեմանայ արժանաւոր նկարագրի մը կազմութեան դաղափարին առջեւ:

ԿՐՕՆԸ ԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Վերջին մեծ պատերազմէն ասդին օրուան այժմէական հարցերէն մին եղած է կրօնքի եւ պատերազմի հարցը, եւ տարակոյս չկայ թէ բոլոր վաղեմի կրօնները զինուորապետական եղած են: Հրէաներու Յնովան պատերազմներու Աստուածն էր: Այս մասին համոզուելու համար բաւ է ակնարկ մը նետել Հին Կտակարանին վրայ, մասնաւորապէս ան վերաբերումի մասին, որ տեղի ունեցաւ իր անունով հանդէպ Քանանացիներու: Բազմաստուածութիւնը ունէր միշտ իր պատերազմի Աստուածը եւ վայրենութեան Աստուածուհին: Արդէն մարդկային պատմութիւնը ինքնին արիւնահեղ օղայքարներու յաջորդութիւն մըն է: Կրօնը ինքը ամենէն զօրաւոր պատճառը եղած պատերազմներու, ասոր վկայութիւնը պատմութեան էջերուն մէջ արձանագրուած է: Մահմետականութիւնն ալ ուշադրաւօրէն զինուորական կրօն մը եղած է, նոյնպէս եղած է նաեւ Քրիստոնէութիւնը. Սաչակրութիւնները ասոր ապացոյցն են: Կրօնները ոչ միայն անցեալին մէջ պատերազմներու պատճառ եղած են, այլ ուշադրութիւն չեն ընծայած բնաւ քննելու, վերլուծելու պատերազմի պատճառ եղող հիմնական ազդակները:

Թէ որ բարոյական տեսիլքը եւ դադափարապաշտութիւնը հետզհետէ չը շարժին կառավարելու

համար այն ուժերը, որոնք անցեալին մէջ պատերազմի տեղի տուած են եւ զօրաւոր ջանք մը տեղի չունենայ բաղխումի պատճառները միջազգային յարգարումի նիւթ ընել իրաւաստահոլութեան կամ փոխադարձ զոհողութեան հիման վրայ, պատերազմը կը շարունակէ անխուսափելի ըլլալ ասպազային համար:

Ասկէ առաջ տեղի ունեցած պատերազմներու ազդակները կարելի է բաժնել երկու մասի, կայսերապաշտական եւ տնտեսական: Աշխարհակալութեան բաղձանքը մեծագոյն տեղը գրաւած է հեռաւոր անցեալին բաղխումներուն մէջ, օրինակ Յփպտոսի եւ Ասորեստանի ընդհարումները այդ նպատակին համար. Քանանու արշաւանքը անոր համար եղաւ որովհետեւ կաթ ու մեղր կը հոսէր երկրին ծոցէն:

Նոյն դասին կը վերաբերին նաեւ կռիւնները Պարսկաստանի եւ Յունաստանի մէջ: Մեծն Աղեքոսանը՝ Նափոլէոնի ծրագրով՝ արշաւեց Ասիա եւ կը ձգտէր համաշխարհային կայսրութիւն մը հիմնելու եթէ կանխահաս մահը խափանած չըլլար իր այդ յանդուգն ծրագիրը: Հռոմ եւ Կարկեդոն նոյն դասին կը վերաբերին իրենց բաղխումներուն բնութեանը առթիւ: Միջին դարերը կը ներկայացնեն երկար շարք մը արիւնահեղ ընդհարումներու նոյն նպատակին համար, ծաւալումը աւատական իշխանութիւններուն: Երբ կը հասնինք մեր թուականներուն՝ կը գտնենք թէ նոր պատերազմներուն մէջ գլխաւոր ազդակները առեւտրական եղած են: Ու-

չաղբուժեան արժանի չըջան մըն է ան յիմարական թուականը, որ ծանօթ է Երեսուն Տարիներու Պատերազմը անունին տակ: Հարաւային Ամերիկայի հանքերը դաղթավայրի պատեհութիւն փնտուելու ձգտումը շատ մը ընդհարումներու տեղի տուած է. 18րդ դարը ճարտարարուեստական չըջանի սկիզբը եղաւ, եւ պետութիւններու տնտեսական քաղաքականութիւնը զինուորական բնոյթ մը ստացաւ. այդ թուականէն ասդին հում նիւթերու հետապնդումը ճարտարարուեստի մրցումի մարզին մէջ կազմեց կարեւոր ազդակ մը պատերազմի պատճառներուն մէջ: Հետեւաբար, այս բոլոր բաղխումներէն եւ անոնց պատճառած տիեղերական աղէտէն յետոյ օրուան հարցը կ'ըլլայ այսօր թէ ի՞նչ կարելի է ընել եւ մասնաւորապէս ի՞նչ կրնայ ընել Քրիստոնեայ եկեղեցին պատերազմի աղէտը մէջտեղէն վերցնելու համար:

Ազգի մը ոգին ու ժողովուրդի մը հաւատարմութիւնը պէտք է Քրիստոնէական իտէալներու ազդեցութեան տակ դանուին եթէ կուզենք որ պատերազմի դրութիւնը վերջ դանէ: Հայրենասիրութիւնը պէտք է որ Յիսուսի սկզբունքները արտայայտէ, եթէ կուզէ որ խաղաղութիւնը տիրէ երկրի վրայ. այս ուղղութեամբ վերածնութիւն մը վայրկենական չի կրնար ըլլալ, բայց անդամ մը որ քաղաքական աշխարհը ընդունի Քրիստոնէական սկզբունքները կիրարկելու անհրաժեշտութիւնը, այն ատեն լաւ ըսկզբնաւորութիւն մը եղած պիտի ըլլայ. այս շարժումին առթիւ տնտեսական ծաւալումի ձգտումը

պէտք է արդարութեան հակակշիռն տակ դանուի:

Ոսկեղէն կանոնը եւ ոչ թէ ուժը պէտք է վարէ միջազգային յարաբերութիւններու կնճռոտ հարցը: Աս վերջին Մեծ Պատերազմին առթիւ անհատականութիւնը կորսնցուց իր հմայքը զինուորական կազմակերպութեան մէջ, անարժան փառասիրութիւնները նոր կեանք ստացան, ընկերային բարեկարգութիւնները կամ մթաղնեցան, կամ լքուեցան զինուորական հարցերու մտիպողականութեան պատճառով. բարոյական ունակութիւններու մակարդակը վար իջաւ ու մարդկային իրաւունքներուն ճանաչումը անհոգութեան ենթակայ եղաւ: Արդարեւ աշխարհի վրայ դեռ երբէք գոյութիւն ունեցած չէ ճշմարտապէս Քրիստոնեայ աշխարհ մը եւ ոչ ալ՝ Պրատոնեան Հանրապետութիւն մը: Քրիստոնէութիւնը ձախողած չէ, որովհետեւ երբէք փորձուած չէ: Մեր իտէալներու Քրիստոնէութիւնը պատմութեան Քրիստոնէութիւնը չէ: Եկեղեցական Քրիստոնէութիւնը երբէք եղած չէ յար ու նման Յիսուսի կրօնին: Ան երբէք չէ փորձած հաստատել ընկերային սէրը իբր փոխադարձ պարտականութիւնը ազդերու: Մարդիկ մինչեւ այսօր կուտան են իրենց հաւատքին համար, բայց իրենց հաւատքը զիրենք կուտելէ ազատ չէ պահած, այլ թոյլ տուած է որ պետութիւնը զբաղի այս աշխարհի գործերով, իսկ կրօնը՝ հանդերձեալ: Շատ յիշուած է Յիսուսի ոչ-դիմադրութեան սկզբունքը եւ ան եղած է միսթիքական տարր մը կրօնի մէջ: Այդ տարրը հոգիի այնպիսի յստակութիւն մը կը ներկայացնէ, որ մեր

ազնուազոյն ժառանգութիւններէն մին է. ան դարձեալ Քրիստոնէական ոգւոյն գեղեցկազոյն մէկ արտայայտութիւնն է. ան կը պարփակէ իր մէջ ներդրամտութեան ոգին, ինչպէս նաև ազնիւ դասեր հոգիի խաղաղութեան ու պարզ հաւատքի մասին: Այնպէս ճանչցուած է թէ սիրոյ ուղին ճշմարիտ մէթոտն է չարիքը դիմադրաւելու համար. այս առթիւ նոյնիսկ հերոսական ոգի մը արտայայտուած է: Մարդկութիւնը անասելի տառապանքներ կրած է ի սէր այդ ոգիին, մասնաւորապէս Քուէյքըրները աս մասին ուշագրաւ դիրք մը գրաւած են:

Այս վերջին Մեծ Պատերազմին առթիւ Ամերիկայի մէջ անոնք մերժեցին զուտ զինուորական ծառայութիւն կատարել պատերազմի դաշտին վրայ, կառավարութեան ուղղուած պատմական յիշատակարանի մը մէջ՝ անոնք մերժեցին զինուորական ծառայութիւն ընել, ըսելով թէ իրենց հաւատարմութիւնը հանդէպ կրօնի ու խղճի աւելի բարձր է, քան պետութեան: Կառավարութիւնը պարտաւորուեցաւ համաձայնիլ անոնց դիրքին եւ անոնք ինքնաբերաբար յանձն առին որեւէ վտանգաւոր պաշտօն պատերազմի դաշտին վրայ, ի բաց առեալ մարդ սպաննելու ճիւղը: Տարակոյս չկայ թէ իրենց այս դիրքին մէջ եղած բարոյական զաղափարապաշտութիւնը աւելի մօտ է Յիսուսի ոգիին քան եկեղեցական ուղղափառութիւնը. բայց հարցը աւելի ընկերային ձգտումներու խնդիր մըն է:

Քրիստոնէութիւնը պէտք է տեղի տայ աւելի ճշմարտօրէն ժողովրդապետական կրօնքի մը, եթէ

պատերազմը պէտք է որ վերջանայ: Խաղաղապաշտ ու ճիշտ կրնայ նկատուիլ այն պարագան թէ՛ պատերազմը հակաքրիստոնէական է, բայց նկատելու կարեւոր կէտ մըն ալ այն է, որ այս կանոնը ճիշտ չէ ամէն մասնակցութեան պատերազմի մէջ: Պէտք է նկատենք թէ Յիսուսի ընկերային փիլիսոփայութեան մէջ կայ կարեւոր կէտ մը, այն թէ՛ անոնք որ սուր կառնեն, սուրով պիտի իյնան: Երբ այս կարեւոր պարագան նկատի կունենանք՝ պարտաւոր կըլլանք դիմադրաւել այդ պարագան: Յառաջդիմութեան ոգին կը ձգտի մարդկութիւնը առաջնորդել ստեղծելու համար այնպիսի կրօն մը, որ իրեն պատուանդան ունենայ ընդհանուր մարդկութեան երջանկութեան եւ խաղաղութեան լուսաւոր ուղին:

Ահա այդ ժամանակն է որ կրօնը իր վարդապետական ձեւերէն ու վէճերէն զտուելով պիտի ծառայէ ընդհանուրին բարօրութեան ու բարձրացման:

ՅԱՌԱՋԻՄ ՈՒԹԵԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

Այս նիւթը մարդկային մտքին վրայ ճնշող հարցերէն մին եղած է վերջերս: Արդարեւ ամէն դար իր յատուկ մտահոգութիւնը ունեցած է: 15րդ դարը Արուեստի Վերածնութեան շրջանն էր, 16րդ դարը Կրօնի Բնաշրջման դարը եղաւ, 17րդ դարը Գիտութեան ու Ձարգացումի նուիրուեցաւ, 18րդ դարը Ռամկավարութեան գաղափարին յառաջացումը տեսաւ, իսկ մեր 20րդ դարն ալ պաշտօն ունի Ընկերային հարցի բնաշրջումը եւ վերակազմութիւնը հետապնդելու: Ասոր համար է, որ յառաջգիւմութեան փիլիսոփայութիւնը ուսումնասիրութեան նիւթ ընել կ'արժէ: Ասոր հետ կը գտնուի ձգտում մը ընկերային բնաշրջումը բանաւոր օրէնքներու ենթակայ ընել: Աս գործին նուիրուած առաջնորդները կ'աշխատին իւրացնել իրենց ժառանգած իտէալները եւ զանոնք կիրարկել իրենց ընդգրկած դատին յաջողութեան համար: Հետեւաբար մեր սերունդին հրատապ հարցը ընկերային խնդիրն է: Ընկերային անհանդարտութիւնը ցոյց կուտայ թէ այս հարցը հրատապ բնոյթ մը ստացած է եւ իր արդար լուծումին կ'սպասէ: Ո՛չ մի ընկերական հաստատութիւն, ընտանիք, պետութիւն, եկեղեցի ազատ չէ արմատական ձեւափոխութեան օրէնքէն: Մեր ճարտարարուեստի աճումը դրամագլուխի եւ աշխատու-

թեան կաղմակերպած հսկայ ուժերով, մեր հարբստութիւններու կուտակումը քիչերու ձեռքին մէջ եւ միւս կողմէ իշխանութեան աննախընթաց յաւելումը շատերու ձեռքին մէջ՝ յայտարար նշաններ են ընկերային վերջարդարումի մը անհրաժեշտ ստիպողականութեան:

Մեր դարը վերջապէս ընկերային հարցին գերազանց դարն է: Հայրականութիւն, աւատականութիւն եւ մենաշնորհ ամբացած են իրենց տնտեսական բերդերուն մէջ. կարեկցութիւն, համակրութիւն, յոյս եւ դայրոյթ գործի վրայ են օրուան հարցը լուծելու համար. բայց մենք աւելի լոյսի է որ պէտք ունինք, քան կիրքի, եւ աւելի գիտութեան կը կարօտինք, քան զգացումի. մեր ձգտումն ըլլալու է ընկերային փրկութեան ծրագիրը իրականացնել ոչ թէ յեղափոխութեամբ այլ բնաշրջութեամբ: Ընկերային վերարուժութիւնը հրապուրիչ կրնայ թուիլ, բայց ընկերային առողջաբանութիւնը ընտրելագոյն ուղին է: Ընկերային հարցին պատասխանը կեանքի հարցին պատասխանին պէս է. կեանքը հաստատ իրողութիւն մը չէ, շարժուն իրողութիւն մըն է. մանկութեան հարցը չափահասութեան հարցը չէ. ամէն անգամ երբ ժողովի մը մէջ անդամ մը գտնուի որ խօսք ուղէ ըսելու համար թէ ինք ընկերային հարցին ղեղադիրը պատրաստած է, լաւ է որ ուրիշ անդամ մը առաջարկէ որ ժողովը յետաձգուի: Զգացում, համակրութիւն եւ աւելն կարեւոր աղբակներ են գործի մը ընթացքին համար, բայց շատ աւելի կարեւոր են ողջմտութիւն, խմաս-

տութիւն և համբերութիւն. ընկերային հարցը այն-
քան հսկայական խնդիր մըն է եւ այնքան բարդ ու
կնճռոտ որու յաջողութեան եւ իրազործումին հա-
մար վերջին ծայր ուշադրութիւն եւ իմաստութիւն
կարեւոր է: Ընկերային նաւարկութիւնը իր ընթաց-
քին համար ապահով ուղեգծի մը պէտք ունի. աս
մեծ գործը իր տեսանդրներն ու գործողները ար-
տադրած է եւ մեծ խանդավառութեան ու յուզումի
տեսարաններ պարզած է. բայց ժամանակը հասած
է որ այդ յուզումին ու խանդավառութեան հետ
ողջմտութիւնը եւ մարդկային լաւագոյն դատողու-
թիւնը իրենց դերը կատարեն:

Մինչեւ այսօր այս հարցին առթիւ շատ շեշտը-
ուած է անոր տնտեսական կողմը, ինչպէս նաեւ ա-
նոր դասակարգային բնոյթը, բայց ժամանակը հա-
սած է որ ցոյց տրուի թէ այս հարցը այնչափ տըն-
տեսական է որչափ հոգեկան, այնչափ տեսական է
որչափ գործնական, այնչափ աշխարհիկ է՝ որչափ
հոգեւոր: Ընկերային հարցը մէկ ուրիշ անունն է
գործնական կամ կիրարկուած Քրիստոնէութեան:
Այս հարցին մեծ վարպետները Մարքս, Պէպլէլ, Ան-
կըլս եւ ուրիշներ գրեցին ու խօսեցան այնպիսի
դարու մը մէջ, երբ մեծ պայքար մը կը մղուէր կը-
րօնի ու գիտութեան միջեւ ու տիրող մտայնութիւ-
նը այն էր թէ՛ այս երկուքը բացարձակապէս ան-
հաշտ են իրարու հետ, թէ՛ մին կամ միւսը պէտք է
վերապրի: Անոնց այս դատարարակութեան բնական
հետեւութեամբ շատ մը ընկերային գործիչներ հա-
կակրօնական դիրք մը բռնեցին ու այս կերպով՝ ի-

րենց գաղափարը տուին թէ՛ ընկերային հարցը էա-
պէս տնտեսական հարց մըն է եւ կրօնի հետ որեւէ ա-
ռնչութիւն չունի: Այս գործիչները, որ մէկ կող-
մէ տեսականօրէն կրօնի դէմ կ'արտայայտ-
ուէին, իրենց կեանքովը էապէս գերազանց Քրիս-
տոնեաները կրնային նկատուիլ, բառին լայն ու ճշ-
մարիտ իմաստովը: Այսօր բարեբաղդաբար յառաջ-
դիմութեան լոյսին մէջ ընդունուած իրողութիւն
մըն է թէ գիտութիւնն ու կրօնը պայքար չունին
իրարու հետ, թէ այս իրողութիւնը թափանցած չէ
տակաւին ժողովրդական մեծ դանդուածներուն մէջ
եւ նոյնիսկ Ամերիկայի մէջ, մեր օրերուն՝ օրէնքս-
դրութեան ու դատաւարութեան միջոցաւ կաշխա-
տին բնաշըջումի օրէնքը տարակոյսի ենթարկելի եւ
իմաստով մը պետական նախամեծարեալ եկեղեցա-
կան դրութիւն մը ստեղծել: Ասիկայ երբէք հերքու-
մը չէ այն գիտական իրողութեան թէ զարգացած
մտաւորականներու աշխարհին մէջ անվիճելի ճշ-
մարտութիւն մըն է՝ թէ այսօր որեւէ պայքար գո-
յութիւն չունի կրօնի եւ գիտութեան միջեւ:

Թէ կրօնը եւ թէ ընկերային հարցը սերտ ա-
ռնչութիւն ունին կեանքի հետ, ինչպէս նաեւ վարք
ու բարքի, պարտականութեան, զգացումի եւ յոյսի
հետ: Երկուքն ալ փորձառութեան արտայայտու-
թիւններ են: Կրօնը ինքնին ընկերային է եւ ընկերա-
յին հարցն ալ կրօնական է եւ ուրիշ իմաստով մը՝
նոյնիսկ տիեզերական բնոյթ մը ունի:

Կեանքի մէջ գործնական հետեւութիւնները միշտ
իրենց լոյսը կը սփռեն հարցերուն բնոյթին վրայ,

եւ այդ լոյսը յաճախ այդ հարցերուն մէջ դոյու-
թիւն ունեցած համանմանութիւնը երեւան կը բն-
բէ: Աս կերպով ընկերային հարցին օրուան իտէալ-
ները եւ ձգտումները կրօնի երէկուան ստացուած-
քը կը ներկայացնեն: Անցեալին աղօթքները օրուան
գործնական մարդասիրութեան վերածուած են եւ
այս կերպով կրօնը գիտցած է ինքզինք պատշաճե-
ցընել նոր դարերու նոր պէտքերուն: Այս հարցին
ինչպէս նաեւ որեւէ հարցի առթիւ՝ կ'արժէ ուսում-
նասիրել խնդրին փիլիսոփայական կողմը: Այս տե-
սակ վերլուծում մը միշտ գեղեցիկ լոյս մը կը սըփ-
ռէ ընդհանուր հարցին արժանիքին վրայ: Եւ կեան-
քը, մանաւանդ առեւտուրի ու գործի կեանքը, այն
տեսակ փորձառութիւն մը կը շնորհէ մարդուս, որ
միայն այդ ճիւղին մէջ, այսինքն գործնական կեան-
քի ստեղծած ու արտադրած ընկերային շփումին
մէջ կարելի է ձեռք բերել. անոր համար է որ Կէօ-
թէ միշտ շեշտած է գործի փորձառութեան կարե-
ւորութիւնը, եւ գործի աշխարհին մէջ դարձնուած
նկարագրին վեհութիւնը:

Այս տեսակէտով բոլոր անոնք որ ազատական
են իրենց եկեղեցական ըմբռնումին մէջ ժամանակի
ընթացքին հետ գիտցած են ինքզինքնին պատշաճե-
ցնել օրուան հարցերուն ուսումնասիրութեան գոր-
ծին, ու այս կերպով թէ ինքզինքնին եւ թէ իրենց
ներկայացուցած եկեղեցին կրցած են դնել յարմար
գիւրքի մը մէջ, ծառայելու համար ընկերային հար-
ցի լուծման: Ազատականներու այս դարձոցին ըմ-
բռնումով՝ եկեղեցին այսօր սուրբերու ընկերակ-

ցութիւն մը չէ, այլ փրկիչներու համախմբում մը:
Այս երեւոյթը սկսուած է նաեւ արտայայտուիլ
գործունէութեան ուրիշ դաշտերու մէջ ալ, եւ այս
կերպով մարդկութեան զանազան հատուածները
հետզհետէ լաւագոյն վիճակի մը մէջ կը դնեն ինք-
զինքնին ճանչնալու գիրար, այս կերպով նաեւ՝ ա-
նոնք յօժար կըլլան ոչ միայն դասեր տալու, այլեւ
դասեր առնելու: Թէ որ Արեւմուտքը իր կորովը ու-
նի, Արեւելքն ալ իր հայեցողութիւնն ունի, եւ այ-
սօր շատ աւելի բան կրնանք գտնել կանգնելու քան
թէ քանդելու: Շատ աւելի կը հաւատանք հրահան-
գելու, սփոփելու եւ քաջալերելու, քան թէ դատա-
պարտելու. այսօր բանտի այցելուն աւելի մեծ մարդ
մը կը ճանչցուի քան դատաւորը: Աշխարհը այսօր
շնորհիւ գիտութեան՝ դրացնութիւն մը եղած է եւ
վաղը եղբայրութիւն մը պիտի ըլլայ: Արդարեւ բա-
րոյական եւ հոգեւոր զարգացումը, բազմաութեան
գետնին վրայ, շատ աւելի ետ մնացած է գիտական
յառաջադիմութենէն, եւ մենք Հայերս մասնաւորա-
պէս, շատ լաւ գիտենք թէ մեր արդար դատին լը-
քումն ալ հետեւանքն է այդ իրողութեան. բայց ա-
սոր հետ մէկտեղ կընդունինք թէ յառաջդիմութիւն
մը կայ աշխարհի մէջ եւ յօժար ենք աշխատիլ ըն-
դունելու այդ յառաջդիմութեան փիլիսոփայու-
թիւնը, որ այնքան սերտ կապակցութիւն ունի մեր
դատի ընթացքին հետ: Հոգ չէ թէ իրական խաղա-
ղութիւնը եւ սէրը դեռ զբաւած չեն մարդկային ըն-
կերութեան մէջ այն բարձր դիրքը, որուն իրաւամբ
արժանի են, սակայն այսօր այն իրողութիւնը թէ՛

մարդու մը դիրքն ու կարգը կ'որոշենք այն ծառայութեան չափանիշին համաձայն եւ կը պատուենք զինք ըստ իր այլասիրութեան ու անբասիր ուղղամտութեան, այս իրողութիւնը ինքնին շատ քաջալերական է եւ ցոյց կուտայ թէ կեանքի շրջադիժը որ Բէթլէհէմի Մսուրէն ծագում առաւ, սկսած է տարածուիլ աշխարհի ամէն կողմը եւ արդիւնք տալ:

Եկեղեցական նուիրատուութիւնը նոյնն է այսօր, ինչ որ էր երէկ. հաւանական վարդապետական կարծիքներ կը շարունակեն յարանուանական սեղմումներ հարկադրել, բայց կրօնական ազատութեան լոյսը ծագած է արդէն եւ պատմութեան ընթացքին՝ յաղթութիւնը միշտ ազատականութեան կողմը եղած է:

Այսօր դարձեալ շնորհիւ կրօնական ուսումնասիրութեան գիտենք թէ որեւէ ապացոյց գոյութիւն չունի թէ Քրիստոս ինքը եկեղեցական կազմակերպութեան կողմը եղած ըլլայ. արդէն ինքը իր գործունէութեան ամբողջ ընթացքին՝ երկու անգամ միայն եկեղեցի բառը արտասանած է. իր կեանքը եւ պատգամը յարմարակալական եւ միսթիքական եղած են, ան շարունակ նուիրեց ինքզինքը անհատին մէջ բարձր նկարագիր մը ստեղծելու և ներշնչումի աղբիւր մը եղաւ. հետեւաբար, այսօր էականը ընկերային հարցին մէջ Քրիստոսի պատգամին ոգին է, ոչ թէ որեւէ գիրք, որ եկեղեցին կը բռնէ պաշտօնապէս հարցին լուծման առթիւ:

Ազնիւ նկարագիր մը կազմելու հարցը կենսական հարց մըն է: Ընկերակցութիւնը անհատներէ

կը բաղկանայ եւ երբ իւրաքանչիւր անհատ իր նկարագրի կազմութեան հոգ տանի գիտակցօրէն, ընկերութիւնը ինքնին այլասիրտած կ'ըլլայ: Պատմութիւնը լեցուն է գէպքերով եւ անձնական նկարագրի վեհութիւնը մեծ դեր կատարած է կեանքի մէջ:

Այս փորձերկի սահմանէն դուրս է ատոնց ապացոյցները արձանագրել հոս, բայց հետաքրքրուողին համար դիւրին է գոհացում ստանալ, երբ ուզէ ճանչնալ այդպիսի կեանքեր իրենց կենսագրական յիշատակագրութիւններուն մէջ: Մեզի համար բաւական է գիտնալ թէ սէրը բարձրագոյն բանն է կեանքին մէջ եւ իսկապէս անոր լոյսն ու փայլն է: Մեր հասկցած իմաստով Քրիստոնէութիւնը շատ աւելի շեշտ ու նպատակ պարտի դրնել բացատրելու կեանքի նուիրականութիւնը, այնպէս ինչպէս որ է այսօր, քան թէ կեանքի փառքը այնպէս՝ ինչպէս որ կ'ընայ ըլլալ յաւիտենական կեանքին մէջ: Ուրիշ բառով էականը այն չէ որ երեւակայենք երկնքի գեղեցկութիւնը, այլ այն՝ որ ըմբռնենք երկրի Աստուածայնութիւնը, եւ այս իմաստով կեանքի գաղտնիքին տիրացած կ'ըլլայ ան՝ որ ուսած է արդի վայրկեանին արժէքը ու գիտէ իր կեանքը կառավարել իր կարողութիւնները հաշուի առնելով եւ գիտնալով գործակցիլ իր դրացիին հետ:

Մեր դարը ինք իրեն համար պէտք ունի Քրիստոնէութեան էապէս նոր ձեւ մը որդեգրելու. ձեւ մը՝ որ համապատասխան է հոգեւոր կեանքի այն երեւոյթին, որու առաջնորդած է մեզի աշխարհի

պատմական զարգացումի ընթացքը: Ֆիզիքական շատ մը գիւտեր տեղի ունեցած են. ժամանակը հասած է որ բարոյական գիւտեր ալ տեղի ունենան: Աստուծոյ մասին մեր գաղափարները պէտք է վերակերտուին օրուան նորագոյն բարոյագիտական արժէքներու լոյսին մէջ. ինչպէս նաեւ այդ գաղափարները պէտք է ներդաշնակ ըլլան օրուան բնաշրջական փիլիսոփայութեան հետ, քանզի այդ կերպով միայն Քրիստոնէութիւնը ի վիճակի կ'ըլլայ արդիական ամենէն ստիպողական հարցերը լուծելու. անոնք որ այս գիտակցութիւնը ունին՝ ճիշդը, անձնականութեան զարգացումը ու բարոյական ստեղծագործութիւնը կը դասաւորեն ըստ անոնց յարաբերական արժանիքին եւ կարող կ'ըլլան դիմագրաւելու տիեզերք մը, որ թէեւ անկատար, բայց յարաճուն ընթացք մը ունի, ու այս կերպով նաեւ ի վիճակի կ'ըլլան կրելու իրենց բաժինը տիեզերքի վտանգներուն ու զոհողութիւններուն մէջ:

Մեր ժամանակին մէջ պայքար մը տեղի կուսնայ երկու տեսակ բարոյագիտական ըմբռնումի մէջ. ասոնցմէ մին ազնուապետական, որոշողական եւ ազգայնական է, միւսը՝ ժողովրդապետական, բարոյական-ազատական ու միջազգայնական: Ուրիշ բառերով հարցը պայքար մըն է ընկերային երկու կարգերու միջեւ. մին ընտրուած մենաշնորհեալ եւ ինչ ինչ կերպով վերին խումբերու, որոնք կը ձգտին պահպանել ժառանգած իտէալներու հաստատութիւնը եւ յառաջդիմութեան ձգտող մարդկային շահերուն մէջ, որոնք կը ձգտին մարդկա-

յին ընկերութեան վերաշինութեան ու ծաւալումին ըստ նորագոյն իտէալներու: Մէկ կողմը կը գտնուի ճարտարարուեստի հրամանատարը, կայսերապաշտութեան ախոյանը, դաւանապետը, եկեղեցական իշխանը, որոնք կ'ուզեն աշխարհի գործերը վարել թերեւս քիչ մը բարեսիրաբար, բայց միշտ հեղինակօրէն. իսկ միւս կողմը կը գտնուի մարդկութեան մեծ զանգուածը, որ դարերու ընթացքին մէջ կը շարունակէ իր պայքարն ու վերելքը, հետզհետէ յարաճուն յատակութեամբ մը, անհատական ազատութեան, դասակարգային ու ցեղային գիտակցութեան, եւ որ մանաւանդ արդի օրերուն մէջ կը պնդէ թէ՛ ինք կ'ուզէ իրեն համար խորհեալ իրաւունք ունենալ եւ ինք իրեն համար ստուգել տիեզերքի իրական օրէնքները ու ծրագրել աշխարհը իր խորագոյն պէտքերուն համաձայն: Առաջին դասուն քաղաքական ու տնտեսական փիլիսոփայութիւնը արտայայտած է Նիցչէ, գերման փիլիսոփան, որ ամենէն զօրաւոր պատգամախօսն է Գերմարդու գաղափարին: Նիցչէ, որ ժողովրդական զանգուածները միջին եւ ստորին մակարդակի մը վրայ կը դնէ. իսկ ուրիշ դասու գաղափարներուն եւ իտէալներուն ամենէն յատակ արտայայտիչը գէթ Ամբրիկայի մէջ կը գտնենք թէ Ռաուլընպուշն է, հեղինակ մը՝ որ ընկերաբանութեան ու Քրիստոնէութեան վրայ կարեւոր գործեր արտադրած է. յիշեալը կ'ըսէ թէ «Կ'ըսուի մեզի թէ ժողովրդապետութիւնը ճախողանք մը եղած է, խեղանդամ եւ անկատար, ասոր պատճառը այն է որ ունեցած ենք

քաղաքական ժողովրդապետութիւն առանց տնտեսական ժողովրդապետութեան: Հետեւաբար այն ատեն միայն ճշգրիտ ու ճշմարիտ դատաստան մը կրնանք յայտնել քաղաքային ժողովրդապետութեան մասին, երբ տնտեսականն ալ միասին իրազործուած ըլլայ»:

Տարակոյս չկայ թէ ինք արդար է իր այս դիրքին մէջ եւ յայտնութիւնը իր վճիռը պահած է այն թուականին, երբ քաղաքական ու տնտեսական միացեալ ժողովրդապետութեան թիւը իր դերը կատարած ըլլայ քաղաքակրթութեան ընթացքին: Արդարութիւն, ճշմարտութիւն եւ ազատութիւն կը շարունակեն իրենց կոչը ընել եւ մարդկային ընկերութեան գերագոյն կորովը գործի ըծել. այս գործունէութեան մէջ կրօնական հաւատքը իր մեծ դերը կատարելու կոչուած է: Մեծ գործ մը մեծ հաւատք մը կը պահանջէ, եւ մեր բարոյական արդիւնագորութիւնը կախում ունի մեր կրօնական հաւատքէն:

Բաւական չէ աշխարհի վիճակէն դժգոհ ըլլալ. գործի լծուիլ պէտք է, եւ գործին մէջ ալ իւրաքանչիւրը իր տեսակէտը գործադրել պէտք է: Այս տեսակէտներուն մէջ երկու որոշ գիւտեր կը գտնուին, Հնդկականը, եւ Քրիստոնէականը: Հնդկականը իր գերագոյն գոհունակութիւնը կը գտնէ աներազ քունի մը մէջ. իսկ Քրիստոնէականը՝ Աստուծոյ հետ հաղորդակցութեան եւ գործակցութեան մէջ: Արդարեւ մարդկային գոյութիւնը իր սեղմումները, վիշտերը ու կնճիռները ունի, բայց պայքարն է, որ

կոչուած է այդ կնճիռները լուծելու: Օրուան պատկերը մխիթարական չէ, որովհետեւ արդէ քաղաքակրթութիւնը իր մակերեսին վրայ փայլուն շքեղութիւն մը ունի, ուր արտաքին հրապոյր մը ցոյց կուտայ, բայց այդ բոլոր արտաքին փայլին մէջէն ներքին աղքատութիւնը ինքզինք ցոյց կուտայ: Հետեւաբար մեր առջեւի հարցը այն է, որ Քրիստոնէութիւնը ըլլայ վերանորոգուած կրօն մը, գործօն եւ յառաջդիմական տիպարով եւ նոր եռանդով մը մղէ իր պայքարը ճշմարիտ քաղաքակրթութեան մը իրագործումին համար, որ իր մէջ պարփակէ անցեալ դարերու մարդկային փորձառութեան արդիւնքը: Ուստի բացայայտ է որ մեր դարը յղի է մեծ հարցերով, որոնք կրնան յաջող կերպով լուծուիլ այն ատեն միայն, երբ մեր կեանքը ներսէն զօրաւոր ցնցում մը կրէ եւ նոր աւելնով մը փարի իր գործին: Երբոր այս ոգին երեւան դայ, տարակոյս չը կայ թէ ժամանակը հասուն եղած կըլլայ այդ ոգին արտայայտելու կարող մեծ մարդիկը արտադրելու: Մարդիկ՝ որոնք մարդկութեան մեծ թուականները կը հաստատեն եւ պատմութեան նոր ընթացք կը գծեն: Այդ մարդոց գիտակից խորհուրդը ամբողջ ազգի մը անգիտակից մտածումն է որ իրենց միջոցով կ'արտայայտուի եւ իրենց միջոցով կը նուիրուի աշխարհի ծառայութեան: Այս թուականը միանգամայն ծնունդ կուտայ բանաստեղծին, որ գեղեցկին տեսական ներկայութենէն ազդուած կը կատարէ իւր գործը եւ առիթ կ'ընծայէ որ բանաստեղծը կատարէ իր դերը տեսիլքի ճիւղին մէջ ու այս կերպով

հաստատել թէ բանաստեղծը ուսուցիչներու բարձրագոյնն է . եւ այդ ատեն պիտի գտնենք թէ դարէ ի դար կրօնական ըմբռնումը կը փոխուի եւ իր բընաշըջումին մէջ որոշապէս ցոյց կուտայ թէ կրօնը պէտք չէ հիմնուի հեղինակութեան վրայ, ըլլայ ան հոգեւոր կամ քաղաքական . մինչեւ որ այս ըմբռնումը չընդհանրանայ՝ ժողովուրդը չի կրնար ճշգրտօրէն վարել իր դործը հոգեւոր բարձրագոյն յղացումներու համաձայն :

Սրդարեւ ժամանակն է որ ժողովուրդն ալ ըմբռնէ թէ մինչեւ այսօր կատարուած պայքարները ինչ վկայութիւն արձանագրած են . այս տեսակէտով պարզօրէն պիտի երևի որ կազմակերպուած կրօնը չէ յաջողած ազգերը կցելու իրարու հետ եւ չէ յաջողած դարձեալ տնտեսական արդարութիւն իրազործելու եւ հաստատելու մարդկային ընկերութեան ան միակ հիման վրայ, որու վրայ կրնայ կանգնիլ մարդկային եղբայրութեան Աստուածային կազմը : Բայց անցեալ ու ներկայ մեծ դրողները մարդարէական շունչով մը արտայայտուած են թէ կրօն մը որ դեռ չէ բացատրած ինքզինքը, կը պայքարի արտայայտուիլ կարենալու համար . այս գուշակութիւնը որչափ քաջալերական է, նոյնչափ արդար, մինչեւ որ արդարադատութեան եւ եղբայրութեան մեծ սկզբունքները չը ներմուծուին աշխարհի ընկերային դրութեան եւ քաղաքական կեանքի մէջ, կացութիւնը բարեփոխուած չի կրնար ըլլալ . եւ որպէսզի այդ մեծ սկզբունքները ներմուծուին աշխարհի իրաւակարգին մէջ, ժողովուրդը պէտք է

գիտակցօրէն մղէ իր պայքարը անոնց իրազործումին համար . երբ ժողովուրդին մէջ այդ արդարասիրութեան ու եղբայրութեան ոգին զարգանայ ու ծաւալի, անիկա շուտով պիտի արտայայտուի մեծ մարդերու միջոցաւ . բայց մինչեւ որ ժողովուրդին մէջ այդ ոգիին գիտակցութիւնը չի գտնուի անոր արտայայտութիւնն ալ պիտի յապաղի . պէտք է ըմբռնենք թէ բարոյագիտական մեծ իտէալները կրօնի ոգին կը ներկայացնեն : Մացինի, մեծ իտալացին, անգամ մը ըսաւ «Ով որ կը փափաքի փրկել աշխարհը, պէտք է նախապէս հոգեւոր տեսակէտը մշակէ ժողովուրդին մէջ» :

Քաղաքակրթութիւնը ընդարձակ եւ բազմակնճիւռ չէնք մըն է . մինչեւ հիմայ այդ չէնքը հանդէս է Ֆրիդրիքական ուժի վրայ . պէտք է որ հաստատենք զայն հոգեւոր հիմերու վրայ եւ այս դործը կատարելու համար, պէտք է որ անհատին մէջ ալ իր հոգին վերահաստատուած ըլլայ :

Տիեզերքին մէջ տեղի ունեցած դէպքերը դիպուածի արդիւնք չեն . ուշադիր վերլուծում մը ցոյց կուտայ թէ այդ դէպքերուն մէջ բարձր նպատակ մը կը գտնուի : Մեր բարձրագոյն պարտականութիւնն է սորվիլ անոնց դասը կեանքի արշալոյսէն սկսեալ . կը տեսնենք որ ամէն ինչ կը ձգտի մարդկային ստորոգելի բարձրագոյն զարգացումին :

Այն մարդը որ հետամուտ է հասկնալու կեանքի փիլիսոփայութիւնը ու կեանքի դասը, պարտաւոր է իր հոգիին մէջ գտնել իր ընտանիքին, իր ազգին, իր ցեղին եւ ընդհանուր մարդկութեան ոգին : Մեծ

գրադէտը իր հետադասութեան շնորհիւ իր ոճը կը գտնէ, նոյնպէս ալ միսթիւքականը կը գտնէ զԱստուած իր հոգիին մէջ:

Ինչպէս տնտեսական ու քաղաքական պայքարի մէջ մարդ կ'աշխատի ինք իր տեղը շինելու, նոյն կանոնը ճշմարիտ է հոգեւոր կեանքի մասին. անոր մէջ ալ մարդուս ընթացքը տեղի կուեննայ առանձին եւ ցաւազինօրէն. յաջողութեան ու փրկութեան ուրիշ ճամբայ չկայ:

Արիստոտէլ, յոյն փիլիսոփան, իր բանաստեղծական գործերէն մէկուն մէջ այս նիւթին վրայ գրելու առթիւ կ'ըսէ թէ «Եթէ մենք կ'ուզենք գաղափար մը կազմել թէ գործ մը բարոյապէս արդար է թէ ոչ, պէտք է որ նկատողութեան առնենք միայն կատարուած գործին ներգոյ յատկութիւնը, բայց նաև անձը, որու համար այդ գործը կը կատարուի, ժամանակը, միջոցը եւ շարժառիթը»: Ինչպէս կը տեսնենք բարոյական բնաշրջման վերելքին վրայ այս քննութիւնը իր դերը կը կատարէ, եւ մարդը հոգեպէս կ'աճի միայն, երբ իր կատարած գործը այս տեսակ վերլուծման մը առարկայ կ'ընէ:

Մենք գիտենք որ արշալոյսը օրը ցոյց կուտայ, բայց նկատելու ենք թէ յաճախ վերջալոյսն ալ իր մէջ արշալոյսի խոստում մը կը պարունակէ: Օրուան ընկերային կարգի արշալոյսին մէջ կը տեսնենք թէ այսօր գործի մարդուն մէջ միտում մը կայ գործի աշխարհէն ու դրամ շահելու գործէն քիչ մը աւելի կանուխ հեռանալու, եւ ինքզինք նուիրելու բարոյական եւ բարեսիրական գործերու: Գործի

մարդը այսօր այս կերպով կը հետամտի իմացական գոհացումներ գտնելու, կ'աշխատի դարձեալ ինքզինք ընկերութեան աւելի օգտակար անդամ մը ընելու, եւ ըստ իր նիւթական կարողութեան սահմանին կը հետամտի որբանոցներու, հիւանդանոցներու, համալսարաններու, մատենադարաններու ու թանգարաններու օգնել, եւ այս կերպով՝ դեր մը կատարել մարդկային զարգացումի գործունէութեան մեծ դաշտին մէջ:

Այսօր դարձեալ գործի մարդը ըմբռնած է թէ պատրաստ հարստութիւն մը իր ժառանգորդներուն թողուլը վնաս մը ու վտանգ մը կը ներկայացընէ անոնց համար. դարձեալ հետզհետէ եւ մանաւանդ շնորհիւ իր հարստութեան՝ սկսած է ըմբռնել թէ դրամը կրնայ գեղեցիկ առարկաներ գնել, բայց չի կրար գնել զանոնք արժանապէս վայելելու կարողութիւնը: Գեղարուեստական գեղեցիկ առարկաներ ունենալը եւ անոնց գեղեցկութիւնը տեսնելու յարմար աչքեր ունենալը երկու տարբեր բաներ են: Այսօրուան մարդը այսքանը արդէն յաջողած է ըմբռնել եւ ըստ այնմ բարեշրջել իր կեանքի փիլիսոփայութիւնը: Ասիկայ վերջալոյսի պատկերն է, բայց վաղուան մարդը, որուն դէմքը արդէն կ'սկսի ուրուագծուիլ նոր արշալոյսի հորիզոնին վրայ, ան մարդը ընկերային արդարութեան մարդը պիտի ըլլայ եւ իր դերը պիտի ըմբռնէ ոչ թէ տնտեսական անարդարութեան ստեղծած թշուառութիւնը ամօքելուն մէջ, այլ պիտի աշխատի ընկերային նոր կարգը հաստատել, որու շնորհիւ դժուարութիւնը

ինքնին տեղի պիտի տայ: Մենք վարժուած ենք խորհելու մեր մասին իբր թէ ներկային մէջ կապրինք: Մեր յիշողութիւնը կ'երկարաձգուի անցեալին մէջ, մեր յոյսերը կը հասնին մինչեւ հեռաւոր ապագան, բայց ներկան այն իրականութիւնն է, որուն մէջ կ'ապրինք եւ մեր այս մարդկային մտածման իրականութիւնը Աստուածաբանական տեսութեան մը հիմը կազմած է թէ Աստուծոյ հետ ոչ անցեալ գոյութիւն ունի ոչ ապագայ, ոչ յիշողութիւն ոչ յոյս, եւ հետեւաբար անցեալ ու ապագայ յիշողութիւն ու յոյս պարզ միջադէպեր են մեր հունաւոր բնութեան մէջ. բայց իրականութեան մէջ ժամանակը ամբողջովին կազմուած է անցեալէն ու ապագայէն: Ինչ որ ներկայ կը կոչենք, ժամանակի անհունապէս փոքր կոտորակ մըն է, որ կը բաժնէ անցեալն ապագայէն. սեմ մը՝ որու վրայէն անցեալէն դէպի ապագայ կ'ընթանանք շարունակ: Աս նախագասութիւնը կարգալու համար գործածուած մէկ վայրկեանը կը բաղկանայ 60 երկվայրկեաններէ, որոնք ապագային կը վերաբերէին եւ անցեալին վերաբերեցան հիմայ: Ժամանակը շարունակ թրջելու վրայ է: Ապագան միշտ անցեալի վերլուծուելու ենթակայ է: Չկայ ժամանակ մը, որու համար՝ հիմայ բառը պատշաճի: Ասիկա յաւիտենական իրողութիւն մըն է եւ ժամանակի այս գործողութիւնը, որու միջոցաւ ապագան անցեալի կը ձեւափոխուի, այնչափ ճշմարիտ է Աստուծոյ մասին, որչափ իր զաւակներուն մասին, որովհետեւ մենք վարժուած ենք կեանքը նկատելու իբր կայուն. կը

խորհինք թէ անկատարութիւններ կան անցեալին մէջ, զոր աճուածը պիտի շտկէ, թէ սխալներ տեղի ունեցած են անցեալին մէջ, զորս իմաստութիւնը պիտի սրբազրէ, բայց այս աճուածը եւ այս սրբազրութիւնները միջադէպեր են կեանքի մը մէջ, որ իրապէս յարատեւ է եւ իսկապէս կեանքը կայուն է. տեւական բնակութիւն գոյութիւն չունի, կեանքը յարատեւ փոխանցում մըն է, փոտութիւն եւ նորոգութիւն, անկատարութիւն եւ զարգացում միջադէպեր չեն կեանքի մէջ, եւ կեանքը ուրիշ բան չէ, այլ յարատեւ յաջորդութիւն մը փոտութեան եւ աճումի, անկատարութեան եւ զարգացումի: Ուստի կեանք եւ փոփոխութիւն հոմանիշ են: Ինչ որ ճշմարիտ է երկրի ու մեր մարմնի մասին՝ ճշմարիտ է նաեւ մեր անձնականութեան մասին: Մեր անձը յարատեւ փոփոխութեան ենթակայ է: Անձի մը նոյնութիւնը ինչ որ ալ նշանակէ՝ նկարագրի կայունութիւնը ըսել է թէ նկարագրի անփոփոխ է: Երբեմն նոյնիսկ նկարագրի փոփոխութիւնը արմատական եւ ապշեցուցիչ կ'ըլլայ:

Նարուէոն նախ եւ առաջ Քօրսիքացի մըն է, որ կ'ատէ Յրանսացիները, յետոյ Յրանսացի մը, որ փառաւորուած կ'զգայ Յրանսայով. նախ պահանջական ուսման վար մը, յետոյ արմատական մը, յետոյ կայսերական մը, եւ վերջ ի վերջոյ բռնապետ մը: Լուսեր նախ վանական մըն է, խոնարհ հպատակ մը եկեղեցիին, յետոյ կ'ըլլայ յեղափոխական մը, որ կը յարձակի եկեղեցիի հիմերուն վրայ եւ անոր գոյութեան իրաւունքը կ'ուրանայ:

Ամէն մարդու մէջ ալ նկարագրի փոփոխութիւններ տեղի կ'ունենան, որոնք այսչափ արժատական չեն, բայց կը տարբերին միայն աստիճանով եւ ոչ թէ տեսակով: Մեր անհատականութիւնը փորձառութիւններու յաջորդականութիւն մըն է: Մէր եւ ատելութիւն, ուրախութիւն եւ տրտմութիւն, ուսանում եւ մոռացում: Մեր գիտակցութեան վիճակները երբէք կայուն չեն. մէկ վայրկեանի խորհուրդը միևս յիշողութիւնը կ'ըլլայ: Մենք շարունակ վերափոխութեան վիճակին մէջ կը գտնուինք, դէպքի լաւ եւ դէպքի դէշ: Երբեմն կ'աւելցնենք մեր ծանօթութեան գումարին վրայ, եւ երբեմն կը կորսնցնենք ինչ որ հաւաքած էինք. ու այս կերպով նաեւ մեր նպատակին ուժը կ'աճի կամ կը պակսի: Հէնրի Պէրկսըն, խօսելով յառաջդիմութեան փիլիսոփայութեան վրայ կ'աւելցնէ «Արդար է ըսել ուրեմն թէ ինչ որ կ'ընենք կախում ունի մեր ինչ ըլլալէն. բայց միանգամայն կարելոր է աւելցնել թէ ինչ որ մենք ենք եւ ինչ որ մենք կ'ընենք կախում ունի մեր էութենէն. այս կերպով մենք շարունակ մենք մեզ ստեղծելու վրայ ենք»: Ինչ որ ճշմարիտ է երկրին, մարմնոյն ու հողին համար, ճշմարիտ է նաեւ հաւաքական մարդկութեան համար. ընկերային կարգը յարատեւորէն փոփոխութեան ենթակայ է. ոչինչ կը տեւէ, ոչինչ տեւելու վիճակին մէջ է: Կեանքի Աստուածային նպատակը յարաբերութեան մէջ չէ, այլ աճումին մէջ, ուստի յառաջդիմութեան փիլիսոփայութիւնը կ'ընայ յայտնուել միակ նախադասութեամբ մը՝ Ապրիլ կը նշանակէ

փոխուել, փոխուել՝ ըսել է հասուննալ, եւ հասուննալը ստեղծագործութեան մէկ յարատեւ գործունէութիւնն է: Տիեզերքի մէջ ոչինչ աւարտած է. ամէն ինչ փոփոխութեան գծին վրայ է: Ներկայ ժամանակ գոյութիւն չունի: Կեանքը յարատեւ յառաջդիմութիւն մըն է: Յաճախ հարցուած է թէ՛ կատարեալ Աստուած մը ինչո՞ւ անկատար աշխարհ մը ստեղծած է: Այս հարցումին շատ մը պատասխաններ տրուած են, բայց մենք միջոց չունինք այս բոլոր պատասխաններով զբաղելու: Պէրկսընի պատասխանը միայն կը փափաքիմ հոս ներկայացընել: Անոր տեսակէտը այն է թէ Աստուած ստեղծագործած չէ աշխարհը, այլ ստեղծագործելու վրայ է: Ստեղծագործումը արդիւնք մը չէ, այլ գործողութիւն մը:

Այս տեսակէտով՝ ան կեանքն իսկ է եւ այդ կեանքը շարունակ փոխանցելու վրայ է ապրող աշխարհի մը, աճող մարդերու եւ կիներու. իր նպատակը կատարեալը արտադրել չէ, այլ աճող էակներ: Ի՞նչ է վախճանը: Որչափ որ կ'ընանք տեսնել՝ վախճան չկայ: Ստեղծագործութիւնը անվախճան գործողութիւն մըն է: Այս փիլիսոփայութեան լոյսով յաւիտենական կեանքը նոր իմաստ մը կ'ստանայ. այդ իմաստն է՝ յաւիտենական աճում:

Քրիստոս ալ այս տեսակէտը պարզած եղաւ երբ ըսաւ «Նո եկայ, որ անոնք կեանք ունենան եւ աւելի ճոխ կեանք մը», ինչ որ կը նշանակէ թէ Քրիստոս եկաւ ներշնչելու որ մարդիկ աճումի ընդարձակագոյն եւ բարձրագոյն կարողութիւն ստանան. գի-

տակից էակի մը համար՝ գոյութիւն ունենալը կը նշանակէ փոխուիլ, փոխուիլ ըսել է հասուննալ, եւ հասուննալ կը նշանակէ ինքզինք վերստեղծել անվախճանօրէն. հետեւաբար թէ Փիղիքական աշխարհի, թէ բարոյական եւ ընկերային աշխարհի փառքը լրացած արդիւնքի մէջ չէ, այլ անկատարութեան փառքն է. ոչ թէ փառքը աշունին, այլ փառքը անվախճան դարունի մը. ոչ թէ փառքը բողբոջին, այլ փառքը բողբոջին որ կաճի ու ծաղիկի կը փոխուի. ոչ թէ փառքը պարտէզին, բայց փառքը պարտիզպանութեան, ոչ թէ փառքը կատարելագործուած առնականութեան, այլ փառքը աճող մանուկին:

Այս փիլիսոփայութիւնը շատ միտիթարական եւ ներշնչող է. քանզի աս ցոյց կուտայ թէ կեանքը յաւիտենական եւ յառաջդիմութիւնը յաւիտենական է:

Շնորհիւ այս փիլիսոփայութեան ներկան երբէք չի կրնար վհատութիւն պատճառել, երբ մենք դիտակցօրէն պատրաստ ենք վաղուան յառաջդիմութեան նուիրուելու եւ զայն իրագործելու:

ԳԵՐԱԳՈՅՆ ՊԱՅԻԱՐԸ

ՀԱՅՈՒՆ ՅՈՅՍԸ

Հայաստանի անկախութեան տարեդարձին առթիւ՝ կ'արժէ ակնարկ մը նետել Հայ Պատմութեան վրայ, օգտուելու համար անոր դասերէն եւ ներշնչումէն: Ազգային պատմութիւնը անհրաժեշտ ազդակ մըն է գոյութեան կուռին մէջ: Քաղաքականապէս փոքր ազգերը այն չափով միայն կ'ապրին, ինչ չափով որ կը սիրեն իրենց անցեալը: Ուրիշ իմաստով մը կենդանիները կ'ապրին մեռեալներու շնորհիւ: Մեռեալներ կան, որ անմահ կը մեռնին. այսպէս են մեր ազգային պատմութեան բոլոր մեծ դէմքերը: Այսպիսի փառաւոր նախնեաց յիշատակը մեր ապագան կ'երաշխաւորէ: Մեր երկրին իւրաքանչիւր աւերակը՝ ազգային յաւիտենականութեան ամբոյց մըն է: Այս է պատճառը որ, այս միջոցիս, Քէմալական կառավարութիւնը զբաղած է քանդելու մեր հնութիւնները, թանգարանները եւ պատմական յուշարձանները: Օրուան բռնապետը, հայ կեանքի բնաշրջումին հետ, անոր անցեալ փառքերու յիշատակարաններն ալ ջնջել կ'աշխատի: Ազգային պատմութիւնը քանդելու գործն է որ կ'ընէ, հետեւաբար, աւելի քան երբէք արդար է սուամնասիրել մեր պատմութիւնը, ճանչնալ մեր օրուան պարտականութիւնը եւ, մեր դերը կատարելու:

րելէ վերջ, փոխանցել զայն մեր յաջորդ սերունդին:

Ոչինչ այնքան թանկագին է, որքան Հայ Պատմութիւնը: Մեր ազգը դարեր կրցած է ապրիլ, քանզի սիրած է այս ժառանգութիւնը, եւ իւրաքանչիւր սերունդ հաւատարմօրէն փոխանցած է զայն իր յաջորդին: Անցեալը ապագայի գրաւականն է. ամէն հայ պատանի ու ամէն հայ աղջիկ պարտի ճանչնալ իր ցեղի անցեալը, անոր կեանքն ու ազնուականութիւնը: Այս պարտաւորութիւնը աւելի կենսական է այսօրուան հայութեան համար: Արդարեւ, եթէ կողենք նոր հերոսներ ունենալ, եւ տարակոյս չկայ թէ հերոսներու միշտ պէտք ունինք, ամէն ճիւղի հերոսներու, պարտինք դիմել հիներու հմայքին ու ոգեւորութեան — անոնց կենսագրութեան: Ներշնչումի լաւագոյն աղբիւրն է ան: Մեր պատմութեան մեծ շրջանները, իրենց ընդհանուր դժերուն մէջ, արդէն յայտնի են գիտակից հայութեան: Այսօր կ'անցնինք դարերու այդ մեծ շրջաններէն մէկէն ու պիտի գրադինք միայն այդ նոր շրջանովը, որ ծանօթ է Հայկական վերածնութիւն մակդիրին տակ:

Այս շրջանը կ'սկսի վեհօգի Մխիթար Սեբաստացիի գործունէութեան թուականէն: Ռուբրիկեանց անկումէն մինչեւ 18րդ դարու շրջանը մատենագրական ազգատուութեան ողորմելի պատկեր մը կը պարզէ: Ինչ որ սուրը յաջողած չէր ընելու, խաւարը պիտի ընէր:

Հայաստան հանճարներու պէտք ունի: Ասոնց

առաջինը Մխիթար Աբբան (1678-1740) 1717ին հիմնեց Վենետիկի Միաբանութիւնը Սուրբ Ղազար կղզիին վրայ: Այս հիմնարկութիւնը մատենագրական մեծ զարթնումի մը խանձարուրը եղաւ, Դասական հայերէնը վերստեղծուեցաւ հոն: Շնորհիւ այս մատենագրութեան, Հայ նախնեաց փառաւոր անցեալը ուժգին թափով մը արթնցաւ: Աւելին՝ անով էր որ Յունաստանի եւ Հռոմի մեծութեան պատկերը պարզուեցաւ հայութեան առջեւ: Այս շրջանին հոյակապ դէմքերը եղան Հայր Աբսէն Բագրատունի, Եղուարդ Հիւրմիւզ, Աբսէն Այաթնեան, Ղեւոնդ Ալիշան. — այս վերջինը իր «Նուագներ»ով եւ «Յուշիկներ»ով կրօնը ու հայրենիքը երգեց, իսկ «Միսուան», «Շիրակ» եւ «Այրարատ»ը հայրենասիրական մեծ երկասիրութիւններ եղան: Այս հոյակապ վարպետները ունեցան նաեւ իրենց արժանի աշակերտները եւ շարունակողները, ինչպէս Մ. Պէշիկթաշլեան, Պ. Դուրեան (1851-1872), Գամառ Քաթիպա (1830-1892) Խրիմեան Հայրիկ, Աբովեան (1804-1848), Ռաֆֆի (1835-1888), Գրիգոր Արծրունի եւ ուրիշներ:

Աբովեան իր «Վէրք Հայաստանի»ով ու Ռաֆֆի իր «Մամուլ»ով, «Սենթ»ով եւ «Դաւիթ Բէկ»ով գործնական յեղափոխութեան մեծ ներշնչողները եղան: Այս շրջանին դերին վրայ գաղափար մը տալու համար՝ կը դիմեմ այդ թուականի քերթողական արտագրութեանց ինչ ինչ ցայտուն օրինակներուն, որ լոյս կը սփռեն անոր ներշնչումի ազդեցութեան վրայ: Այս տեսակէտով կը փափաքիմ յիշա-

տակութեան առաջին տեղը տալ Գամառ Քաթիպայի
«Մայր Արաքսի»ին, որ հայրենասիրական բանաստեղծութեան ամենէն գեղեցիկ ու գերազգու պատկերը կը ներկայացնէ: Այս յօդուածին ծաւալը չի ներեր ընդարձակ յիշատակութիւններ ընել եւ ես պիտի բաւականանամ միայն մի քանի հատուածներ արձանագրելով:—

«Բայց նա ինձ չէ՛ օրինակ
Ես հայ հայրս կը ֆանչնամ,
Օտար փեսայ չուզելով՝
Ես միշտ այրի կը մնամ:

Կար ժամանակ, որ ե՛ս էլ
Շֆեղագարդ հարսի պէս՝
Հագար ու բիւր պչրանքով
Փախչում էի ավերէս»:

Յիշատակութիւն մը Միքայէլ Նալբանտեանէն,
(1830–1866) .

«Թոքով լեզուիս մինչ կապերն
Արձակուեցան, բացուեցան,
Մինչ ծնողքս իմ ձայնից
Խնդացին ու բերկրեցան:

Նախկին խօսքն որ ասացի,
Չէր հայր, կամ մայր, կամ այլինչ .
Ազատութիւն դուրս թռաւ
Իմ մանկական բերանից:

— Ազատութիւն, — գոչեցի, —
Թող որտայ իմ գլխին
Փայլակ, կայծակ, հուր, երկաթ
Թող դաւ դնէ քշնաւին:

Ես մինչ ի մահ կախաղան
Մինչեւ անարգ մահու սիւնն՝
Պիտի գոռամ, պիտ կրկնեմ
Անդադար — «Ազատութիւն»:

Եւ Նալբանտեան՝ հաւատարիմ իր այս պատգամին՝ ճանչցաւ հալածանքը, բանտն ու աքսորը եւ մեռաւ դեռ երիտասարդ՝ զոհ ուսու կայսերական բռնապետութեան:

Ինչպէս յայտնի է, ինք հեղինակն է միանգամայն մեր ազգային պաշտօնական երգին, «Մեր Հայրենիք», զոր հայացուցած է իտալական քերթուածէ մը:

Այս շրջանի բանաստեղծութեան կը վերաբերի նաեւ «Վարդանի Երգը», Գամառ Քաթիպայի կողմէ, եւ «Վահանի Երգը», որ անոր արձագանգն է, Նալբանտեանի կողմէ: Հոս դարձեալ յիշատակութիւն մը ընենք Գամառ Քաթիպայէն:

«Բա՛ւ գուրքան, մեր տանջանքը,
Մեր համբերութիւնը վերջ չունի .
Դուն տեսար որ մեր դուշմանը
Աւօթ, խելք ու գուր չունի,

Արի՛ փշրեմ ես քո խոփը,
Տա՛նք դարբինին կոելու,
Կրոնեմ կոփեմ սուր ու սուսեր,
Դուշմանի դէմ կոռելու:
Եղբայրք Հայեր, տուէ՛ք դարբինն կոելու
Կրոել կոփել սուր ու սուսեր
Հայաստանը փրկելու»:

*Յիշատակենք նաեւ «Սաղաղ Դաշտի Որդիք»ը,
որ ներդաշնակ կ'ընթանայ նախորդ երգին հետ:*

«Սաղաղ դաշտի որդիք, լեռները ելնենք,
Արօք գութան մոռնանք հրացանը առնենք
Ճնշուած մեր բողոքը յայտնենք գէնքերով
Եւ մեր արդար դատը վարենք արիւնով»:

Օրինակ մըն ալ Սիամանթօի «Կովկաս»էն.

«Օ՛, փա՛նք քեզի, եւ փառք շանքարմատ հայար-
տութեանդ քո լեռներուդ,
Կարծես անոնց ապառաժներուն յախտեմական
տարբերէն ես կատուցուած՝
Անպարտելի հասակները քո սեւահեր եւ հրաչափ
որդիներու,
Քու անտառներուդ ահագնաքափ փոքորիկը գիշե-
րական
Անոնց զինուորեալի կուրծքերուն մէջ հսկայական
հեւքը դրաւ.
Քու հովիտները անոնց քայլերուն առջեւ եւ յոյսին
նամբաներուս պէս կանանչացան...»

Եւ քո հողմերդ անոնց մէջէն փրկութեան ժամը
շեփոքեցին:
Քու ծոցիդ մէջն է, քո սրտիդ վրան է, քո արե-
գակիդ տակն է
Եւ հարազատ եւ անպարտելի և անվեհեր գանգուածը
մեր հինաւորք ազգին:
Մեր նսեմացեալ նահատները այդտե՛ղ էր որ վեր-
ջապէս իրենց մութէն պայծառացան.
Այդտե՛ղ էր որ սկսաւ պայքարի սուրբրուն ամենէն
արդարը շողալ,
Այդտե՛ղ էր որ ժողովուրդը իր իրաւունքը իր կը-
ռուփովը պահանջեց,
Այնտե՛ղ էր որ ան չի կեցաւ, չի ծնրադրեց եւ իր
գլուխը հողին չի հասաւ,
Այնտե՛ղ էր որ կատաղութեամբ զարկաւ եւ հպար-
տօրէն զարնուեցաւ,
Եւ քեզ համար այդտե՛ղ է որ կոքորները փառքին
մարմար առ մարմար սերունդին ձեռքերովը
պիտի բարձրանան...

Զա՛րկ, Կովկա՛ս, աւերակեալ եւ արցունքոտ Հա-
յաստանի աչքերը քեզի կը նային.
Զա՛րկ, որովհետեւ ամէն յոյս գեղց կը յուսայ եւ
ամէն ապագայ գեղց կը պողատի.
Զա՛րկ, քո անքառամ սիրոյդ եւ ատելութեանդ
չափին յոռութեանը համեմատ,
Զա՛րկ, զա՛րկ, ահաւասիկ հորիզոնները կը կա-
պոյտնան, ահաւասիկ առաւօտները կը նեղֆուին,
Զա՛րկ, ազատաբեր հարուածիդ շփնդը Մասիսէն

Տարոս եւ մինչեւ Հայրենիքին խորերը կը քնդայ» :

Ուրիշ յիշատակութիւն մը Ահարոնեանի «Աշուղէն» .

«Խօսի՛ր քնար... արար աշխարհ քէ լոի,
Թշուառութեան ու անէծքի վայրերում :

Այսօր չարիք քէ մոռանան մեր որդիք,
Թո՛ղ ողջ աշխարհ կարդայ Հային նախատինք...»

Երեք լար կայ, մէկը միւսից սգաւոր .
Մէկը արիւն, մէկը արցունք է քամում,
Եւ երբորդը՝ այդ ամէնից քունաւոր
Անէ՛ծք ունի իր քրքրուն խագերում :
Այսօր չարիք քէ մոռանան մեր որդիք,
Թո՛ղ ողջ աշխարհ կարդայ Հային նախատինք...» :

Ռուսինեանի «Կիլիկիա»ն, ինչպէս նաեւ Խորէն Նար Պէյի «Հայ Ապրիլ»ը այս դասին կը պատկանին : Այսպիսի փոթորկոտ գրականութեան արձագանքներէն մին եղաւ Սանատորի Արշաւանքը, որու ձօնուած երգին մէջ ուշագրաւ է հետեւեալը —

«Եաման Աստուած փէղան եկաւ, ո՞ր փախչիմ»,
Ասաց որդուն կրծքին սեղմած լեղապատառ քրտու-
հին,

Մի ժամուայ մէջ Մագրիկ ցեղը ջնջուեցաւ,
Խանասօրայ կանանց դաշտը կարմիր արեամբ ներկուեցաւ» :

Այս շրջանի ուշագրաւ արտադրութիւններուն կը վերաբերի նաեւ Սիամանթօի անմահ քերթուածը «Ասպետին Երգը» : Նոյնպէս գործնական թուական մը սկսաւ Մ. Տամատեան իր «Հեռաւոր Երկիր»ով եւ «Տալուրիկ»ով : Ներշնչումի այս գործերուն յաջորդեց յեղափոխական շրջանը, որու հիմնադիրներու հոյակապ դէմքերը օրուան կենդանի պատմութեան մասը կը կազմեն . այդ յեղափոխութեան դրուազները միանգամայն անմոռանալի մէկ էջը պիտի կազմեն արիւնի սերունդի պատմութեան :

Այս թուականին է որ երեւան եկան Սերոբ իր կորիւններով, Անդրանիկ, Մուրադ, Սեպուհ, Գեորգ եւ անմահ շարքը ռազմիկ հերոսներու, որոնք կուտան հայուն հպարտութեան իրաւունքը եւ մարտական ոգիի անջնջելի դրոշմը կը կրեն :

* * *

Հայ յեղափոխութիւնը իր բոլոր դիւցազնական եւ եղերական հանգամանքներով՝ արդէն յայտնի է հայութեան . այլեւս Հայ Պատմութեան մասը կը կազմէ ան : Այդ յեղափոխութեան ջանքն էր բարենորոգումներ ստանալ եւ ստեղծել կեանքի այնպիսի պայմաններ, ուր հայ ժողովուրդը կարող ըլլար հանգստորէն ապրիլ իր բնավայրին մէջ եւ մշակել իր քաղաքակրթական կարողութիւնները : Հայը վաղուց համոզուած էր, թէ խաղաղութիւնը քաղաքակրթութեան առաքինութիւնն է եւ պատերազմը՝ անոր ոճիւրը . ատոր համար է որ ան յօժար էր՝ դո՛հ ըլլալու իր վիճակէն, եթէ միայն այդ վիճակը

գէթ չափով մը տանելի ըլլար, ու ազգային ինքնա-
յարգանքը պահպանել թոյլ տար: Բայց, ոչ թուրք
կառավարութիւնը անկեղծ էր իր խոստումներուն
մէջ ոչ ալ Եւրոպական պետութիւնները անկեղծ է-
ին իրենց հետապնդումներուն մէջ:

Այն քննութիւնները եւ գիտողութիւնները, ո-
րոնք տեղի կ'ունենային ատեն ատեն, միմիայն
հանրային միտքը ամոքելու եւ առերեւոյթ գոհա-
ցում մը տալու համար էին: Այդ տեսակ կէս-միջոց-
ները չէին կրնար կացութիւնը փրկել, հետեւաբար,
հայկական հարցը պահպանեց շարունակ իր հրա-
տապ բնոյթը:

Նախապէս մեր յիշած բոլոր բանաստեղծ-
ներն ու գրագէտները իրենց դերը կատարած էին
Հայ կեանքին մէջ: Երբ անոնք անհետացան, Հայու-
թեան ժառանգութիւն թողուցին իրենց հոգին, եւ
այդ հոգին յեղափոխութեան միջոցով ինքզինք հո-
յակապօրէն արտայայտեց:

Յեղափոխութիւնը, բնականաբար, արիւնահե-
ղութիւն ու աղէտ կը նշանակէ. բայց ան, իմաստով
մը, օրհնեալ աղէտ մըն է, քանզի ան կը նշանակէ
եզրակացութիւնը անցեալին եւ բացումը՝ ապագա-
յին: Այս իրողութիւնը ճշմարիտ եղած է բոլոր յե-
ղափոխական ազգերու պատմութեան մէջ:

Յունաստան, Իտալիա, Ֆրանսա եւ Միացեալ
Նահանգները արձանագրած են այս ճշմարտութիւնը
իրենց պատմութեան զեղեցկագոյն էջերուն մէջ: Աս
իմաստով, միշտ ճշմարիտ եղած է, թէ ժողովուրդ-
ներու կեանքին մէջ գերագոյն կառավարող ուժը՝

խորհուրդը եղած է: Բայց քաղաքակրթութիւնը
մինչեւ այսօր շարունակ ըրիտ ուժին հնազանդած
է: Սակայն, հետո չէ ժամանակը, երբ ան պիտի
հնազանդի իտէալին:

Սուրն ու թաղը պիտի խորտակուին. անոնց
տեղը պիտի անցնի խորհուրդին լոյսը. եւ այս փո-
փոխութիւնն է որ կառավարական իշխանութիւնը
ճշմարիտ ազատութեան պիտի այլափոխէ: Այդ ա-
տեն օրէնքը այն պիտի ըլլայ ժողովուրդին համար,
ինչ որ է խիղճը անհատին համար: Բայց մինչեւ որ
այդ փառաւոր շրջանը սկսի, յեղափոխութիւնները
իրենց դերը պիտի կատարեն: Օգոստոսիառ իրողու-
թիւն մըն է այս, զոր ճանչնալու պարտաւոր ենք:
Թէեւ այսօր իսկ աշխարհի գործերու կարգաւորու-
թեան մէջ ուժը իրաւունք կը կազմէ, բայց տարա-
կոյս չկայ, թէ այդ վարդապետութիւնը միջին դա-
րերուն կը վերաբերի, եւ հետեւաբար այս սկզբուն-
քը արդէ ժամանակէն երեք հարիւր տարի ետ կը
գտնուի: Այդ իրողութիւնը պիտի փոխուի, եւ ի-
րաւունքը միայն գերիշխան պիտի ըլլայ. բայց մին-
չեւ որ այս խորհուրդը իրականութեան վերածուի,
գերագոյն պայքարը իր դերը պիտի շարունակէ: Աս
պայքարը մեր մէջ ամէն օր տեղի կ'ունենայ եւ պի-
տի շարունակուի, մինչեւ որ մեր ժողովուրդը իր
ազատագրութիւնը վերստանայ եւ սկսի իր բնական
կեանքը յառաջդիմութեան շաղիւն մէջ: Մեր
ժողովուրդը այս ուղին գիտակցաբար որդեգրեց այն
օրը, երբ ներշնչուած էր մեր առաջնորդներէն՝ ըս-
կըսաւ հաւատալ, թէ ինքը չի կրնար այլեւս հա-

մակերպիլ իրեն հարկադրուած ստրկական վիճակին :

Երբ ժողովուրդ մը այս հաւատքը կ'ունենայ, առաջին հիմնական քայլը առած կ'ըլլայ՝ դէպի իր վերջնական ազատագրութիւնը : Իր այս ճիգը կրնայ զինք դժուարութիւններու եւ տանջանքներու ենթարկել, բայց որեւէ խոչընդոտ նշանակութիւն չունի, երբ ժողովուրդ մը որոշած է իր քաղաքական անկախութիւնը ստանալ որեւէ գնով : Բոլոր յեղափոխական ժողովուրդները աս շրջանը ճանչցած են, անոնք յաջողած են, գերագոյն պայքարով : Իրենց այս շրջանին մէջ ազգային նշանաւոր դէմքեր ցեղը մարմնացուցած են, եւ ամբողջ ժողովուրդ մը ոգեւորած ու ներշնչած են : Այսպիսի պատմական դէմքեր եղած են Ժան Թւրք՝ Ֆրանսայի մէջ, Մացինի եւ Կարիպալաի՝ Իտալիոյ մէջ, Վիլհելմ Թէլ՝ Զուիցերիոյ մէջ, եւ Կէօթէ ու Շիլլէր, ինչպէս նաեւ Քանթ՝ Գերմանիոյ մէջ :

Հայ ժողովուրդը ասոնց բոլորին ազդեցութիւնը ու ներշնչումը կրեց իր գրականութեան միջոցաւ եւ գիտցաւ արդարութիւն ընել անոնց պաշտպանած խտէպներուն :

Յեղափոխական ճիգը նոյնն է բոլոր ժողովուրդներուն համար. ան տեսակ մը էական միութիւն կը ստեղծէ բոլոր պայքարող ժողովուրդներուն մէջ :

Մեր ժողովուրդը, որ շատ տազնապներ ու ճգնաժամեր ճանչցած է, եւ ամէն անգամ յաղթականօրէն դիմագրաւած է, երբեմն բարոյապէս յաղթական՝ իր Ֆիզիքական պարտութեան մէջ, վերջին

պատերազմին առթիւ իր ամբողջ պատմական գոյութեան մէջ՝ եզական օր մը դիմագրաւելու կոչուեցաւ, երբ թուրք կառավարութիւնը դիմեց Կարին, Հ. Յ. Դաշնակցութեան Պատգամաւորական ժողովին, ներկայացնելու համար իր առաջարկը :

Աս բանաձեւը մեծ պատեհութիւն կ'ընծայէր Հայութեան, տալու իր գերագոյն որոշումը : Այն է՝ կամ կանգնիլ Թուրքիոյ կողքին, կարգ մը խոստումներու ապաւինելով, եւ կամ կանգնիլ Դաշնակիցներու կողքին, յանձն առնելով բոլոր սոսկալի հետեւանքները, որոնք կրնային տեղի ունենալ, երբ քանակով փոքր ժողովուրդ մը այսպիսի հրամայական որոշում մը կուտայ :

Հայ ժողովուրդը, հաւատարիմ իր այդ խոստումին, պատերազմին սկիզբէն մինչեւ վերջը անդրդուելի հաւատարմութեամբ կատարեց իր պարտականութիւնը, եւ աշխարհի արդար հիացումին առարկայ եղաւ : Հայը գիտէր, որ պարտականութեան օրէնքը զոհողութեան օրէնք մըն է : Հայը իր պատմութեան փառաւոր ընթացքին մէջ ճանչցած էր արդէն մարտիրոսութիւն եւ հերոսութիւն, բայց աս անգամ, իր այս գերագոյն պայքարին առթիւ՝ թէ՛ դիւցազներգական ճիւղին եւ թէ՛ տարագրական եղերերգութեան մէջ ինքզինք գերազանցեց, եւ իր ստեղծած դրուագները այս երկու ճիւղերուն մէջ կոչ կ'ընեն մեծագոյն բանաստեղծին, որ կրնայ երբէք երեւան դալ մարդկութեան մէջ եւ որ փորձէ նկարագրել զայնս իրենց արժանի գեղեցկութեան եւ վսեմութեանը մէջ :

Անցեալին մէջ արդէն Հայաստան եղերերգութեան դասական երկիրը եղած է, եւ Փրանսացի գրագէտը, ընդհանուր աշխարհի պատմութիւնը քննելէ յետոյ, Հայկականը գտած էր արժանի իր մեծագոյն եղերերգական երկը արտադրելու համար:

Այս պսակը դարձեալ Հայութեան կը մնայ այսօր, բայց դեռ նոր պիտի երեւան դայ այն գրական հանձարը, որ կարող ըլլայ արդարութիւն ընել հայուն այս մեծ գոհողութեան: Հայը կրցաւ այս գոհողութիւնը ընել, քանզի ինք հոգի մը եղած էր, եւ իր ազգային պայքարը հոգեկան բնոյթ մը ստացած էր, սնուցուած իր ընդհանուր խղճէն, որ իր կարգին վերանորոգուած էր իր պատկառելի անցեալի յիշատակին եւ ազատ ու երջանիկ ասպազայի մը լոյսին մէջ:

Այս հոգեկան վիճակը դարձեալ կարելի եղած էր, որովհետեւ սերունդէ սերունդ տեւող մարտիրոսութիւնը եւ ազգային դատարակութեան ու կրօնի միացեալ ազդեցութիւնը ստեղծած էին յարաճուն հասարակաց միտք մը, որ միշտ քաջալերած էր պայքարը ու գոհողութիւնը ազատագրական նպատակին իրադրոժման համար: Եւ երբ կը նայինք մեր հեռաւոր ու մօտաւոր անցեալին, կը տեսնենք թէ ամէն ինչ պարտական ենք մեր ակնածելի հերոսական շիրիմներուն, եւ մեր ազգային փորձառութիւնը այն եղած է, որ խաւարը ծագած է միշտ գահերէն, իսկ լոյսը ծագած է միշտ շիրիմներէն:

Այս բանը ճշմարիտ եղաւ նաեւ այս վերջին պայքարին առթիւ, ուր վարդաններու ոգին սաւառնեցաւ մեր կոտորդ քաջերու սրտերուն մէջ, ինչպէս որ ժան Կ'Արքի ոգին ներշնչած էր Փրանսական զինուորութիւնը: Այսպիսով աս վերջին Մեծ Պատերազմին առթիւ մարդկութեան աչքերուն առջեւ շարունակաբար պարզուեցաւ այն մեծ իրողութիւնը, այն ցաւագինօրէն եղերական ու վսեմ տեսիլը ժողովուրդի մը, որ իր դիւցազնական պայքարին մէջ ճանչցաւ Գողգոթան, Հոգեւարքը, առանց որեւէ կերպով ինք տեղի տուած ըլլալու այդ դժբաղդութիւններուն, որ կը նուաճէին զինք, առանց սակայն նուաճելու իր հոգին: Եւ սակայն, աս ժողովուրդը անյողգողգ կերպով հաւատարիմ մնաց իր խոստումին ու միջագային պարտականութեան, եւ պատուոյն, եւ ընդհանուր աշխարհի ազատութեան ու արդարութեան դատին: Այս ժողովուրդը Հայաստանը եղաւ, եւ այս կերպով նաեւ պատմութեան անջնջելի էջերուն մէջ ան ստացաւ պարտաճանաչ ժողովուրդի մը արձանագրութիւնը, — ժողովուրդի մը, որ պայքարեցաւ, տառապեցաւ ոչ միայն իր սրբազան դատին համար: Այս ոգին վերջ ի վերջոյ առաջնորդեց զինք իր ազատագրութեան մեծագոյն դրուագը երեւան բերելու, երբ ինքը բոլորովին առանձինն, լքուած աշխարհէն, կանգնեցաւ սակայն իր դարաւոր թշնամիին հանդէպ:

Պատմութիւնը երբեմն կը կրկնէ ինքզինքը: Սարտարապատի եւ Գարաքիլիսէի դաշտերը քսաներորդ դարու մեր Աւարայրը հանդիսացան:

Նոօրեայ կատաղի եւ միանգամայն հրաշալի կուրէ մը յետոյ Հայ հրամանատարը հեռագրեց Հայկական յաղթանակը թուրքերու դէմ, եւ այսպիսով հինգ դարերու գերութենէ մը յետոյ, 1918, Մայիս 28ին յարութիւն առաւ Հայ Քաղաքական Ազատութիւնը, որու խորհրդանիշը, Հայ Նուագոյն Դրօշը, ցնցեց Հայուն սիրտը Հայրենի հողերէն մինչեւ մեր Ազլանտեանի ափերը:

Այս տարի այդ մեծ դէպքին եօթներորդ տարեդարձն էր, որ տօնեցինք պատշաճ հանդիսաւորութեամբ: Չեմ կարող երեւակայել, թէ ինչպէս կարելի է ճշմարիտ գիտակից հայու մը ախտոսը պահպանել, առանց խանդավառութեամբ, քաղաքական այդ մեծագոյն Տօնին յիշատակութենէն: Բայց ինչ որ ալ ըլլան աշխարհի օրուան դէպքերը, ինչ որ ալ ըլլան մեր ներքին վիճակին ոչ-քաջալերական երեւոյթները, մենք պիտի շարունակենք հաւատալ, թէ աշխարհի պատմութեան մէջ մարդկութեան լաւագոյն յոյսերուն համար ներշնչող թուական մըն է, որ կ'սկսի: Իրաւունքի եւ անիրաւութեան դարաւոր բազմութի եղրակացութիւնը կրնայ տակաւին խորհուրդ մը ըլլալ, բայց ատիկա պատճառ մը չէ, որ Հայը իր յոյսը չ'արտայայտէ:

Ամէն դադափարապաշտ, որպիսին է նաեւ Հայը, կը հաւատայ, թէ ինք բանաւոր հիմ մը ունի իր այն հաւատքին համար, եւ վերջապէս իր իտէալը պիտի իրագործուի, եւ արդարութիւնը պիտի յաղթանակէ: Եւ եթէ այս ուղղութեամբ ալ պրպտենք աշխարհի պատմութեան էջերը, հոն պիտի գտնենք

թէ վիշտը, պայքարը եւ եղերերգութիւնը վերջ ի վերջոյ յաղթանակի պսակը գրաւած են, եւ ասոր համար է, որ փիլիսոփան Քանթ օր մը յայտնեց թէ «Եթէ արդարութիւնը վերջ ի վերջոյ ձախողի, այն ատեն որեւէ արժէք գոյութիւն չունի, որ մարդկային կեանքը շարունակէ իր ընթացքը այս աշխարհին մէջ»: Նոյն իմաստով արտայայտուած են նաեւ Միլթըն, Շէյքսպիր, Տանթէ, Հոմերոս, Հիւկո եւ բոլոր մեծ բանաստեղծներն ու խորհողները:

Հայը պիտի շարունակէ իր գերագոյն պայքարը ներշնչուած միշտ իր յոյսէն՝ թէ արդարութեան եւ ազատութեան արշալոյսը պիտի ծագի, ոչ միայն Հայաստանի համար, որ ազատութեան արեգակին առաջին ճաճանչներուն իրաւունքը ունի, այլ ընդհանուր մարդկութեան համար: Բայց մենք գիտենք որ այս պայքարը կ'ենթադրէ նոր ոգեւորութիւն եւ նոր շարժում, եւ շարք մը նոր զոհողութիւններ, ու մենք չպիտի ընկրկինք որեւէ զոհողութեան առջեւ, որ կոչուած է առաջնորդելու մեզ դէպի իրագործումը մեր դարերու իտէալին, ինչպէս նաեւ դէպի հաստատութիւնը համամարդկային ընկերային իրաւակարգի մը, որ արժանի ըլլայ նոր երկնքի մը եւ նոր երկրի մը:

Ինչ որ ալ եղած ըլլան Եւրոպական դիւանագիտութեան նենդութիւնները, մենք երբէք չպիտի վհատինք: Այս վերջին երկու դարերը իրաւունք տուած են մեզի յուսալու, թէ մարդկութիւնը միութեան վերածնութեան շաղկին մէջ է:

Ասկէ առաջ ժողովուրդները այս մասին աղօտ

ու միսթիքական տեսիլներ ունէին, բայց մենք այսօր իրողութիւնները աւելի հաստատօրէն տեսնելու վիճակին մէջ ենք: Մեր այս յոյսը պարզ յոյս մը չէ, այլ հիմնուած է նոր ըմբռնումի մը այն գերագոյն եւ գերանհատական արժէքին վրայ, որ կը գտնուի հաւատարմութեան սկզբունքին մէջ:

Առանց աս մեծ հաւատարմութեան, որ իր մէջ անճնուիրութեան բոլոր տարրերը կը պարունակէ, կարելի չէ իրագործել որեւէ մեծ շարժում: Աս հաւատարմութիւնը աշխարհի ազատագրութեան պատմութեան մէջ կենսական առաքինութիւնը եղած է. աս առաքինութիւնը կցուած է սիրոյ եւ ճշմարտութեան, հիմն իսկ կը կազմէ խորհուրդի եւ գործողութեան: Քաղաքակիրթ մարդուն բովանդակ բարոյական գիտակցութիւնը հիմնուած է անոր վրայ:

Մարդկային հողին յառաջդիմական ուժը, ինչպէս նաեւ իր երեւակայութեան մշակումը կախում ունի իր ջանքէն, հետեւելու իր իտէալներուն՝ իբրեւ առաջնորդող աստղերը հեռաւոր ապագային: Բայց մենք Հայերս մասնաւորապէս, այդ հեռաւոր աստղերուն մեր յարումը յայտնելէ յետոյ պիտի կեդրոնացնենք մեր ուշադրութիւնն ու ջանքը մերձաւոր իտէալին իրագործումին համար:

Բոլոր երազողները երկու կարգերու կարելի է բաժնել, բանական եւ ոչ-բանական,

Բանականները կարելի է ճանչնալ, երբ կը տեսնենք թէ իրենց իտէալները կը լուսաւորեն իրենց կեանքերը, իսկ ոչ-բանականները կ'սպառեն իրենց

կորովը իրենց իտէալներու հայեցողութեանը մէջ: Բայց մենք, Հայերս դարձեալ, որ մեր գերագոյն պայքարին առթիւ դառնագոյն փորձառութեան մը բովէն անցանք, մենք մեր ամբողջ կորովը պիտի գործածենք մեր մերձաւոր իտէալին իրագործումին համար: Այդ իտէալն իրագործումն է մեր քաղաքական ազատագրութեան:

Այս նպատակին համար մէկ հողի մէկ մարմին պէտք է ըլլանք ազգային արժանապատուութեան եւ ոգիի նոր արժանաւորութեամբ մը: Նուիրումը մեր սրտին մէջ եւ վեհ նպատակը մեր մտքին մէջ պիտի ըլլայ: Հայրենիք մը ունինք, որ արդարութեան սղջակէզը եղաւ: Իր կարմիր հողը արիւնափառ պիտի ներշնչէ մեզի զայն վերածելու ծիրանի յոյսի մը հայրենիքին, շնորհիւ մեր գերագոյն պայքարին, եւ շնորհիւ մեր յաւիտենական Հայ Յոյսին, մենք պիտի յաջողինք վերահաստատել մեր ազատ ու անկախ քաղաքական գոյութիւնը:

Հայ արուեստի գեղեցկութեան նուիրական յիշատակարանները պիտի վերականգնուին հայրենի հողին վրայ: Թուրք բարբարոսութիւնը կրնայ յաջողիլ այդ նիւթական յիշատակարանները ջնջել հայ հողին վրայէն, բայց այդ միեւնոյն վայրենութիւնը անզօր պիտի գտնուի ջնջելու այդ յիշատակարանները Հայ հողիններուն մէջէն: Հայ ժողովուրդը, թէեւ Ֆիզիքապէս ջախջախուած, իրաւազուրկ, հալածական ու տարագիր ազգի մը վերածուած, բայց ան յաւիտենապէս կենսունակ է եւ յուսալից: Եւ հետեւաբար, ինչպէս պատահած է անց-

եալին մէջ, նոյնպէս ալ այսօր, բիրտ ուժին կըռթնած բարբարոս աղգերը պիտի կորսուին: Եւ աւերակներու մէջէն Հայաստանը պիտի վերածննի Յոյսի ու լոյսի համար:

Հայ ժողովուրդը հաւատարիմ իր դարերու եւրազ-իտէալին, իր այս քաղաքական ազատագրութեան եօթներորդ տարեդարձի տօնախմբութեան առթիւ՝ կ'ուխտէ կանգնիլ իր գերագոյն պայքարի պատնէշին վրայ, մինչեւ որ իրագործէ իր Մեծ Յոյսը, վերջնական ազատագրութիւնը հայ ժողովուրդին:

Այս մասին արդար է որ վերջին խօսքը Հայր Ս. Երեմեանին յանձնենք:

Յիշեալը, խօսելով Սահակի եւ Մեսրոպի գիւտին վրայ, որ մեծագոյն յենասիւնը եղաւ հայ կեանքի եւ ներշնչումի, անոր գիտակից եւ կենսական յաւերժականութեան, կ'արտայայտուի հետեւեալ կերպով. —

«Դարերը անցան, հալածանքի ոգիները, կրակ տեղալով, խուժեցին Հայաստանի վրայէն: Եկեղեցի, դղեակ, փլան փշրեցան. արիւն ու դիակ ամէն կողմ, ամէն անկիւն. այս եղաւ Հայրենիքի պատկերը: Հայաստանի Առիւծը գլխիկոր գիտեց այդ նահատակ պատկերը, որուն վրայէն միայն անջնջելի մնացած էր Աստուածադրոջմ Այբուբէնը, ուսկից դողդոջուն մատուրներով՝ Հայր միշտ քաղեց չորս տառ, եւ սրտին վրայ քանդակեց ոսկի բառը — «ՅՈՅՍ»:

Այսօր նոյն պատկերը աւելի արհաւիրաց քան երբէք, կրկնուեցաւ, եւ նոյն «ՅՈՅՍ»ը, «Հայուն ՅՈՅՍԸ» կ'արտայայտէ ինքզինքը, իբր ճշմարիտ ու դարաւոր խտացումը Հայ Հոգիին: Եւ այսօրուան «ՅՈՅՍ»ը վաղուան ԻՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ պիտի ըլլայ:

ՄԱՐԴԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

Մարդուն պատմութիւնը գծուած է ըստ այն գոտարութիւններուն, զորս ինք կը դիմագրաւէ: Որչափ աւելի տոկոսութիւն ցոյց տայ ան կեանքի պայքարին մէջ, այնչափ աւելի յաջող կ'ըլլայ իր պատմութիւնը: Աս սկզբունքը այնչափ ճշմարիտ է ժողովուրդին համար, որչափ անհատին համար:

Մենք իբր ժողովուրդ մը փորձառութեան անհազին պաշար մը ժառանգած ենք: Մեր ժողովուրդը մէկ կողմէն ճանչցած է բարբարոս ազգերու արշաւանքներուն վայրենութիւնը, եւ միւս կողմէն ճանչըցաւ նաեւ, մասնաւորապէս այս վերջին երեսուն տարիներու ընթացքին՝ Ներոպական «Մեծ» կոչուած պետութիւններու շահամուլ քաղաքականութիւնը: Եւ ժամանակը շատ հասուն է, որ մենք ազգովին մեր դասը առած ըլլանք աշխարհի ընթացքէն հանդէպ մեզի: Մեր կարողութենէն վեր է վայրենի ժողովուրդները մէկէն ի մէկ կրթել ու զարգացնել. նոյնպէս մեր կարողութեան սահմանէն դուրս է Մեծ պետութիւններու շահամուլ ընթացքը բարեփոխել, հետեւաբար, մեզի կը մնայ որոշել մեր դերքը թէ՛ հանդէպ վայրենի դրացիներու եւ թէ՛ հանդէպ շահամուլ քաղաքակրթութեան: Ժամանակը միայն պիտի բարեփոխէ մարդը եւ թոյլ տայ, որ հետզհետէ բարոյական մարդը յաջորդէ քաղաքական եւ առեւտրական մարդուն:

Այժմ Մեծ պետութիւն կոչուած մարմինը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ անհողի կազմակերպութիւն մը, որուն միակ նպատակն է ծաւալել իր իշխանութիւնը փոքր կամ տկար ազգերու վրայ, զայն շահագործելու համար: Այս ընթացքին մէջ պետութեան նկարագրին մարդկային կողմը բոլորովին քոյարկուած է, եւ երեւան եկած է կատարեալ կազմակերպութիւն մը, վերջին ծայր արդիւնազօր, որ կը ձգտի իշխանութեան եւ շահամուլութեան եւ որու ընթացքին մէջ հողեւոր գաղափարապաշտութիւնը որեւէ տեղ չի գրաւեր: Եթէ պատահի երբեմն, որ աս կամ ան պետական մարդը ձգտում ունենայ գաղափարապաշտօրէն գործելու, պետութիւնը թոյլ կուտայ իրեն, որ արտայայտուի, բայց երբէք թոյլ չի տար, որ իր գաղափարապաշտութիւնը իրագործուի. ասոր հետեւանքը եղերական կ'ըլլայ այդ գաղափարապաշտ պետական մարդուն համար:

Հետեւաբար, ինչ որ այսօր քաղաքակրթութիւն կը կոչենք, իշխանութեան եւ շահագործումի նուիրուած կազմակերպութիւն մըն է, բայց ինչ որ ալ ըլլայ այդ կազմակերպութեան ձգտումը՝ բարոյական օրէնքը մարդկային օրէնքն է, եւ ժամանակի ընթացքին մէջ բարոյական օրէնքը տիրապետող պիտի հաղիսանայ:

Անցեալին մէջ Սպարտա այս միեւնոյն իշխանամուլութեան ձգտեցաւ, եւ իր մարդկայնութիւնը ջլատեց, բայց հետեւանքը այն եղաւ, որ ինքն ալ անդամալոյծ եղած իր դոյութիւնը կորսնցուց: Նոյն օրէնքը պիտի գործէ նաեւ ի վնաս այսօրուան իշ-

խանամուլ ու շահամուլ ազդերուն :

Անոնց տեսակէտը այն է, թէ տկարը պէտք է կորսուի եւ դիտութեան վճիռը այս է . բայց բարոյական օրէնքը կ'ըսէ, թէ տկարը պէտք է ապրի, եւ ճշմարտութեան վճիռը այս է : Այս տեսակէտով ժամանակը ճշմարտութեան դաշնակից է : Բայց եթէ բարոյական օրէնքը մեղի չի կրնար վերկել մեր այսօրուան դժնդակ պայմաններէն, ան սակայն կը ներշնչէ մեզ անվհատ շարունակելու մեր գոյամարտը վայրենութեան եւ շահամուլութեան կազմակերպած ուժերուն դէմ եւ վստահ ըլլալու, թէ ապագան ճշմարտութեան կողմն է : Իսկ ներկային մէջ մեր դերը պիտի ըլլայ կազմակերպել մեր թէ՛ մարտական եւ թէ՛ մարդասիրական ուժերը եւ օրը օրին շարունակել մեր պայքարը, որպէսզի մեր ապագայ սերունդները կարող ըլլան վայելել լաւագոյն օրերու արշալոյսը :

Այս տեսակէտով, օրուան պարտականութիւններուն մէջ կենսական տեղ մը կը զբաւէ մեր այդ 10,000 գաղթականներու խումբը Հայաստան փոխադրելու գործը : Գործ մը, որ արժանի է մեր ամբողջական նուիրումին՝ հանդէպ մեր գաղթականներու : Անոնք հայրենի հողին վրայ միայն կրնան տոհմային կրթութիւն ստանալ, եւ ապագայի դիտակից հայ քաղաքացիներու կորիզը կազմել :

Ուրախ եմ, որ Հայ Կարմիր Նաչը գեղեցիկ գաղափարը յղացեր է իր այս նոր շրջանի պատմութեան մէջ պատուոյ տեղը տալ իր այս նուիրումի գործին՝ եւ այս իմաստով գումար մը յանձն

առած է հաւաքել ու նուիրել անոնց փոխադրութեան դատին : Գումարը շատ աննշան է Ամերիկայի գաղութին համար, եւ ես որեւէ տարակոյս չունիմ, թէ ամսուան մը մէջ այս գործը յաջողութեամբ պիտի պսակուի, եւ մենք ուրախ ըլլալու ենք, որ Հայ Կարմիր Նաչը, ինչպէս նաեւ ուրիշ մարմիններ քաղաքական թէ մարդասիրական, իրենց այս տեսակ շարժումներով պատեհութիւն կ'ընծայեն որ Ամերիկահայ գաղութը շարժի գործել, եւ այս կերպով մշակել իր սրտին մէջ նուիրումի ոգին :

Մարդուն պատմութիւնը այս կերպով միայն արժէք ունի, քանզի մարդկութեան ճգնաժամն է կատարելութիւն : Իր պայքարի ճամբուն վրայ ան կրնայ պարտութեան հանդիպել, բայց այդ կարգի պարտութիւնները բարոյական յաղթութեան կ'առաջնորդեն : Մեր պատմութեան շրջանին մէջ վարդանանց Պատերազմը այս սկզբունքին մէկ լուսաւոր օրինակը կը ներկայացնէ : Հետեւաբար, մենք երբ շարունակենք մեր պայքարը, վստահ եմ, թէ յաւիտենական արդարութեան սկզբունքը մեզի հետ է :

Վերջ ի վերջոյ քաղաքակրթութիւն մը պիտի դատուի եւ գնահատուի ոչ թէ իր իշխանութեան եւ կարողութեան չափանիշով, այլ անով՝ թէ որչափ յաջողած է ան բնաշրջել եւ արտայայտութիւն տալ այն օրէնքներուն, որոնք հիմնուած են մարդկութեան սիրոյ վրայ :

Մենք կատարենք այսօր մեր պարտքը հանդէպ գաղթականներու, եւ պատրաստ ըլլանք կատարելու

նաեւ մեր վաղուան պարտքը հանդէպ Հայ դատին, եւ ասպազան յաջողութեամբ պիտի պսակէ մեր ուղին:

ԿԵԱՆՔԻ ԴՊՐՈՑԸ ԵՒ ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴԸ

Իրական կեանքի մէջ, եւ մասնաւորապէս հոգեկան կեանքի մէջ, կարեւորը կարծիքի ճշդութիւնը կամ ծէսի ուղղութիւնը չէ, այլ ճշմարիտ ոգին:

Ոչ ոք կրնայ աղատ ըլլալ շնորհիւ իր ուղղափառութեան, բայց իւրաքանչիւր ոք կրնայ փրկուիլ իր նկարագրին շնորհիւ, այնպէս որ կարեւորը այնչափ մտածելու եղանակը չէ, որչափ ասլելու դըրութիւնը եւ ընկերներու հետ արդար յարաբերութիւններ պահելու ոգին:

Շատ անգամ մենք կոչուած կ'ըլլանք պատուելու յիշատակը անոնց, որոնք ազնիւ ու բարձր կեանք մը ապրած են ու եղած են հերոսներ ու մարտիրոսներ Հայրենիքի ու հաւատքի խորանին վրայ: Այդ հերոսները պատուընտած կ'ըլլան ամենէն աւելի ազնուօրէն, երբ վերապրողներս մենք մեզ նուիրենք ոչ թէ միայն յարգելու իրենց յիշատակը տօնախմբութիւններու եւ հանդէսներու միջոցաւ, այլ շարունակելու իրենց կատարած գործերը իրականութեան եւ կեանքի մէջ: Այս կերպով շարժելով է միայն, որ մենք զանոնք իսկապէս ճանչցած ու պատուած կ'ըլլանք, անոնց մօտեցած կ'ըլլանք եւ մենք ազնուագոյն ու լաւագոյն էակներու կը վերածուինք, քանզի ճշմարիտ մեծարանքը անոնց կատարած գործերու յաւերժացումին մէջ է:

Բոլոր մեծ դիւցազներգութիւնները այս փիլիսոփայութեան վրայ հիմնուած են :

Այսօր հսկայ գրականութիւն մը գոյութիւն ունի աշխարհի վրայ . բայց գրքեր կան, որոնք ժամանակաւոր արժէք մը ունին, եւ կան գրքեր, որոնք յաւիտենական արժէք մը կը ներկայացնեն : Այս տեսակ կեանքի գրքերու շարքին մէջ Տանթէի Աստուածային Կատակերգութիւնը մեծ տեղ կը գրաւէ . ան վսեմ դիւցազներգութիւն մըն է մարդուս հոգիին, եւ այդպէս է, քանզի Տանթէ տեսաւ աշխարհը յաւիտենական երեւոյթին տակ :

Կեանքի հարցը առնչութիւն չունի արտաքին պայմաններու հետ . անիկա գերազանցապէս ներքին կորովի, ազնուութեան ու սրբութեան հարց մըն է : Հոգ չէ թէ որչա՛փ ծանր ըլլան մեր բեռները, եթէ միայն գիտնանք զանոնք կրել քաջութեամբ, հասկընալով թէ մեր նեղութիւնները հոգեկան կարգապահական դեր մը կատարելու կոչուած են, այն ատեն մենք կարող պիտի ըլլանք այդ նեղութիւններէն բարձր ըլլալ եւ ներդաշնակ կեանքը ապրիլ, ինչ որ միակ բանաւոր ու ներշնչող փիլիսոփայութիւնն է կեանքի :

Մենք վարժուած ենք նայիլ անմահութեան վերայ իբր ապագայ վիճակի մը . լաւ է, որ գիտնանք, թէ անիկա անբիւյս վիճակ մըն է : Պէտք չէ այնպէս ըմբռնենք, թէ այդ անմահութիւնը նուէր մըն է, որ կ'ըլլայ մեզի ի վարձատրութիւն մեր ապրած երկրաւոր կեանքին, այլ պէտք է գիտնանք, թէ այդ անմահութիւնը զօրութիւն մը չէ, որ պիտի ապա-

ցուցուի տրամաբանական փորձառութեամբ, ոչ ալ ճշմարտութիւն մըն է, որ պիտի յայտնուի հրաշալի յեղաշրջութեամբ մը, հապա իրողութիւն մըն է, որ պէտք է ընդունինք ու հաստատենք երկրի վրայ, ինչպէս որ կ'ընդունինք կեանքը ինքը :

Այս բանը սերտ կապակցութիւն ունի կեանքը ապրիլ գիտնալու արուեստին, — արուեստ մը, որ իր կարգին կապակցութիւն ունի մեր մտքի, սրտի ու հոգիի վիճակին եւ զոր կ'արտայայտենք մեր խորհուրդներով ու մեր յուզումներով :

Եթէ մենք կը փափաքինք ճանչնալ Անմահութիւնը իսկապէս, պէտք է որ գրենք մեր սրտերուն վրայ, թէ մենք Անմահ ենք այժմէն իսկ . եւ եթէ այդ գծին վրայ շարունակենք քիչ մը եւս հաստատ քայլերով, կը փափաքինք, որ այդ Անմահութիւնը աւելի իրական հանգամանք մը ստանայ մեզի համար ու աւելի ներշնչող դեր մը կատարէ մեր նկարագրին վրայ : Պէտք է որ իսկապէս ապրինք, ինչպէս որ կ'ապրին անմահները . եւ ստուգապէս յաւիտենականութիւնը միակ իրականութիւնն է, եւ այս յաւիտենականութեան հսկայութիւնն ու գիտակցութիւնն է, որ կարելի կ'ընէ մեզի խորհիլ աւելի խորապէս եւ ապրիլ աւելի ազնուօրէն :

Ամէն անգամ, երբ մարդուս կեանքին մէջ հոգիին դերը նշմարելի կ'ըլլայ, այն ատեն այդ մարդը կը յայտնուի յաւիտենականութեան երեւոյթին տակ : Կեանքի պայմանները կրնան ըլլալ գիւրին կամ դժուարին . այդ պարագան մեծ տեղ մը չի բռներ կեանքին մէջ, երբ ապրող էակը գիտակից է

իր մէջ գտնուող ներդաշնակութեան ու երջանկութեան յաւիտենական տարրին: Այս տարրը որեւէ դիպուածէ, որեւէ նիւթական պարագայէ գերիվեր դիրք մը կը գրաւէ, եւ այս տարրին ազդեցութիւնն է, որ կարելի կ'ընծայէ ապրիլ ներդաշնակ կեանքը, որ յաւիտենական կեանքին նախընթացն է: Այս կերպով ապրող մարդը կրնայ նիւթական աշխարհի ճնշումի ու դժուարութիւններուն տակ խախտել իր դիրքը ու նաւարկութեան ենթակայ ըլլալ: Բայց երբ այդ նաւարկութիւնը արդիւնք է հոգիի մը, որ ինք բարձր կեանքի մը կը ձգտի, այդ նաւարկութիւնը ազնիւ նաւարկութիւն է, քանզի արժէքներու դասաւորման մէջ բարոյականն ու հոգեկանը կը գերակշռեն նիւթականը:

Այս ուղղութեամբ շարունակելով մարդ հետզհետէ աւելի բարձր մակարդակի մը կը հասնի եւ հետզհետէ ինքը նուազ ճիզի կը կարօտի՝ իր ուղին ու ընթացքը գծելու համար, որ աւելի բարձր նպատակակէտն է: Այդ գծին վրայ այն տեսակ հոգեկան վայելքներ կը գտնուին եւ կեանքը այնպէս կը պարզէ իր աւելի բարձր ու գեղեցիկ կողմը, որ այդ վիճակին գիտակցութիւնը՝ ենթական կը փոխադրէ խաղաղութեան ու երջանկութեան երանելի մթնոլորտին մէջ:

Այդ շրջանին մէջ այլեւս որեւէ նիւթական գէպը, որեւէ եղերերգութիւն անզօր կը գտնուին միջամտելու այն կատարեալ մաքրութեան, որ ենթակային էութեան մասը կազմել սկսած է, եւ ուրկէ կը ցօլայ փայլ մը, որ գերերկրային շքեղութիւն

մը ունի, փայլ մը, որ այլեւս մասը կը կազմէ այն ղէմքին, որ մեղքը մոռցած է եւ սովորական փորձութեան մթնոլորտէն գերիվեր շրջանին մէջ կ'ապրի:

Պատիժի ու մաքրագործումի աշխարհը կը ճանչընանք, սակայն մեր այս նկարագրել փորձած երանութեան աշխարհը կ'երեւակայենք միայն, բայց չենք ճանչնար, իսկ որչափ որ ալ երեւակայենք զայն, չենք կրնար անոր ճշգրիտ փորձառութիւնն ունենալ, քանզի սովորական կեանքի մէջ չի կայ փորձառութիւն մը, որ զայն մեկնէ մեզ:

Կէօթէ ըսած է թէ «Գերերկրութեան աշխարհը մեր երեւակայութեան սահմանէն անդին կը գտնուի», քանզի այն աւելի բարձր իրականութիւն մըն է: Ու վերջապէս իրողութիւնը այն է, որ երջանկութեան աշխարհը, ինչ մակդիրով ալ որ կոչենք զայն, կը գտնուի կեանքի կարգապահութեան ու մարզանքի ճամբուն վրայ. եւ աւելի խորին ճամբարտութիւն մը կ'ուսանինք վիշտի դպրոցին մէջ, քան բանականութեան մարզին մէջ:

Մեր Հայ կեանքը այս վշտին դառնութիւնը ճանչցած է: Եւ, եթէ որեւէ ժողովուրդ մը վիշտի դպրոցին մէջ ճամբարտութեան դասը պիտի առնէ, այն ալ մեր ժողովուրդն է: Այս տեսակէտով մենք մեծ արգիւնքներ ակնկալելու իրաւունք ունինք, մանաւանդ մեր նոր սերունդէն, որ կեանքի զուարթութիւնը չի ճանչցած՝ անոր լրջութիւնը ու դառնութիւնը ճանչցաւ:

Մեր յոյսը գերազացապէս այս նոր սերունդին

վրայ է: Այս սերունդն է, որ պիտի տայ մեզի մեր վաղուան հերոսները, բանաստեղծները եւ իմաստասէրները: Եւ այս յոյսը ինքնին սփոփիչ, կազդուրիչ ու նորոգիչ ուժն է, առանց որուն մարդկային ոգին պիտի կքէր ճակատագրին անդթութեանց ահաւոր ծանրութեան տակ:

Մեր առջեւ գտնուած անստուգութեանց ու դժբախտութեանց ամպերուն մէջ հաւատքին ծիածանն է այն, ուրիշ բառով՝ այդ յոյսը մեր կեանքի փառոսն է:

ՀԱՅ ՄԱՅՐՈՒԹԻՒՆԸ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՁ

ՀԱՅ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԷՁ

Այսօր լուսամիտ ծնողներ ամենուրեք կը գտնեն եւ կ'ըմբռնեն թէ որչափ ալ կարեւոր ըլլայ դպրոցներուն օժանդակութիւնը, ընտանեկան բնակարանին մթնոլորտը եւ պայմանները, մանաւանդ մանուկին մատաղ տարիքին՝ կենսական եւ բաղդորոշ դեր կը կատարեն մանուկին զարգացումին մէջ, եւ հետեւաբար քանի որ իրենք են որ կ'որոշեն այս պայմանները եւ կը ստեղծեն այդ մթնոլորտը, բընական է որ իրենք են կարեւորագոյն կրթական ազդակները իրենց զաւակներու կեանքերուն: Հայրեր ու մայրեր կ'սկսին հասկնալ թէ ծնողութիւնը ասպարէզ մըն է եւ թէ անոր պատասխանատուութիւնները կրնան լրացուիլ անոնց կողմէ միայն, որոնք այս գործին կը տրամադրեն դաստիարակչական յարմարութիւն մը, որ բաւարար ըլլայ իր նպատակին: Անոնք սկսած են գնահատել արդէն մանուկին հոգեբանութիւնը ըմբռնումի նոր լոյսին մէջ և նկատի ունենալով քաղաքակրթական յարատեւօրէն աճող բարդութիւնը, նախկին կրթական եւ կարգապահական մէթոտներէն շատեր հնազարեան կը գտնեն, ինչպէս նաև հին սերունդի գիտական խորհուրդներէն մի քանին: Ուստի հիմա ծնողներ կ'զգան եւ կ'արտայայտեն աւելի ճշգրիտ ծանօթու-

թիւն եւ աւելի զիտակից նպատակի պէտքը, իրենց զաւակներու կրթութեան գործին մէջ: Եթէ այս ճշմարիտ է Ամերիկայի ծնողներու համար ընդհանրապէս, հապա որչափ աւելի ճշմարիտ պիտի ըլլայ հայ ծնողներու համար մասնաւորապէս:

Ծնողներ սկսած են զիտակցել միանգամայն թէ այդ ծանօթութիւնը կրնայ ստացուիլ զերազանցապէս մանկական հոգեբանութեան, մանկավարժութեան եւ Փիզիքական ու մտաւոր դաստիարակութեան մարզերուն մէջ, ուստի անոնք հետամուտ են զիտնալու այս հետազոտութիւններու արդիւնքը, կիրարկելու համար զանոնք իրենց փոքրիկներու կրթական աւագ գործին մէջ:

Ուեէ ծնողի համար անհրաժեշտ է ուսանիլ մանկութեան հոգեբանութիւնը: Օրինակի համար մանուկի մը աճումը այնքան աստիճանական է եւ մանուկին հանդէպ վարուելու կերպի ունակութիւնները այնքան ուժգնօրէն կը հաստատուին, որ ծնողը ենթակայ է իր յատուկ ունակութիւններուն գոհը ըլլալ, ի բաց առեալ թէ որ ան վերաքննէ զայնս յարաճող հոգեբանութեան լոյսին մէջ: Ունակութեան ճնշումը ոչ մէկ տեղ այնքան զօրեղ է, որքան ծնողքի ու մանուկի յարաբերութեան մէջ: Մանուկին ծնած օրէն սկսեալ ծնողները, ըստ իրենց հոգեբանական ծանօթութեան չափանիշին՝ կ'օգնեն կամ կ'արգիլեն մանուկին պատանեկական ազատագրումը իրենցմէ, ասոր համար անհրաժեշտ է արթուն և զիտակից ըլլալ ծնողական յարաբերութիւնը պատշաճեցնելու մանուկին աճումի ընթացքին: Յա-

ջող պատանեկութեան մը հիմերը մանկութեան մէջ պէտք է հաստատուին:

Մայրը ու հայրը առանձին պարտականութիւններ ունին փոքրիկներու հանդէպ: Մայրը, իր կարգ մը առօրեայ պարզ հոգածութենէն դատ, ունի հոգեկան ինչ ինչ պարտաւորութիւններ, որոնք հաստատ հիմը կը կազմեն փոքրիկի տիեզերքին: Մօր մասնաւոր բաժինն է ստեղծել, մանուկին համար մըթնոլորտ մը, ուր սէր, երանութիւն, կարգաւորութիւն, արդարութիւն, համակրութիւն եւ ազատութիւն ներշնչումի տիրող տարրերը ըլլան:

Էմբըսըն, Ամերիկացի փիլիսոփան, իր յատկանշական իմաստասիրութեամբ, ըսած է թէ «Սկիզբն իմաստութեան, մանուկին յարգանքն է»: Նոյնչափ, սակայն, անհրաժեշտ է, որ մանուկը իր ծնողները յարգել սիրէ: Այս յարգանքին միջոցաւ է որ ան պիտի վարժուի նաեւ յարգել իր ազգը, իր նախածնողները: Այս յարգանքը սակայն չի կրնար հարկադրուիլ, ան պարտի հիմնուած ըլլալ արդար համոզումի պատուանդանին վրայ: Այս համոզումը մանուկին մէջ ստեղծելու համար կարեւոր է ատիթ ընծայել իրեն որ ճանչնայ իր ցեղը, Հայ ցեղը ու ըմբռնէ թէ ան ինչ դեր կատարած է մարդկութեան մէջ, թէ ինչ դեր կոչուած է կատարել ապագային մէջ: Այս ուղղութեամբ կ'արժէ պատուոյ տեղը տալ ընտանեկան հաստատութեան, մասնաւորապէս մայրութեան, բացատրելով մանուկին, հայ մանուկին, թէ ի՞նչ է Հայ Մայրութիւնը: Պրն. Մ. Մինասեան իր մատենաչարի պատրաստութեան գործին մէջ,

մշտնջենական մարտիրոսութեան, այսինքն՝ վեհագոյն դիւցազներդութեան թատերաբեմի մըն են վերածած Հայաստանի պատմութիւնը: Եւ, սակայն, փառք Աստուծոյ, մեր նախնիք հաւատարիմ գտնուած են Հայաստանի Ոգւոյն, եւ անհուն տառապանաց դնով կրցան մեզ աւանդել շքեղագոյնը մարդկային քաղաքակրթութեանց: Ա՛հ, որչա՛փ, որչա՛փ անգիտակից ենք մեր ազգային ժառանգութեանց անդերազանցելի եւ յաւիտենական արժէքներուն:

Եւ այսօր, քսաներորդ դարու առաջին քառորդն բոլորող ներկայ տարուան սկիզբը, երբ արեւմտեան աշխարհի գիտութիւնը դեռ նոր կը ճանչնայ եւ կը սկսի ժողովրդականացնել մայրութեան ստեղծագործ ոյժն ու պաշտօնը, երբ արեւմտեան Գրիստոնէութիւնը դեռ նոր կը սկսի ըմբռնել այր մարդուն հետ կնոջ ալ Աստուծոյ պատկերովն ստեղծուած ըլլալու ճշմարտութիւնը, ինչ որ չկրցին ըմբռնել Պօղոս Առաքեալի եւ Լուտերի նման մեծ առաջնորդներ, երբ արեւմտեան ազգաց օրէնսդրութիւնը դեռ նոր այրական իշխանութենէն կինը ազատագրելու լուրջ ջանքեր կ'ընէ՝ առանց սակայն տակաւին աւարտած ըլլալու մարդկային սեռը տառապեցնող այն սարսափելի անէծքը բնաջնջելու աշխատանքը, եւ երբ արեւմտեան աստուածապաշտութիւնը դեռ նոր սկսած է մայրական սիրտ մը դնել եւ զգալ ու պաշտել տիեզերաց Աստուծոյն մէջ, երբ քսաներորդ դարու խորագոյն հոգեբաղձութիւններն ու շարժումներ, այսպէս, արեւմտեան աշխարհը կը մօտիկցնեն Մայրութեան վեհ գաղափարին փրբ-

կաւէտ ըմբռնումին եւ անոր թելադրած ապրումներուն, ի՞նչ մեծ փառք մըն է եւ արժանիք մը՝ գիտնալ թէ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆՆ է եղած ջահակիրն ՄԱՅՐԱՊԱՇՏ այս մեծ քաղաքակրթութեան, եւ մանաւանդ թէ մայրութեան այս մեծ աւանդը՝ շրջակայ մայրուրաց թշնամի քաղաքակրթութեանց կորստաբեր ազդեցութենէն պահպանել կարողանալու համար՝ Հայութիւնը յոնձն առած է ապրիլ կեանքը մարտիրոսութեան:

Հաւատացէ՛ք, հաւատացէ՛ք, եթէ ուրիշ Ամերիկեան օտարածին քաղաքակրթութիւն մը այսպիսի քաղաքակրթական ամենամեծ արժէքներ արտադրող ժողովուրդի մը սերունդն եղած ըլլալու բաղձն ունեցած ըլլար, հարիւր հազարաւոր տուարներ պիտի ծախսէր ազգային այս անգին ժառանգութեան գիտակցութիւնը արթնցնելու համար իր նոր սերունդին մէջ: Այդպիսի բազդաւոր ժողովուրդ մը՝ նիւթական ու բարոյական ոչ մէկ գոհողութեան առջեւ կանգ պիտի առնէր իր ազգային այս անզուգական արժէքները ծանօթացնելու իր որդեգրած երկրորդ հայրենիքին բաղկացուցիչ ժողովրդոց, ինչպէս նաեւ այդ փրկաւէտ ճշմարտութիւններն ու ոգին զօրացնելու աշխարհի այս մեծագոյն հանրապետութեան մտածողութեան ու կեանքին մէջ: Այս մասին ի՞նչ տրամադրութիւններ կը գտնենք, սակայն, մեր մէջ... Բայց լաւ է չբանալ վէրքը որ կ'արիւնէ այս սողերը գրողին սիրտը, այլ ճշմարիտ մարտիրոսի մը ոգւով ըսենք. «Տէր քող դոցա զի ոչ գիտեմ զինչ առնեն»:

Ըրնէսթ Լըկուէ հետեւեալ իրաւունքները կը պահանջէ նախորդ դարու Եւրոպացի կանանց եւ մայրերու համար. «Չափահաս անձ մը նկատուելու օրէնք, իրենց սեփական ինչքը կառավարելու եւ իրենց ուղած կերպով զանոնք պահելու կամ ձեռքէ հանելու իրաւունք. առանց իրենց ամուսիններու հաւանութեան՝ դատ բանալու իրաւունք. իր կնոջ անձին վրայ՝ էրկանը ունեցած իշխանութեան սահմանաւորում. ընտանեկան խորհուրդի մը ստեղծումը՝ այսպիսի հարցեր վճռելու համար:

«Պահանջ մայրերու համար, իրենց զաւակաց ուղղութիւն տալու իրաւունք, զանոնք դաստիարակելու իրաւունք, անոնց ամուսնութեան ատեն իրենց ալ հաւանութիւնը ստացուելու իրաւունք. օրէնք մը՝ ապօրինի ծննդոց հայրութիւնը փնտռելու. ընտանեկան խորհուրդի մը ստեղծումը՝ հօր եւ մօր միջեւ լուրջ անհամաձայնութիւններն կարգադրելու համար»:

Եւ տեսէք տասնեւիններորդ դարու Եւրոպացի կնոջ ու մօր համար այսքան մը իրաւունքներ շահելու գործին յաջողութեանը վրայ ի՞նչ մեծամեծ յոյսեր կը դնէ մեր Ֆրանսացի Ակադեմականը:

«Այս դատին յօգուտ բարձրացող մեր տկար ձայնը՝ կը գրէ ան յաւարտ իր գրքին, «արձագանգն է միայն բնութեան այն մեծ ձայնին, որ անդադար հնչած է բոլոր դարուց մէջէն, եւ պահանջած է կրնոջ աստիճանական ազատագրութիւնը, այսինքն՝ ընտանիքին կատարելագործումը: Արդարեւ, անլուծելի կապով մը իրարու միացած են կնոջ եւ տան

նակատագիրը: Որչափ աւելի բարձրացում ունենայ կնոջ դիրքը, այնչափ աւելի հօր ու ազնիւ պիտի ըլլայ ընտանիքը: Ազատագրէ՛ մին, ու կը հաստատես միւսը:

«Մեր ներկայ աշխատանքին համար քաղցրագոյն վարձատրութիւն մը չեմք խնդրեր քան այն յոյսը թէ մեր քարը բերած եմք, որչափ ալ փոքր, օժանդակելու համար այս յաւիտեական եւ սակայն յառաջդիմական հաստատութեան կառոյցին, որ գոյութիւն ունէր նախ քան ընկերութեան գոյութիւնը, եւ պիտի յետապրի անկէ վերջ, այն հաստատութեան՝ որ ոյժն ու կեդրոնն է եղած քաղաքակրթութեան, եւ սակայն յետապրած է կայսրութեանց մահացու վատասերումներէն վերջ. — Սուրբ տապանակ ուխտի մը, որ կը տատանի ջրհեղեղի տարածութեանց վրայ, իբրեւ միակ անկորնչելի բեկորը կորստական ընկերութեան»:

Բայց ինչ որ Ֆրանսայի խորթափանց հայրենասիրութեան իղձն ու ձգտումը կը բնորոշէր նախորդ դարուն եւ դեռ չէրականացած իտէալ մը կը կազմէր Եւրոպայի համար, շատ աւելի կատարելութեամբ իրականացած էր արդէն անցեալ հեռաւոր դարուց Հայաստանի ընտանեկան եւ ընկերական գոյավիճակին մէջ: Որովհետեւ նոյնիսկ այսօրուան Ամերիկայի պէս ազատական ազգի մը օրէնսդրութիւնը, Ամերիկայի կնոջ չէ տուած դեռ այն կատարեալ ազատութիւնը այր մարդուն գերիշխանութենէն, եւ Ամերիկայի մայրերուն՝ այն գերակշիռ հեղինակութիւնը տան մէջ ու իրենց զա-

ւակաց կեանքի վճռական կարգադրութեանց վրայ, զոր Հայաստանի օրէնսդրութիւնը տուած էր Հայ կնոջ եւ Հայ մօր, ինչպէս կը կարդանք Մխիթար Գոշի դատաստանագրքին մէջ ամփոփուած Հայ օրէնքներու եւ կանոններու հաւաքածոյին մէջ: Այս օրէնքներն ու կանոնները ազգային համադումար մեծ ժողովներէ հաստատուեցան հինգերորդ դարէն սկսեալ, բայց որոնց ծնունդ տուող անգիր տրամադրութիւններն ու սովորոյթներ թաղուած են Հայութեան նոյնիքն նախապատմական դարուց բազմազաղար տարիներու ապրումներուն և ընտանեկան կեանքի փորձառութեանց մէջ:

Հայութիւնը ազգովին կը դիմաւորէ վերաշինութեան մեծ շրջանը: Ֆիզիքական, նիւթական ու բարոյական քայքայմանց եւ աւերմանց շեղջակոյտերէն պիտի կտուցանենք մեր ՆՈՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ: Եւ «Լոյս»ի խմբագրութիւնը չունի գերազոյն բաղձանք մը վերածնունդ իր պաշտելի հայրենիքին համար, այլ միայն որ ՄԱՅՐՈՒԹԵԱՆ գաղափարականը ստեղծող եւ ՀԱՅ ՏՈՒՆԸ հրաշակերտող Ոգին Մայր Հայաստանի՝ ընտրենք ընդունիլ մեզ առաջնորդ, ներշնչող ու ճարտարապետ, մեր ազգային վերաշինութեան այս վճռական շրջանի բոլոր բաղդորող գործառնութեանց մէջ»:

«Մեր ընթերցողներէն շատեր պիտի խորհին թերեւս թէ անցելոյն կը վերաբերին Հնդեւրոպական ազգաց ընկերական դրութեանց մէջ մօր եւ կնոջ

զբաւած անարժան դիրքին մասին վերեւ պարզուած իրողութիւններն, եւ թէ Ամերիկեան ներկայ Հանրապետութեան մէջ արմատապէս բնաջնջուած են արդէն այր մարդուն եւ կնոջ միջեւ ասպիսի անիրաւ խտիր դնող օրէնսդրութիւնք: Այսպիսիք կ'անդիտանան Ընկերական Ժառանգականութեան տիրական ոյժը, որու մասին փոքրիկ նշմար մը տուինք մեր նախորդ թուոյն խմբագրականներէն միոյն մէջ: Իրողութիւնն այն է թէ ներկայ քսաներորդ դարու ազատ ու յառաջդիմական Ամերիկան, այս մեծ աղբն անդամ, հակառակ մօր եւ կնոջ մասին եղած դիտական լուսայորդ յայտնութեանց եւ հակառակ Քրիստոնէական կրօնի սեռային խտիր չը դնելու արդիական յորդորներուն ու հակառակ ռամկավարական սկզբանց բարձրադաղակ հոչակմանց, դեռ չէ յաջողած բոլորովին ձերբազատել ինքզինքը՝ հեռաւոր անցելոյն վաչկատուն կենաց ազդեցութիւններէն:

Իբր օրինակ առնենք քաղաքացիութեան օրէնքը, որ կանանց քուէի իրաւունք շնորհող սահմանադրական մեծ օրէնքէն յետոյ դրուեցաւ...

Եթէ բնիկ Ամերիկացի այր մը ամուսնանայ օտարական կնոջ մը հետ, այս երկուքէն ծնանող զաւակները Ամերիկեան քաղաքացիներ են, նոյնիսկ եթէ օտար երկիր մը ծնած ըլլան անոնք: Բայց եթէ բնիկ Ամերիկացի կին մը ամուսնանայ օտարական էրկան մը հետ, անոնցմէ ծնած զաւակները Ամերիկեան քաղաքացի չեն: Ամերիկացի այր մարդը կարող է իր օտարածին կնոջ համար քաղաքացիական

կարգ մը առանձնաշնորհումներ ապահովել, որոնք կը զըացուին բոլոր օտարածիններուն: Ամերիկացի կինը այսպիսի առանձնաշնորհներ չի կրնար ունենալ իր օտարածին էրկան համար: Ոչ մէկ կին կըլնայ Ամերիկեան քաղաքացիութեան ընդունուել, որու էրկը անընդունակ է քաղաքացիութեան՝ իր ցեղին, եւ կամ մտային ու բարոյական պակասաւորութեանց պատճառաւ: Իր այսպիսի անընդունելի յատկութիւններով կնոջն համար՝ այր մարդը չի զրկուել քաղաքացիութեան իրաւունքէ: Բնիկ Ամերիկացի կին մը երբ ամուսնանայ Ամերիկեան օտարածին քաղաքացիի մը հետ, եւ անոր հետ երկու տարի ապրի էրկանը երկրին մէջ, ինքն ալ կը կորսնցնէ իր Ամերիկեան քաղաքացիութիւնը: Այսպիսի ոչ մէկ զրկանքի կ'ենթարկուի օտարածին կընոջ մը հետ ամուսնացող բնիկ Ամերիկացի այր մարդը: Այսպիսի բնիկ Ամերիկացի կին մը, դարձեալ, իր քաղաքացիութիւնը կը կորսնցնէ եթէ հինգ տարի շարունակ ապրի օտար երկիր: Էրիկ մարդու համար չկայ այսպիսի իրաւազրկութիւն: Եւ էրկան ու կնոջ, հօր եւ մօր միջեւ այսպիսի խտիր դնող Ամերիկեան այս օրէնսդրութիւնք, ինչպէս ղխտել տուինք վերը, հաստատուեցան կանանց քուէի իրաւունք տուող սահմանադրական օրէնքէն յետոյ, այսինքն հազիւ չորս հինգ տարի առաջ, եւ այն ալ ոչ թէ սոսկական նահանգի մը կողմէն, այլ Միացեալ Նահանգաց Գաշնակցային կառավարութեան կեդրոնին կողմէն:

Այսպիսի խտրութիւններու հակառակ է քսաներորդ դարու գիտութիւնը, հակառակ է՝ Քրիստոնէ-

ական արդի մտածողութիւնը, հակառակ է՝ Ամերիկեան ժողովրդեան հասարակ դատողութիւնը: Եւ, սակայն, որչա՛փ դժուար է ազդի մը համար ձերբազատուիլ իր անցելոյն կաշկանդումներէն: Եւրոպական բոլոր ազգաց հանրային կարծեաց վերնագոյն խաւին տակ կ'ապրի ու կը գործէ հեռաւոր անցեալին ենթադիտակցական ոյժը, եւ կը բռնադատէ զանոնք այնպիսի որոշմանց եւ արարքներու, որոնք գոյութեան իրաւունք չունին բանականութեան առջեւ:

Ամերիկեան քաղաքացիութեան բաղձալի տարրերու մասին շատ կը խօսուի ու կը գրուի վերջերս: Բաղձալի են այն տարրերը, որոնց բերած ազգային խոչալներն ու ձգտումները կը համապատասխանեն այս երկրին սնուցած ձգտումներուն ու խոչալներուն: Եւ Ամերիկայի ազգային խոչալներու շարքին գլուխը կը կենան ՄԱՅՐՈՒԹԵԱՆ եւ ՏԱՆ զոյգ խոչալները: Ուրեմն, ո՞ր մէկ օտարածին գաղութ կրնայ այնքան բաղձալի տարր մը հանդիսանալ այս մեծ հանրապետութեան, քան Հայ ժողովուրդը՝ որու պատմական կեանքին մէջ իր կատարելութեամբ իրականացած էր անձնուրաց, ազատ ու հեղինակաւոր ՄԱՅՐՈՒԹԻՒՆԸ, եւ այսպիսի մայրութեան մը գործվագութիւն վարչութեանը տակ դեկավարուող ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ինչպէս ցոյց պիտի տանք Հայաստանի Ամուսնակաւ Օրէնքներն վերնագրով մեր մէկ ուսումնասիրութեան մէջ: Բայց ի՞նչպէս կրնանք մեր այս ազգային անդրազական արժանիքներովը ներկայանալ զմեզ

Հիւրընկալող Ամերիկեան այս մեծ ազգին, երբ մենք իսկ անձանօթ կը մնանք մեր ազգային այս անդին արժէքներուն, եւ Ամերիկեան այս օտար ու աննըպատ միջավայրի քայքայիչ ազդեցութիւններէն մեր ազգային աւանդը անկորուստ պահպանելու ո՛չ գիտակցութիւնը եւ ո՛չ փրկագործ ճիգը կը յարուցանենք մեր նոր սերնդին մէջ:

Ա՛հ, եթէ անգամ մը ամբողջ Ամերիկահայութիւնը միահամուռ բոլորուէր Հայաստանի Ոգին մեր նոր սերունդին մէջ վերապրեցնելու փրկաւէտ ճիգին շուրջ, ի՛նչ հրաշալի յայտնութիւն մը պիտի կրնայինք ըլլալ Ամերիկեան ազգին մէջ, եւ ՀԱՅ անունը անջնջելի տառերով պիտի կրնայինք գրել Ամերիկայի ներքին կենաց պատմութեան ամենափառաւոր էջերուն վրայ»:

Ազգային ընդհանուր վերաշինութեան մեծ գործին մէջ, աւագ տեղը սրբաբար պրաւել հայ ընտանեկան հաստատութեան վերականգնումը: Մեծազոյն օժանդակութեան բաժինը, զոր մենք Հայերս կրնանք մատուցանել Ամերիկեան քաղաքակրթութեան, հայ ընտանեկան յարկի նուիրագործումն է, իբր օրինակելի տիպար մը Ամերիկեան ազգին համար: Երբ միանգամ ճանչնանք այդ հաստատութիւնը իր աւանդական նկարագրին մէջ եւ պատշաճեցնենք զայն նոր Աշխարհի եւ նոր լոյսի պայման-

ներուն, այն ատեն կատարած պիտի ըլլանք գործ մը, որ ո՛չ միայն Հիմնաքարը պիտի ըլլայ Հայկական Վերաշինութեան, այլ իբր մեր օժանդակութիւնը Ամերիկեան ազգին, պիտի ապացուցանէ միանգամ ընդ միշտ մեր անմահ տիտղոսը վերապրումի, եւ բարոյական իրաւունքը պիտի տայ մեզի շարունակելու յաղթականօրէն՝ մեր դերը հանուր մարդկութեան քաղաքակրթութեան եւ յառաջդիմութեան աւագ գործին մէջ:

Յ Ա Ո Ւ Ե Լ Ո Ւ Ա Մ

ԲԱՆԱՎՃԻՌՆԵՐ, ԻՄԱՍՏԱԼԻՑ ԽՕՄՔԵՐ

ԳԵՂԵՑԻԿ ԱՍՍՑՈՒԱԾՆԵՐ

ԲԱՆԱՎՃԻՌՆԵՐ

Դիողինէս սողորութիւն ունէր մուրալու, ինչ-
պէս շատ մը փիլիսոփաներ ան ատենը կ'ընէին: Օր
մը ան հանդիպեցաւ շոայլ մարդու մը, ուրիշներու
խումբի մը մէջ՝ եւ անկէ ուղեց աւելի քան միւսնե-
րէն: Այդ առթիւ ներկաներէն մին կ'ըսէ իրեն «Տես
քու ստորնութիւնդ, որ երբ վեհանձն մէկը կը
դտնես՝ անկէ ամենէն շատ կուզես»: «Ոչ» պատաս-
խանեց Դիողինէս, «իմ դիրքս ան է որ Ձեզմէ ուրիշ
անգամ նորէն պիտի ուզեմ»:

* * *

Դիողինէս անգամ մը երբ կը ճաշէր՝ մուկեր
մօտեցան իրեն, որու վրայ ըսաւ ինք «Կը տեսնեմ
թէ Դիողինէս անգամ հացկատակներ կը սնուցա-
նէ»:

* * *

Դիողինէսի անգամ մը հարցուցին տեսակ մը
արհամարհանքով թէ ի՞նչ էր պատճառը, որ փի-
լիսոփաները յաճախ կը դիմէին հարուստներուն,
իսկ հարուստները բնաւ չէին դիմեր փիլիսոփանե-
րուն: «Պատճառը շատ պարզ է», պատասխանեց
ան, «փիլիսոփան գիտէ թէ ի՞նչ բանի համար կը
դիմէ, հարուստը չի գիտեր»:

* * *

Պղատոն անգամ մը հացկերոյթ մը կուտար իր բարեկամներուն, եւ այդ սենեակին մէջ ունէր անկողին մը, որ շատ ճաշակաւոր էր եւ ճոխօրէն կահաւորուած: Դիոգինէս կը մտնէ, անկողինին վըրայ կը կանգնի, կը կոխկոտէ եւ կ'ըսէ «Նս Պղատոնի հպարտութեանը վրայ կը կոխկոտեմ»: Պղատոն մեղմօրէն կը պատասխանէ «Այո, Դիոգինէս, աւելի մեծ հպարտութեամբ»:

* * *

Կիկերոն ներկայ էր խնձոյքի մը, ուր նաեւ կար տարիքոտ կին մը, որ խօսելով իր տարիքին վրայ՝ կ'ըսէր թէ ինք միայն քառասուն տարեկան էր: Կիկերոնի մօտ նստող մէկը իր ականջին փսփսաց «Ան ինքզինք քառասուն կը յայտարարէ, բայց տարակոյս չկայ որ ատկէ շատ աւելի մեծ է»: Կիկերոն պատասխանեց բարձրաձայն «Ոչ, ես պէտք է անոր հաւատամ, քանզի տասը տարիէ ի վեր լսած եմ որ ան միշտ նոյն բանը կրկնած է»:

* * *

Կատոն շատ ծեր էր երբ իր կինը թաղեց եւ նորէն ամուսնացաւ երիտասարդ կնոջ մը հետ: Որդին իր հօրը եկաւ եւ ըսաւ «Հայր, ես ի՞նչ ըրած եմ քեզի, որ խորթ մայր մը բերիք մեր տունը»: Ծերունին պատասխանեց «Ոչ, ընդհակառակը տղաս, դուն այնքան հաճելի ես ինձի, որ ես ուրախ պիտի

ըլլայի, եթէ քեզի պէս շատ մը զաւակներ ունենայի»:

* * *

Նոյն Կատոյին օր մը հայրենակից մը կը հարցընէ թէ ի՞նչ է պատճառը որ այնչափ Հոռովմէացիներու արձաններ կանգնած էին, մինչ իրեն համար որեւէ յիշատակարան կանգնուած չէր: Ան պատասխանեց թէ ինք շատ աւելի նախամեծար կը համարէր, որ մարդիկ իրեն հարցնէին ու զարմանային թէ ինք ինչո՞ւ արձան մը չուներ, քան թէ ինչո՞ւ արձան կանգնած են իրեն:

* * *

Հայր Արիստիպոս կ'ըսէ թէ անոնք որ կուսանին մասնաւոր գիտութիւններ եւ անփոյթ կը գտնուին փիլիսոփայութեան մասին, կը նմանին Պէնէլօպի սիրահարներուն, որոնք անբը սպասուհիներուն հետ սիրարանութիւն կ'ընէին:

* * *

Արիստիպոսի մէկը ըսաւ «Տարօրինակ բան է թէ մարդիկ ինչո՞ւ համար կուտան աղքատներուն մասնաւոր, քան թէ փիլիսոփաներուն»: Ան պատասխանեց «Որովհետեւ անոնք կը խորհին թէ շատ աւելի հաւանական է որ օր մը իրենք ալ աղքատ ըլլան քան թէ փիլիսոփայ»:

* * *

Մողոն ժողովուրդը կը բաղդատէր ծովին եւ ատենախօսներն ու խորհրդականները հովերուն: Ծովը հանդարտ պիտի մնար եթէ հովերը չի խառնէին զայն:

* * *

Թոմաս Մուր միայն աղջիկ զաւակներ ունէր եւ իր կինը շատ կաղօթէր մանչ մը ունենալու համար. վերջապէս մանչ մը ունեցաւ, որ չափահասութեան հասնելով հանդերձ՝ շատ միամիտ մէկը եղաւ: Մուր օր մը ըսաւ իր կնոջ «Ի՞նչ աճառի երկար աղօթեցիր մանչ մը ունենալու սիրոյն համար որ ան մանչ մը պիտի մնայ որչափ որ ապրի:

* * *

Միքայէլ Անճէլօ, հռչակաւոր նկարիչը, երբ Պապի մատուռին մէջ դժոխքի եւ տանջուած հոգիներու պատկերը կը նկարէր՝ այդ կորսուած հոգիներէն մէկը գծեց շատ նման Կարտինալի մը, որ իր հակառակորդն էր: Ամէն ոք, որ պատկերը կը տեսնէր անմիջապէս կը նշմարէր այդ բանը: Ատոր վրայ Կարտինալը գանգատեցաւ Պապ Բլէմէնթի խնդրելով խոնարհաբար որ այդ գլխաւորութիւնը փոխուի: Պապը ըսաւ իրեն «Կարտինալ, դուն շատ լաւ գիտես որ ես հոգի մը քաւարանէն փրկելու կարողութիւնը ունիմ, բայց ոչ թէ դժոխքէն»:

* * *

Սպանիոյ Իզապէլլա թագուհին սովորութիւն ունէր ըսելու թէ ով որ լաւ դէմք մը ունի եւ ճաշակով ալ հագուելի գիտէ, որեւէ ուրիշ յանձնարարականի պէտք չունի:

* * *

Օգոստոսի եւ վերջէն ալ Սեպտեմբրու Սէվրոսի համար կ'ըսուէր թէ անոնք սկիզբը անսահման չարիքներ գործած էին եւ իրենց կեանքին վերջերն ալ անսահման բարիք գործեցին, ուստի կ'ըսուէր անոնց համար թէ՛ կամ բնաւ ծնած ըլլալու չէին, կամ մեռնելու չէին:

* * *

Անգամ մը մարդ մը մեռած էր որ շատ պարտք թողուցած էր: Երբ իր մահուան լուրը տարածուեցաւ խումբի մը մէջ, ուր իր պահանջատէրերէն շատեր կը գտնուէին, «Լաւ» ըսաւ մէկը «թէ որ դացած է՝ ուրեմն իմ 500 տոլարս ալ իրեն հետ հանդերձեալ աշխարհը փոխադրած է»: ուրիշ մ'ալ ըսաւ «Իմ ալ 200-ս», երրորդ մըն ալ յիշեց «Իմ ալ 700-ս», եւ այս կերպով նաեւ ուրիշներ. վերջէն՝ մէկը, որ այդ խումբին մէջ կը գտնուէր, ըսաւ, «Հիմա կը տեսնեմ թէ՛ թէ եւ մարդ մը իր ունեցած որեւէ գոյքը չի կրնար փոխադրել միւս աշխարհը, բայց կըրնայ եղեր ուրիշի մը գոյքը փոխադրել»:

ԻՄԱՍՏԱԼԻՑ ԽՕՍՔԵՐ

Մարդ մը կը մեռնի այնքան յաճախ, որքան իր բարեկամները կը կորսնցնէ:

— օ —

Այն բանը, որ շնորհալի կերպով կը մերժուի, կ'իստվին շնորհուած կ'ըլլայ:

— օ —

Ո՛վ կեանք, որ դար մը կը թուիս թշուառին, եւ վայրկեան մը միայն՝ երջանիկին համար:

— օ —

Հարստութիւնը չէ, որ կը վերաւորէ ազգաառը, ալ հարստութեան գոռոզութիւնը:

— օ —

Բարի սրտերը պարտէզներ են,
 Բարի խորհուրդները արմատներն են,
 Բարի խօսքերը ծաղիկներն են,
 Բարի գործերը պտուղներն են:

Ոչինչ աւելի վերջնական է, քան Սէրն ու Բարութիւնը:

— օ —

Կրնա՞ք երեւակայել աւելի սոսկալի բան մը, քան պերճախօս մարդ մը՝ որ ճշմարտութիւնը չի խօսիր:

— օ —

Մարդու մը աճումը յայտնի կ'ըլլայ իր ընտրած բարեկամներու յաջորդական շարքէն:

— օ —

Տխրագոյն բանը, որ կրնայ պատահիլ մարդու մը, այն է, որ կը կորսնցնէ իր հաւատքը Աստուծոյ եւ կնոջ վրայ:

— օ —

Բոլոր մեծ սխալներու խորը եթէ քննես՝ հըպարտութիւնը պիտի գտնես:

— օ —

Խօսքը ժամանակին կը վերաբերի, իսկ լռութիւնը յաւիտենականութեան:

Դրամ խնայել եւ միտքը սովի ենթարկել՝ խընայողութեան ամենէն գէշ տեսակն է :

— 0 —

Շատեր այնքան ժամանակ կը վատնեն ապրուստ մը շահելու, որ ապրելու ժամանակ չեն ունենար :

— 0 —

Եթէ կուզես մարդ մը ճանչնալ, պաշտօն մը կամ իշխանութիւն մը տուր անոր :

— 0 —

Ուր որ ամուսնութիւն տեղի կունենայ առանց սէրի, հոն սէր պիտի գտնուի առանց ամուսնութեան :

— 0 —

Եթէ չես կրնար ամուսնանալ քու սիրածիդ հետ, ամուսնացիր անոր հետ՝ որ քեզ կը սիրէ :

— 0 —

Բարեկամ ըլլալու բաղձանքը մէկ վայրկեանի մէջ կը ծնի, բայց բարեկամ ըլլալու կարողութիւնը տարիներու ընթացքին երեւան կուգայ :

Արուեստներու գերագոյնը՝ ապրիլ գիտնալու արուեստն է :

— 0 —

Ան որ ճշմարտութեան սիրոյն համար բարեկամ մը կը կորսնցնէ, մեծագոյնը շահած կ'ըլլայ :

— 0 —

Կը ներենք ա'յն չափով, ինչ չափով կը սիրենք :

— 0 —

Աւելի կրօնք կը գտնուի հեթանոսական հաւատքի մը մէջ, քան անսէր ուղղափառութեան մէջ :

— 0 —

Աստուած կը բուժէ, բժիշկը այցեգիրը կը դանձէ :

— 0 —

Եղբայր մը կրնայ բարեկամ մը չըլլալ, բայց բարեկամ մը միշտ եղբայրդ պիտի ըլլայ :

— 0 —

Աններելի մեղքը՝ ներելու անկարող ըլլալն է :

Հրէական Առած

Որովհետեւ Աստուած ամենուրեք չի կրնար
գտնուիլ, ուստի մայրերը ստեղծեց, որ իր տեղը
բռնեն:

— 0 —

«Ծանի՛ր Զֆեգ»

Ապողոնի տաճարին վրայ, Մեմփիսի մէջ, գըր-
ուած էր աս խօսքը, որ վերագրուած է կարգաւ Ա-
պողոնի, Պղատոնի, Սոկրատի, եւ Թաղէսի՝ մին
Յունաստանի իմաստուն կոչուած մարդերէն: Վեր-
ջէն հաստատուեցաւ թէ ա՛ն է բուն հեղինակը այդ
խօսքին, եւ օր մը իրեն հարցուեցաւ թէ՛ ի՞նչ էր
դժուարագոյն բանը աշխարհի մէջ. ան պատասխա-
նեց «Ինքզինքը ձանձնալ»ը:

— 0 —

Ճշմարիտ սէրը հաղուաղիւտ է, ըսած է Լա Փօն-
թէն, իսկ ճշմարիտ բարեկամութիւնը՝ ա՛լ աւելի
հաղուաղիւտ:

— 0 —

Սիրել սիրուելու սիրոյն համար մարդկային է,
բայց սիրել սիրոյ սիրոյն համար՝ հրեշտակային է,
ըսած է Լամարթին:

Սոկրատ աւելի քան երկու հազար տարի առաջ
գիտել սուաւ, թէ մարդ մը՝ որ կը բաղձայ անկեղծ
ու արդար քննադատութիւն մը ընել մարդկային
հաստատութիւններու վրայ, պէտք է որ ինք անոնց-
մէ դուրս գտնուի. քանզի անգամ մը որ անոնց մէջ
գտնուի, ինք պարտաւորուած է զանոնք պաշտպա-
նելու:

— 0 —

Սիրէ բոլորը, վստահ է քիչերուն, անիրաւու-
թիւն մի ըներ ոչ մէկուն: Շէյքսպիր

— 0 —

Սիրոյ գիտութիւնը, սրտին փիլիսոփայութիւնն
է, ըսած է Կիկերոն:

— 0 —

Հարուստին արքայութիւնը հիմնուած է աղ-
քատին դժուրքին վրայ, կ'ըսէ Հիւկօ:

— 0 —

Չինաստանի մեծ խորհողը՝ Կոնփիլիոս, ըսած
է թէ՛ մեծագոյն փառքը անոր մէջ չէ, որ մարդ բը-
նաւ չ'իյնայ, այլ անոր մէջ՝ որ մարդ մը կանգնի,
ամէն անգամ որ իյնայ:

Ծաղիկները ամենէն գեղեցիկ բաներն են, զորս Աստուած ստեղծեց եւ մոռցաւ անոնց մէջ հողի մը դնել:

— 0 —

Ամէն մարդ ինք իր նախահայրն է եւ ինք՝ իր ժառանգորդը. ի՛նք է որ կը պատրաստէ իր ապագան, ինչպէս նաեւ կը ժառանգէ իր անցեալը:

— 0 —

Ճշմարիտ համալսարանը ընտանեկան մատենադարանն է: Յանցանքներու մեծագոյնը՝ բնաւ յանցանք մը չունենալու տրամադրութիւնն է:

— 0 —

Առաքինութիւնը թանկագին անուշահոտութիւններու կը նմանի, որչափ աւելի ճղմուի, այնչափ աւելի անուշ բոյր կուտայ:

— 0 —

Առնական մարդու մը մէկ կաթիլ արիւնը ամբողջ ուղիւնոսի ջուրը կ'արժէ:

— 0 —

Խորհիլը հողիին խօսակցութիւնն է ինքն իր հետ:

ԳԵՂԵՑԻԿ ԱՍԱՅՈՒԱԾՆԵՐ

Ուե՛է ճշմարտութիւն, որ այսօր այնքան վսեմ է կրնայ վաղը ըլլալ աննշան, նոր խորհուրդներու լոյսին մէջ. մարդիկ կուզեն հաստատ ըլլալ, բայց չեն գիտեր թէ որչափ աւելի անհաստատ ըլլան, այնչափ աւելի յոյս կայ իրենց համար: Կեանքը անակնկալներու շարք մըն է. մենք կարող չենք այսօր դուշակել վաղուան հաճոյքը կամ վաղուան ոյժը. կրնանք բան մը գիտնալ սովորական իրերու ընթացքին մասին. Աստուծոյ հրաշակերտները եւ հողիին տիեզերական շարժումները ծածկուած են մեզմէ եւ անհաշուելի են:

* * *

Զօրութիւնը՝ իր ծայրայեղութեան տարուած՝ պատճառ եղաւ որ հրեշտակները իյնան: Գիտնալու հետաքրքրութիւնը իր ծայրայեղութեան մէջ պատճառ եղաւ որ մարդը իյնայ, բայց սիրոյ ընթացքին մէջ որեւէ ծայրայեղութիւն չի կրնար ըլլալ:

* * *

Մեծ մարդիկ են անոնք, որոնք կը տեսնեն թէ հողեւոր ուժը աւելի զօրեղ է, քան նիւթական ուժը,

եւ թէ խորհուրդներն են, որ կը վարեն աշխարհը:

* * *

Թէ ես ինչ պարտիմ ընել՝ ատիկայ միայն իմ գործս է եւ ոչ թէ ժողովուրդին. այս կանոնը կրնայ ծառայել թէ իսկական եւ թէ իմացական կեանքին մէջ, ու կրնայ պարզել ամբողջ տարբերութիւնը մեծութեան ու ստորնութեան միջեւ: Այս աշխարհիս մէջ շատ դիւրին է ապրիլ ըստ աշխարհի կարծիքին, ինչպէս նաեւ դիւրին է ապրիլ մենութեան մէջ ըստ մեր կարծիքին. բայց այն է մեծ մարդը, որ ամբոխին մէջ կը պահէ կատարեալ քաղցրութեամբ մենութեան անկախութիւնը:

ԷՄԸՐՍԸՆ

Մեծերու հանդէպ խոնարհ ըլլալ պարտականութիւն է, հաւասարներու հանդէպ՝ քաղաքավարութիւն եւ խոնարհներու հանդէպ՝ ազնուութիւն:

* * *

Անմեղութիւնը ինք իր պաշտպանն է. նոյն մարդը չի կրնար թէ բարեկամ թէ շողոքորթ ըլլալ:

* * *

Սրտիդ մէջ խեղճին համար խորան մը ունե-

ցիր եւ այդ խորանին վրայ կրակը բնաւ թող չի մարի:

* * *

Կրած նախատինքներդ աւազի վրայ գրէ, իսկ ստացած բարիքներդ մարմարիոնի:

* * *

Ինչպէս որ մարդս պարտական է ամէն պարսպ խօսքի համար որ կ'արտասանէ, նոյնպէս ալ պատասխանատու է իր անիմաստ լուրթեանը համար:

* * *

Լաւագոյն է պանիր ու հաց ուտել փիլիսոփաներու հետ, քան թէ համադամներ՝ շողոքորթներու հետ:

ԲԵՆ. ՖՐԱՆՔԼԻՆ

Ես կը հաւատամ ընտանեկան յարկին, կը հաւատամ անոր ազատութեանը, կը հաւատամ ընտանիքին հանրապետականութեանը. կը հաւատամ ազատութեան, հաւատարմութեան եւ սիրոյ:

* * *

Կարեւոր չէ մեծ ըլլալ՝ երջանիկ ըլլալու համար, կարեւոր չէ հարուստ ըլլալ՝ արդար ու վեհանձն ըլլալու համար եւ սիրտը աստուածային սիրով լի պահելու համար:

* * *

Հոգ չէ թէ ըլլաս հարուստ կամ աղքատ, կնոջդ հետ վարուէ իբր հիասքանչ ծաղկի մը, եւ ան քու կեանքդ պիտի լեցնէ իր անոյշ բոյրով եւ երջանկութեամբ:

* * *

Դարերու ընթացքին՝ մահացու բաղխում մը տեղի ունեցած է շարունակ մի քանի գաղափարի ու հանճարի տէր մարդերու եւ կիներու միջեւ մէկ կողմէ, եւ սգէտ, կրօնական խոշոր զանգուածի մը միջեւ միւս կողմէ: Ասիկա կռիւն է գիտութեան ու հաւատքին մէջ: Քիչերը կոչում ըրած են բանականութեան, պատուոյ, օրէնքի, ազատութեան եւ երջանկութեան այս աշխարհին մէջ. իսկ շատերը կոչում ըրած են նախապաշարումի, վախի, հրաշքի, գերութեան, ինչպէս նաեւ թշուառութեան յետ մահու: Քիչերը ըսած են «խորհէ», շատերը ըսած են հաւատա՛»:

* * *

Հերետիկոսութիւնը այն է, ինչ որ փոքրամաս-

նութիւնը կը հաւատայ. առաքինութիւնը այն է, որ մարդ իր կիրքերը ենթարկէ իր իմացականութեան. ան կը նշանակէ գործել համաձայնօրէն ձեր բարձրագոյն համոզումներուն. ան չի կայանար հաւատալուն մէջ, այլ գործելուն մէջ:

* * *

Ամէն անիրաւութիւն կերպով մը կը ձգտի ինքզինք ջնջելու. Դժուար է յաջողիլ սուտ մը կանգուն պահելու մէջ: Սուտը իրողութեան հետ չի հաշտուիր, սուտը միայն ուրիշ սուտի մը կրնայ յարմարիլ. սուտի մը կեանքը պարզապէս ժամանակի խընդիր է: Ճշմարտութիւնը միայն անմահ է:

* * *

Չկայ գերութիւն մը, բացի տգիտութենէ:

* * *

Ազատութիւնը իմացականութեան զաւակն է:

* * *

Իմ դաւանանքս է սիրել արդարութիւնը, պայքարիլ ճշմարիտին համար, սիրել գիտութիւնը, կարեկցիլ թշուառին, օգնել տառապողին, մոռնալ անիրաւութիւնները եւ յիշել բարեքները, ըլլալ անկեղծ, շիտակ խօսքեր արտասանել, սիրել ազատու-

Թիւնը, անդադար պայքարիլ գերութեան դէմ իր բոլոր ձեւերուն մէջ, սիրելի կին, դաւադու բարեկամ եւ ընտանեկան երջանիկ բոյն մը կազմել, սիրելի գեղեցիկը արուեստին մէջ, բնութեան մէջ, մշակել միտքս, ընտանի ըլլալ այն մեծ խորհուրդներուն հետ՝ զորս հանձարը արտայայտած է, աշխարհի բոլոր ազնիւ գործերուն հետ մշակել քաջութիւն եւ գուարթութիւն, ուրիշները երջանիկ ընել, լեցնել կեանքը վեհ գործերու շքեղութեամբը, ինչպէս նաեւ սիրալիր խօսքերու ջերմութեամբը, խուսափիլ մոլորումէ, ջնջել նախապաշարումը, նոր ճշմարտութիւնները ընդունիլ գոհունակութեամբ, մշակել լոյսը, փոթորիկէն անդին տեսնել հանդարտութիւնը, տեսնել գիշերը՝ արշալոյսէն առաջ, ընել իմ լաւագոյնը որեւէ առթիւ եւ յետոյ համակերպիլ բարի գործ մը լաւագոյն աղօթքս է:

ՌՈՊ. ԻՆԿԷՐՍՕՂ

Մեծագոն բանը որ մարդ մը կրնայ ընել՝ բան մը յտակօրէն տեսնել եւ պարզօրէն արտայայտելու արուեստն է:

* * *

Ան երկիրն է հարստագոյնը, որ իր մէջ կը սնուցանէ մեծագոյն թիւը ազնիւ եւ երջանիկ մարդկային էակներու:

ՐԸՄՔԻՆ

Պարկեշտութիւնը իմաստութեան գրքին առաջին գլուխն է:

* * *

Եթէ Յիսուսի վարդապետութիւնները քարոզուած ըլլային միշտ այնպէս մաքուր, որպէս արտասանուեցան իր շրթներէն, ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը այսօր իրապէս Գրիստոնեայ եղած պիտի ըլլար: Գրիստոնեայութեան գեղծումներու հակառակորդ մըն եմ ես, բայց ոչ թէ Յիսուսի, իր հարազատ սկզբունքներուն: Ես Գրիստոնեայ մըն եմ այն միակ իմաստով որ Ինքը կը բողոքար որ ըլլայ որեւէ մէկը, անկեղծօրէն փարած իր վարդապետութիւններուն, եւ գիտնալով թէ ինքը արժանի է գերագոյն ակնածանքին, որ երբէք կրնայ արտայայտուիլ իր նկատմամբ:

ԹՈՎ. ՃԷՅԸՐՍԸՆ

Աղջիկները կը սիրենք իրենց եղածին համար, երիտասարդները՝ ինչ որ կը խոստանան ըլլալ:

* * *

Բարոյական զգացումին ճշմարիտ չափանիշը զոհողութիւնն է:

* * *

Գուլեւ մէկը կը նշանակէ ինքզինք բարձրացնել
անոր աստիճանին :

* * *

Մարդկութիւնը միշտ յառաջդիմելու վրայ է,
իսկ մարդը միշտ նոյնը կը մնայ :

* * *

Սէրը երկրի ու երկնքի մէջ ամէն ինչ բարձրա-
ցընող, ամէն ինչ փրկող ուժն է, եւ կինն է որ մար-
դուն կը յայտնէ զայն իր կատարելագոյն եւ սրբա-
գոյն ձեւովը. այսպիսով երկրի վրայ՝ այս փոխան-
ցական կեանքի միջոցին՝ սէրը խորհրդապատկերն
է Աստուածային էութեան :

ԿէՅԹԻ

Լաւ խօսիլը տաղանդ մըն է, բայց լաւ ունկըն-
դիւր մը ըլլալը գեղարուեստ մըն է :

* * *

Յրանի թէ ամէն մարդ համալսարանական կըր-
թութիւն մը ստանալու կարող ըլլար, որ կարենար
տեսնել թէ որչափ քիչ արժէք ունի : Յրանի թէ ամէն
մարդ հարուստ ըլլար, որ գիտնար թէ հարստու-
թիւնը որչափ անարժէք է :

* * *

Ղնկերութիւնը չի պատժեր անոնք, որոնք կը
մեղանչեն, այլ անոնք՝ որոնք կը մեղանչեն բայց չեն
կրնար ճարտարօրէն ծածկել իրենց մեղքերը :

* * *

Պէտք չունիս ոչ բացատրելու, ոչ ներողութիւն
խնդրելու, ապրէ միայն քու կեանքդ եւ ուշադրու-
թիւն ըրէ միայն քու գործիդ, եւ ուրիշներուն ալ
պատեհութիւն տուր իրենց գործերով զբաղուելու :
Վստահ եղիւր թէ մեծ հոգիները պիտի գնահատեն
քեզ, եւ ժամանակը ինքնին պիտի արդարացնէ քու
ընթացքդ, եթէ կեանքդ արժանաւոր եղած է :

* * *

Այնչափ կը հիանանք մեռած մարտիրոսներու
վրայ, որ շատ քիչ ժամանակ ունինք հիանալու աս-
րող հերոսներուն վրայ :

* * *

Մօրիս Մէթէրլինի կ'ըսէ թէ մէկ մեղու մը չի
կրնար մեղը շինել, որովհետեւ մեղու մը առանձին՝
իմացականութենէ գուրկ է. մեղուները կը յաջողին
միայն շնորհիւ գործակցութեան, եւ գործելով ու-
րիշ մեղուներու օգտին համար. առանձին մեղու մը՝
բաժնուած փեթակէն, բացարձակապէս անօգնական

է, եւ սակայն մեղուներու փեթակ մը ճշտուած նը-
պատակ մը եւ իմացականութիւն մը ունի, եւ այս
իմացականութիւնը Մէթէրլինկ կը կոչէ «Փեթակի
Ոգին»: Երբեմն մեղու մը դաշտ կ'երթայ եւ կը դառ-
նայ մեղրով յափրացած, առանց բերելու բան մը
հասարակաց գոյքին համար. աս մեղուն անմիջա-
պէս կ'սպաննուի մահուան դատապարտիչ ինքնըն-
տիր յանձնախումբի մը կողմէ, որ իր խնդիրը կը
դատէ եւ կը թուի նկատել թէ՛ որեւէ մեղու, որ
աննկատ կը թողու փեթակի ոգին եւ իր սեփական
օգտին համար կ'աշխատի՝ հիւանդ է եւ եղեռնակա-
նօրէն յիմար, հետեւաբար իրաւունք չունի իր տե-
ղը ունենալու փեթակին մէջ:

ԷԼՊԸՐԹ ՀԸՊԱՐՏ

Կը պնդեմ թէ՛ եթէ կայ բան մը, որ պարտակա-
նութիւնն է ամբողջ ժողովուրդին, չը վստահիլն է
որեւէ ձեռքերու, ի բաց առեալ իրենցիններէն, այդ
պահպանումն ու յարատեւութիւնն է իրենց սեփա-
կան ազատութիւններուն եւ հաստատութիւններուն:

* * *

Մարդուս կեանքին լաւագոյն մասը իր բարե-
կամութիւններէն կախում ունի:

* * *

Դուք կրնաք խաբել ամբողջ ժողովուրդը ժա-
մանակի մը համար, եւ ժողովուրդին մէկ մասը՝
ամէն ժամանակ, բայց չէք կրնար խաբել ամբողջ
ժողովուրդը ամէն ժամանակ:

* * *

Ոսկին իր յարաբերական արժէքը ունի, բայց
կենդանի, արի ու հայրենասէր մարդիկ ոսկիէն շատ
աւելի թանկարժէք են: Քանի որ շատ մը արժէքա-
ւոր իրեր բանւորութեան շնորհիւ կ'արտադրուին,
ասկէ կը հետեւի թէ՛ բոլոր այդ լաւ բաները իրա-
ւամբ կը վերաբերին անոնց, որոնց աշխատութեամբ
արտադրուած են. բայց այնպէս պատահած է աշ-
խարհի բոլոր դարերու մէջ, որ ոմանք աշխատին ու
ուրիշներ առանց աշխատութեան վայելեն: Ասիկա
անիրաւութիւն է եւ պէտք չէ շարունակուի. իւրա-
քանչիւր բանւորի համար ապահովել իր աշխատու-
թեան ամբողջ արդիւնքը, այնչափ՝ որչափ կարելի
է, արժանի նպատակ մըն է որեւէ լաւ կառավարու-
թեան:

ԷՅՊԸՀԸՄ ԼԻՆՔԸՆ

* * *

Ճշմարտութիւնը դիտնալ, իմաստութիւն է,
զայն գործադրել առաքինութիւն է:

Կ. Յ. ԳԱՐԱԿԻՒԼԵԱՆ

* * *

Աստուած կը լքէ միայն զանոնք, որոնք ինքզինքնին կը լքեն:

* * *

Դրամը մաքուր կամ անմաքուր ըլլալու յատկութիւնը ունի. այս բանը կախում ունի զայն բռնող ձեռքէն: Դրամ կայ, որ ազտոտ է եւ կ'ազտոտէ նաեւ այն ձեռքը, որ զայն կ'ստանայ:

ԺՈՐԺ ՍՍՆ

* * *

Չ'երգուած երգերը քաղցրագոյններն են:

* * *

Բոլոր մարդկային յարաբերութիւններու մէջ հասկացողութիւնը առաջին մեծ սէտքն է:

* * *

Ապահովաբար գեղեցկութիւնը կը գտնուի մարդոց սովորական կեանքին մէջ, թէև միայն արուեստագէտ մը կրնայ տեսնել ու գնահատել զայն:

* * *

Մնազարտելի կամք մը ունեցողին համար, ոչինչ անկարելի է:

* * *

Հին բարեկամութիւնը չի ժանգոտիր:

* * *

Մեծագոյն չարիքը, զոր մարդ կրնայ գործել իր անձին համար, ուրիշներու հանդէս անարդար գտնուիլն է:

* * *

Ազնուագոյն յիշատակարանը հերոսի մը գերեզմանին համար, բանաստեղծի մը շարադրած երգն է:

* * *

Ազատութիւնը սէտքերու առաջինը եւ մեծագոյնն է:

* * *

Ան որ մէկը սիրած չէ, մարդկութիւնը չի կըրնար սիրել:

ԻՊՍԷՆ

Գործոյն անտեղեակ դաստիարակ մը ինքնակոչ բժիշկէ մը աւելի վնասակար է: Բժիշկը իր շահոյն համար կրնայ մեղի վնասել, մինչ դաստիարակը կը վնասէ մեր հոգւոյն, մեր սրտին, մեր մտքին:

* * *

Ահա՛ մեր ժողովուրդի դաստիարակութեան սահմանը — պէտք է մեր երիտասարդութիւնը ունենայ բարի սիրտ, սուր միտք եւ ճարտար ձեռք:

* * *

Քաջալերութիւնը՝ պատճառ է, յառաջընթացութիւնը՝ արդիւնք: Ուր առաջինը չկայ, երկրորդը չի կրնար ըլլալ:

Յ. ՈՍԿԱՆ

* * *

Ամենէն մեղապարտ կնոջ մէջ դեռ մանուկի մը հոգին կայ... ա՛յն մանուկին, որ պիտի ծնի...:

Թ. ՍԵՒԱԿ

* * *

Կիները ամէն ծպտումի տակ կը ճանչնան իրենց սիրած անձը, որովհետեւ սրտով կը սիրեն զանոնք. մինչդեռ էրիկ մարդիկ՝ կը սիրեն միայն աչքով, և աչքը խաբելէ դիւրին բան չկայ:

Գ. ԶՕՀՐԱՊ

Յ Ա Ն Կ Ն Ի Ի Թ Ո Յ

Նախաբան	7
Լոյսը չի մարեր	13
Պատմութեան Հեղինութիւնը	22
Առանց Իտէալի ժողովուրդը կը կորսուի	
Բանաստեղծութիւնը եւ Կեանքը	39
Մ. Պէշիկիթաշեան	
Կեանքի Գրքերը	47
Կեանքի Գրականութիւնը	57
Մշակոյթը	60
Մեծ վարպետները	64
Խորագոյն Կեանքը	69
Հայ Երիտասարդութիւնը եւ իր Բարոյական Մակարդակին Բարձրացումը	75
Հայ Ընտանեկան Կեանքը Ամերիկայի մէջ	81
Քրիստոնէական Ըմբռնումը Ընտանիքի մասին եւ Արդիական Մտածումը	89
Սըր Բապինտրանաթ Թակոր	99
Իր Գաղափարը Կնոջ մասին	
Ձայն մը Արեւելքէն	111
Սըր Բապինտրանաթ Թակոր	
Առաջնորդող Աստղը	119

Կեանքի Դասը	124
Աշխարհի Կարգաւորութիւնը	
Հարստութիւն	129
Կրօնը եւ Պատերազմը	136
Յառաջդիմութեան փելիսովայութիւնը	142
Գերազոյն Պայքարը	163
Հայուն Յոյսը	
Մարդասիրութեան փելիսովայութիւնը	184
Կեանքի Դպրոցը եւ Նոր Սերունդը	189
Հայ Մայրութիւնը Պատմութեան մէջ	195
Հայ Ընտանեկան Հաստատութիւնը Ամերիկայի մէջ	
Ծաղկաքաղ	211

2000

« Ազգային գրադարան

NL0157145

15294